

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**RUS SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK
LEHÇELERİNDE RUSÇA-TÜRKÇE SÖZLÜKLER**

Alina MİNSAFİNA

2501131355

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK

İSTANBUL - 2015

**Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I**

Adı ve Soyadı : Alina MINSAFINA

Numarası : 2501131355

Anabilim/Bilim Dalı : Türkiyat Araştırmaları

Tez Savunma Tarihi : 25.06.2015

Danışman : Yrd.Doç.Dr.Mehmet GÜRLEK

Tez Savunma Saati : 14:00'da

Tez Başlığı : Rus Sözlükçülüğü ve Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Rusça-Türkçe Sözlükler

ÖĞRENCİNİN

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF.DR.MESUT ŞEN		Kabul
Yrd.DOÇ.DR.MEHMET GÜRLEK		Kabul
YRD.DOÇ.DR.AHMET ISPARTA		Kabul.

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
YRD.DOÇ.DR.AYHAN TERGİP		
YRD.DOÇ.DR.ÜMİT ÖZGÜR DEMİRCİ		

ÖZ

RUS SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK DİLLERİNDE RUSÇA-TÜRKÇE SÖZLÜKLER

ALİNA MİNSAFİNA

Tezimizde Rusya’da sözlükçülük tarihi ve Rus sözlükçülük ilkelerine göre hazırlanmış Rusça-Türkçe¹ sözlükler incelenmiştir. Rus sözlükçülüğün tarihi 1282 yılında yapılmış ve günümüze kadara ulaşmış kelime listesi ve o kelimelerin anlamları ile başlamıştır. Farklı dönemlerden geçen Rus sözlükçülüğü hem teorik hem de pratik yönlerinde tecrübe kazanıp günümüzde dilbilimin bir dalı haline gelmiştir. Tarih boyunca değişik Türk milletlerinin Ruslarla yan yana yaşaması Rusça-Türkçe sözlüklerin hazırlanmasını sağlamıştır. İki dilli Rusça-Türkçe sözlükçülük özellikle Sovyetler döneminde gelişmiştir. Rusların Türklerle iletişim kurabilmelerinde bu iki dilli sözlüklerin rolü büyüktür.

Tezimizde, üniversite sözlükçülük ders kitaplarının yanı sıra Moskova ve Kazan kütüphanelerinde bulunan Rusça-Türkçe sözlükler ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun için öncelikle tezimizde ayrı bölüm halinde Rus sözlükçülük tarihi açıklanmıştır, ardından iki dilli sözlükçülük üzerine teorik bilgiler ve gelişim tarihi aktarılmıştır. Bu açıklamaların ardından sözlükleri bulunan Türk dillerinde Rusça-Türkçe sözlükleri kronolojik olarak verilip bu sözlüklerin detaylı şekilde incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rus sözlükçülüğü, İki dilli sözlükçülük, Rusça-Türkçe sözlükler

¹ Tezimizde “Türkçe” sözcüğü tüm Türk dilleri için kullanılmıştır. Türkiye’de konuşulan Türkçe için “Türkiye Türkçesi” terimi kabul edilmiştir

ABSTRACT

RUSSIAN LEXICOGRAPHY AND RUSSIAN-TURKIC DICTIONARIES IN OLD AND MODERN TURKIC LANGUAGES

ALINA MINSAFINA

In our thesis the history of Russian lexicography and Russian-Turkic dictionaries made according to Russian lexicography methods are investigated. The history of Russian lexicography starts with the list of words made in 1282 remained till nowadays. Passing through different periods of development Russian lexicography gleaned experience both in theory and practice and nowadays has become a separate branch of modern linguistics. Coexistence of Turks and Russians throughout the history has favoured the origin of Russian-Turkic dictionaries. Bilingual lexicography has especially developed during the period of Soviet Union. Russian-Turkic dictionaries played a certain role in the communication between Russians and Turks.

The main source of our work is university textbooks on lexicography and Russian-Turkic dictionaries found in Moscow and Kazan libraries. First, the development of lexicography in Russia is explained. Then, theoretical information on bilingual lexicography and its development in Russia is given. At last the languages which have big Russian-Turkic dictionaries are described and the review of one dictionary in every language is made.

Key Words: Russian lexicography, Bilingual lexicography, Russian-Turkic dictionaries

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. RUS SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ.....	9
1.1. Sözlükçülük öncesi dönemi.....	9
1.2. Erken sözlükçülük dönemi.....	11
1.3. Gelişmiş sözlükçülük dönemi.....	17
2. İKİ DİLLİ SÖZLÜKÇÜLÜK.....	23
2.1. İki dilli sözlükçülük üzerine teorik bilgiler.....	23
2.2. İki dilli Rusça-Türkçe sözlükçülük tarihi.....	27
3. RUSÇA-TÜRKÇE SÖZLÜKLER.....	34
3.1. Oğuz grubu Türk dilleri sözlükleri.....	35
3.1.1. Rusça-Azerice sözlükler.....	35
3.1.2. Rusça Türkiye Türkçesi sözlükleri.....	41
3.1.3. Rusça-Türkmence sözlükler.....	51
3.2. Kıpçak grubu Türk dilleri sözlükleri	59
3.2.1. Rusça-Başkurtça sözlükler.....	59
3.2.2. Rusça-Kazakça sözlükler.....	66
3.2.3. Rusça-Karakalpakça sözlükler.....	74
3.2.4. Rusça-Karaçay-Malkarca sözlükler.....	83
3.2.5. Rusça-Kumukça sözlükler.....	90
3.2.6. Rusça-Kırgızca sözlükler.....	98
3.2.7. Rusça-Nogayca sözlükler.....	107
3.2.8. Rusça-Tatarca sözlükler.....	113
3.3. Uygur grubu Türk dilleri sözlükleri.....	124

3.3.1. Rusça-Özbekçe sözlükler.....	124
3.3.2. Rusça-Uygurca sözlükler.....	134
3.4.Bulgar grubu Türk dilleri sözlükleri.....	143
3.4.1. Rusça-Çuvaşça sözlükler.....	143
3.5. Güney Sibirya grubu Türk dilleri sözlükleri.....	153
3.5.1. Rusça-Altayca sözlükler.....	153
3.5.2. Rusça-Tuvaca sözlükler.....	161
3.5.3. Rusça-Hakasça sözlükler.....	168
3.6. Kuzey Sibirya grubu Türk dilleri sözlükleri.....	176
3.6.1. Rusça-Yakutça sözlükler.....	176
SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA.....	185

ÖNSÖZ

Günümüzde uygulamalı dilbiliminin çalışma alanlarından biri olan sözlükçülük, dilden tarihe, felsefeden edebiyata kadar farklı disiplinlerin kesiştiği bir uzmanlık alanıdır. Türk sözlükçülüğü bilindiği gibi Doğuda Arap ve Fars, Batıda ise Rus ve Avrupa sözlükçülüğünden etkilenmiştir. Arap ve Fars sözlükçülüğü üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmakla birlikte Rus sözlükçülüğü üzerinde yapılan çalışmaların yeterli olmadığını düşünmekteyiz. Öte yandan Türk dillerinin en güçlü etkileşim alanlarından biri de bilindiği gibi Rusçadır. Hem Rus sözlükçülüğü hem de tarihî ve çağdaş Türk dillerinde hazırlanan Rusça-Türkçe sözlükleri toplu bir şekilde ortaya koymak bu çalışmanın amacıdır.

Var olan sözlükler internet, Moskova ve Kazan kütüphaneleri aracılığıyla toplanmıştır. Her dilde mümkün olduğu kadar tüm Rusça-Türkçe sözlükler bulunmaya çalışılmıştır ve ilgili dil bölümünde kronolojik olarak sıralanmıştır. Her dil için detaylı inceleme için bir sözlük seçilmiştir. Seçme kriterlerin birisi sözlüğün çıkartan yayınevi olmuştur. Çoğu durumlarda Sovetskaya Entsiklopedia, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarей veya Russkiy Yazık yayınevlerinden çıkan sözlükler tercih edilmiştir. Bu yayınevleri sözlük maddesi yapılandırması, kelime listesi hazırlanması, sözcükler için karşılık seçilmesi gibi husularda Rus sözlükçülük ilkelerini takip etmişlerdir. Diğer seçme kriterisi ise sözlüğün yayın yılı. Tarih olarak günümüze daha yakın sözlükler ister Rusçanın, ister herhangi bir Türk dilinin daha modern durumunu yansıtmaktadır. Bundan dolayı yeni sözlükler tercih edilmiştir. Tezimizde sadece genel büyük Rusça-Türkçe sözlüklere dikkat gösterilmiştir. Terim sözlükleri, iki dilli cep sözlükleri, küçük okul sözlükleri genel olarak anılmış veya hiç anılmamıştır.

Sözlüklerin incelenmesinde öncelikle madde başı yapılandırması verilmiş, bu bölümde sözlük birimlerin yazılışı, gramer kategorisi, sözlük maddesi için konulan kısaltmalar örnekli bir şekilde hazırlanmış, sözlüksel tanımlama ve örnekler üzerinde durulmuştur. Yer yer örnek maddeler tıpkıbasım biçiminde sözlük tanıtımalarında gösterilmiştir. Her Türk dili ile ilgili bölümünden sonra bulduğumuz sözlükler bir

tablo içinde kitap adı, hazırlayıcı, madde başı sayısı (varsa), yayın yılı, şehri ve yayınevi şeklinde özetlenmiştir.

Tezimi hazırlamamda bana yardımcı olan tez danışmanım sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gürlek'e, tez yazım süreci boyunca öneri ve yorumlarıyla büyük katkılar sağlayan Arş. Gör. Filiz Ferhatoğlu'ra, ders dönemimde anlayış ve sabırlık gösteren sayın hocalarım Doç. Dr. Sinan Çitçi'ye, Doç. Dr. Abid Nazar Mahdum'a, Öğr. Gör. Dr. Fatma Meliha Şen'e, maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen aileme, yardımcı olan bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans imkanını sunan ve iki sene boyunca bana burs bahşeden Türkiye Bursları'na teşekkürlerimi bir borç bilirim.

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1: Dilbilimsel sözlükler sınıflandırılması.....	6
TABLO 2: Rusça-Azerice sözlükler.....	40
TABLO 3: Rusça-T.Türkçe sözlükler.....	49
TABLO 4: Rusça-Türkmence sözlükler.....	57
TABLO 5: Rusça-Başkurtca sözlükler.....	64
TABLO 6: Rusça-Kazakça sözlükler.....	73
TABLO 7: Rusça-Karakalpakça sözlükler.....	82
TABLO 8: Rusça-Karaçay-Malkarca sözlükler.....	89
TABLO 9: Rusça-Kumukça sözlükler.....	97
TABLO 10: Rusça-Kırgızca sözlükler.....	105
TABLO 11: Rusça-Nogayca sözlükler.....	112
TABLO 12: Rusça-Tatarca sözlükler.....	123
TABLO 13: Rusça-Özbekçe sözlükler.....	132
TABLO 14: Rusça-Uygurca sözlükler.....	142
TABLO 15: Rusça-Çuvaşça sözlükler.....	152
TABLO 16: Rusça-Altayca sözlükler.....	160
TABLO 17: Rusça-Tuvaca sözlükler.....	167
TABLO 18: Rusça-Hakasça sözlükler.....	175
TABLO 19: Rusça-Yakutça sözlükler.....	183

RESİMLER LİSTESİ

RESİM 1: Rusça-Azerice sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri).....	38
RESİM 2: Tsvetkov'un Rusça-T.Türkçe sözlüğünden bir sayfa.....	42
RESİM 3: Magazanik'in Rusça-T.Türkçe sözlüğünden bir sayfa.....	44
RESİM 4: Rusça-T.Türkçe isim maddeleri.....	47
RESİM 5: Rusça-T.Türkçe sıfat maddeleri.....	47
RESİM 6: Rusça-T.Türkçe fiil maddeleri.....	48
RESİM 7: Rusça-Türkmence sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri).....	56
RESİM 8: Rusça-Başkurtça sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri).....	62
RESİM 9: Rusça-Kazakça isim maddeleri.....	69
RESİM 10: Rusça- Kazakça sıfat maddeleri.....	70
RESİM 11: Rusça- Kazakça fiil maddeleri.....	71
RESİM 12: Rusça-Karakalpakça sözlükten bir sayfa.....	76
RESİM 13: Rusça-Karakalpakça isim maddeleri.....	79
RESİM 14: Rusça-Karakalpakça sıfat maddeleri.....	80
RESİM 15: Rusça-Karakalpakça fiil maddeleri.....	81
RESİM 16: Rusça-Karaçay-Malkarca isim maddeleri.....	86
RESİM 17: Rusça-Karaçay-Malkarca sıfat maddeleri.....	87
RESİM 18: Rusça-Karaçay-Malkarca fiil maddeleri.....	88
RESİM 19: Rusça-Kumukça isim maddeleri.....	92
RESİM 20: Rusça-Kumukça sıfat maddeleri.....	93
RESİM 21: Rusça-Kumukça fiil maddeleri.....	94
RESİM 22: Rusça-Kumukça okul sözlüğünden bir sayfa.....	96
RESİM 23: Rusça-Kırgızca isim maddeleri.....	100
RESİM 24: Rusça-Kırgızca sıfat maddeleri.....	101
RESİM 25: Rusça-Kırgızca fiil maddeleri.....	102
RESİM 26: Yuvalı Rusça-Kırgızca sözlükten bir sayfa.....	104
RESİM 27: Rusça-Nogayca isim maddeleri	109
RESİM 28: Rusça-Nogayca sıfat maddeleri	110
RESİM 29: Rusça-Nogayca fiil maddeleri.....	111
RESİM 30: Rusça-Tatarca sözlükten bir sayfa.....	115

RESİM 31: Rusça-Tatarca sözlükten bir sayfa.....	116
RESİM 32: Rusça-Tatarca isim maddeleri.....	120
RESİM 33: Rusça-Tatarca sıfat maddeleri.....	121
RESİM 34: Rusça-Tatarca fiil maddeleri.....	122
RESİM 35: Rusça-Özbekçe isim maddeleri.....	129
RESİM 36: Rusça- Özbekçe sıfat maddeleri.....	130
RESİM 37: Rusça- Özbekçe fiil maddeleri.....	131
RESİM 38: Rusça-Uygurca sözlükten bir sayfa.....	135
RESİM 39: Rusça-Uygurca sözlükten bir sayfa.....	137
RESİM 40: Rusça-Uygurca sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri).....	141
RESİM 41: Rusça-Çuvaşça sözlükten bir sayfa.....	145
RESİM 42: Rusça-Çuvaşça bir sayfa (maddeler örnekleri).....	150
RESİM 43: Rusça-Altayca sözlükten bir sayfa.....	154
RESİM 44: Rusça-Altayca isim maddeleri.....	157
RESİM 45: Rusça-Altayca sıfat maddeleri.....	157
RESİM 46: Rusça-Altayca fiil maddeleri.....	158
RESİM 47: Rusça-Tuvaca sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri).....	165
RESİM 48: Rusça-Hakasça isim maddeleri.....	171
RESİM 49: Rusça-Hakasça sıfat maddeleri.....	172
RESİM 50: Rusça-Hakasça fiil maddeleri.....	173
RESİM 51: Rusça-Yakutça sözlükten bir sayfa.....	178
RESİM 52: Rusça-Yakutça isim maddeleri.....	180
RESİM 53: Rusça-Yakutça sıfat maddeleri.....	181
RESİM 54: Rusça-Yakutça fiil maddeleri.....	182

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL1: Türk dillerinin genel sınıflandırılması.....	34
--	----

KISALTMALAR LİSTESİ

v.d.: ve diğerler

vb: ve başkalar

bkz.: bakınız

T.Türkçe: Türkiye Türkçesi

GİRİŞ

Sözlükçülük herhangi bir dilin kelime hazinesini sözlük biçiminde ortaya koyma kurallarını belirleyen ve var olan sözlükleri inceleyen dilbiliminin bir dalıdır.

Yuriy Apresyan'a göre (1993: 6) çağdaş sözlükçülüğün temel özelliği filoloji ve kültürün geniş bir anlamda sentezidir. Her milletin kültürünün önemli bir parçası dil aracılığıyla gerçekleşmektedir, dil ise tüm zenginliğiyle ilk olarak sözlüklerde ortaya konulmuştur.

Türkçede, sözlükçülük terimi yanı sıra “sözlük bilimi”, “sözlükbilim”, “sözlükbilgisi”, “sözcükbilgisi” gibi terimlere de rastlamak mümkündür. Akalın (2010: 164) terim karmaşasına uğramamak için leksikografi için “sözlükçülük” teriminin kullanılmasını uygun olacağını dile getirmiştir.

Sözlükçülük yazı gelişiminin ilk dönemlerinde oluşmaya başlamıştır. Erken sözlükçülüğün temel amacı – bilinmeyen veya anlaşılmayan sözcükleri açıklamaktır. Eski Yunanca köklerden üretilmiş olan leksikografi sözcüğü (*lexis* – kelime, *graph* - yazmak) Yunanca değildir. İlk kez bu sözcük, yazarı belli olmayan ve yazılış tarihi XI-XII. yy.'ı olarak tespit edilen *Etymologicum Magnum*'da *lexico-graphos* “sözlük yazma” şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bu çalışma Henri Estienne'dan tanınmıştır. O, *Deux Dialogues du Nouveaux Language François Italianizé* (1578) kitabında Fransızca'dan faydalananarak *lexicographie* sözcüğünü kullanmıştır.

Oxford İngilizce sözlüğüne göre, İngilizce *lexicography* 1680 yılında, Almanca *Lexikographie* - 1698 yılında, Fransızca *lexicographie* dünyada tanınmış Ansiklopedi'de (*Encyclopédie*) 1765 yılında meydana gelmiştirler (Dubçinskiy, 2008: 17).

Coğu bilim insanlarına göre bilimsel sözlükçülük, İngiltere'de 1755 yılından Samuel Johnson, Fransa'da 1765 yılından D.Didro'nun Ansiklopedi'si ve P.Larousse'un *Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle [XIX yy'nın Büyük Evrensel Sözlüğü]* ile, Almanya'da 1852 yılından *Grimm Deutsches Wörterbuch [Grimm Kardeşlerin Alman Dili Sözlüğü]* ile başlamıştır. Arab bilimsel sözlükçülüğü XVII. yy.'da Kuran'da geçen sözcüklerin açıklamalarıyla ilerlenip ve uzun zaman

din konularıyla sınırlı kalmıştır. Amerikan sözlükçülüğü XIX.yy.'da Noah Webster'in sözlüklerinden hareket etmeye başlamıştır (Dubîçinskiy, 2008: 18).

Çağdaş sözlükçülük içinde iki temel dala ayrılmaktadır: *Pratik (Uygulamalı)* ve *Teorik sözlükçülük*. Pratik sözlükçülük, 1) Ana ve yabancı dil öğretimini; 2) Dilin tarifini ve normlaştırmayı (kodlama); 3) Dil arası temasları (iki dilli sözlükler ve konuşma kılavuzları) ve 4) Çeşitli sözlüklerde yansımış dil birimlerinin bilimsel incelenmesini sağlamaktadır. Teorik sözlükçülük, sözlüğün *makroyapısı* (sözcüklerin seçilmesi, kelime listesinin özellikleri ve hacmi, malzemenin yerleşme prensipleri) ve *mikroyapısı* (sözlük maddesinin yapısı, sözcük açıklama yöntemleri, örneklerin seçilme kuralları, sözcük hakkında verilecek bilgi çeşitleri); sözlük sınıflandırma türlerinin oluşturması, sözlükçülük tarihi ile ilgili sorun kompleksini incelemektedir. Sözlükçülüğün temel amacı – dil sisteminde sözcüğün veya başka bir dil biriminin ele alınmasının farklı yönlerini yansıtan sözlüklerinin ve kelime hazinesinin sözlük şeklinde açıklanmasının temel bilimsel prensip ve yöntemlerinin işlenmesidir (Şerstyanıh, 2012).

Görüldüğü gibi sözlükçülüğün temel malzemesi sözlüktür. Sözlük bir dilin söz varlığını bir araya getiren, dil birimleri ve onların anlamlarını bulmak için temel eserdir. Farklı tanımlarından hareket ederek, sözlüğün, (genellikle) sözcük kitabı veya kelime listesi olduğunu, sözcüklerin anlamlarını verdiğini, anlam verirken bir veya birden fazla dilde nasıl kullandığını ve sözcük hakkında çeşitli bilgi verdiğini görmekteyiz. Böylece Topaloğlunun (2010: 25) belirttiği sözlük tanımına dayanarak sözlüğü «*Bir dilin veya bir dilin bir bölümünün genel olarak veya belirli bir zamanda kullanılan dil birimlerinin genellikle alfabe sırasında, bazen de kavram alanlarına göre ele alıp aynı dilde tanımlarını yapan veya başka bir dildeki karşılıklarını yazan, örnek vererek açıklayan kitap*» şeklinde tanımlayabiliriz.

İlk çeviri sözlük tipi eserler Sümer medeniyetinde M.Ö. XXV.yy.'da, Çin'de – M.Ö. XX.yy.'da, antik Mısır'da M.Ö. XVIII.yy'da ortaya çıkmıştır. İki bin yıl önce Mezopotamya'da düzenlenmiş iki ve üç dilli sözlüklerin parçaları saklanmıştır. Sözcük anlamlarını açıklayan ilk sözlükler hiyeroglif yazılı ülkelerde ortaya çıkmıştır: Çin'de M.Ö. III. yy.'da, Japonya'da M.S. VIII. yy.'da. Kavram sözlükleri

de açıklamalı sözlükler gibi eskidirler. M.S. II-III. yy.'da Yu.Polluks'un *Onomastikon*'u, Sanskrit sözlüğü *Amarokṣa* (*Amar hazinesi*), *Bizanslı Aristofan sözlüğü* icat edilmişlerdir (Dubîçinskiy, 2008: 17).

Dictionary (sözlük) sözcüğü ilk kez İngilizce'de *Dictionarius* şeklinde XIII. yy.'da John Garland tarafından kullanılmıştır. *Dictionarius* XIV. yy.'dan itibaren yaygın olarak kullanılmaktadır. İlk çağdaş sözlük biçiminde kitap 1538 yılında sir Thomas Elyot tarafından yayınlanmış Latince-İngilizce sözlüktü (Dubîçinskiy, 2008: 17).

Aslında “sözlük” anlamında kullanılan ilk sözcük *glossa*'dı (eski elyazması eserler veya metinlerin kenarlarında bilinmeyen veya anlaşılmayan sözcüklerinin açıklanması). *Glossa*'ların tek bir kelime listesine dönüşmesi *glossarium*'ları (eser veya eser serisi için tertip edilmiş veya yabancı kökenli sözcükleri açıklayan sözlük) meydana getirmiştir. Bugün için *glossary*, bir kitapta veya bir yazıda geçen ve anlamı bilinmeyeceği öngörülen sözcüklerin, terimlerin sözlüğü karşılığında kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde, kendi dil kaynaklarıyla türetilen “sözlük” teriminden önce Arapçadan alınan *lügat*, *kamûs*, *tuhfe*, *mucem* sözcükleri kullanılmaktaydı.

Arapça kökenli *lügat* aslında “söz, sözcük” anlamındadır. Bunun dışında Arapçada *lügat* her ulusun konuştuğu iletişim aracını ifade eden “dil, lehçe” anlamı da bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un eserine verdiği *Dîvânü Lügâti't-Türk* adındaki *lügat* sözü de “dil, lehçe” anlamındadır. Asıl anlamı “sözlük” olmasa da esere bu anlamı katan sözcük *dîvân*dır. Lügat sözünün Türkçede “sözlük” anlamını kazanması daha sonralarıdır. Çeşitli Osmanlı Türkçe sözlüklerine ad olan *lügat* sözü, Türkçede uzun süre kullanılmıştır. İlgi çekici olan, *lügat* sözünün Arapçada “sözlük” karşılığında kullanılmamasıdır. Arapçada “sözlük” anlamında kullanılmakta olan sözcük *kâmûs*'tur (sözün asıl anlamı “büyük deniz, okyanus”). Türkçede bu sözcük kullanılarak *Kâmûs-ı Türkî*, *Kâmûs-ı Osmanî*, *Mükemmel Kâmûs-ı Osmanî*, *Resimli Kâmûs-ı Osmanî* gibi sözlükler hazırlanmıştır (Akalin, 2010: 166).

Günümüzde Arapçada “sözlük” anlamında kullanılmakta olan bir başka sözcük ise *mûcem*’dir. Osmanlıcada kullanılmış *mûcem* (*noktalanmış, noktalı; noktalı harf*) sözcüğünün anlamlarından birisi “alfabetik sıraya dizilmiş” olup, bu sözcüğün “sözlük” karşılığında kullanılması anlamlıdır.

Sözlük (*sözlükçülük, sözlük bilimi* terimleri gibi) Türkçenin söz varlığına yakın zamanda katılmıştır. Dil Devrimi sırasında Türkçe terim türetme çalışmaları yürütülürken, Azerbaycan, Türkmen ve Uygur Türkçelerinde *sözlük*, Tatar Türkçesinde *süzlek*, Kazak Türkçesinde *sözdik* biçimlerinde kullanılan *sözlük* terimi benimsenmiş, *söz* kökünün türevi olarak Türkiye Türkçesinin söz varlığına kazandırılmıştır.

Yılmaz’a göre (2014: 97) modern bir sözlüğün hazırlanması için gerekli olan bazı aşamalar vardır. Yılmaz, sözlük hazırlayıcılarının ve hedef kitlenin belirlenmesini ilk aşama olarak görür. Amaç, zaman ve yöntem belirlendikten sonra yazılı veya sözlü kaynakların taranması bir diğer aşamadır. Sözlüksel birimlerin (madde başı öge) belirlenmesi ve bu birimlerin tanımlanması son aşama olarak değerlendirilir. Sözlüğün hazırlanmasında yukarıda belirtilen aşamaları biraz daha detaylandıran Svensen, ilk metnin yazılması, metnin gözden geçirilmesi ve düzeltmelerin yapılması, yeniden inceleme ve düzeltme, sayfa düzeni, basım ve ciltleme aşamalarına da değinir (akt. Gürlek 2014: 1073).

İçerik ve oluşturma yöntemlerine göre sözlükler çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir: Doğan Aksan (1998: 75-76), sözlükleri hazırlamış amaçları ve taşıdıkları nitelikler bakımından şöyle tasnif etmiştir:

1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığı işleme bakımından:

a) Tek dilli sözlükler; b) Çok dilli sözlükler.

2. Abece sırasının esas alınıp alınmamış olmasına göre:

a) Abecesel sözlükler; b) Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri.

3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre: a) Genel sözlükler (ortak dil,

yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler); b) Lehçebilim sözlükleri; c)

Eşanlamlı, eşadlı, tersanlamlı ögeler içeren sözlükler; ç) Yabancı ögeler

içeren sözlükler; d) Tarihsel sözlükler; e) Köken bilgisi sözlükleri; f) Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri); g) Argo sözlükleri; ğ) Deyim ve atasözü sözlükleri; h) Anlatımbilim sözlükleri; ı) Sanatçı ve metin sözlükleri; i) Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri; j) Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri.

Ahmet Kocaman ise (1998: 111):

1. Betimlemeli / kuralcı sözlükler;
2. Eş zamanlı / art zamanlı sözlükler;
3. Genel / teknik sözlükler;
4. Genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler;
5. Tek dilli / çok dilli sözlükler.

şeklinde bir tasnif yapmıştır (akt. Gürlek 2014: 1073).

Rus sözlükçülüğünde sözlük sınıflandırması üzerine yapılan ilk çalışma Lev Şçerba tarafından ortaya konulmuştur. “Опыт обшçей теории лексикографии” [Опыт обшçей теории лексикографии; Genel sözlükçülük teorisi deneyimi] adlı makalesinde L.Şçerba altı tane karşıtlık belirleyerek sözlükleri onlara göre sınıflandırmıştır. Bu karşıtlıklar aşağıdaki gibidir:

1. Akademik sözlük – kılavuz (rehber) sözlük
2. Ansiklopedik sözlük – genel sözlük
3. Thesaurus – geleneksel (genel veya iki dilli) sözlük.
4. Geleneksel sözlük (açıklamalı veya iki dilli) ve kavram (ideolojik) sözlük
5. Tek dilli sözlük (açıklamalı sözlük) – çok dilli sözlük (çeviri sözlük)
6. Tarihi olmayan sözlük – tarihi sözlük

Çağdaş sözlükçülüğün gelişmesi ve yeni sözlük tiplerinin ortaya çıkması nedeniyle Şçerba'nın sınıflandırması artık yeterli olmamıştır. Böylece 1978 yılında Şçerba'nın sınıflandırması esas alınarak A.Tsivin sözlük tasnifi ile ilgili yeni şema sunmuştur. A.Tsivin tarafından hazırlanmış sınıflandırma sistemi sekiz sınıflandırma şemalarından oluşmuştur ve her şemada sözlük tipi bir ayırtedici özelliğe dayanarak farklılaştırılmıştır (Sözlüğün sağ ve sol tarafların oranı, madde başı ögenin

yerleşmesi, madde başı ögenin bileşimi, madde başı ögenin seçilme usulü, tasvir konusu, tarihi sürecin tasviri, hedef ve kullanım amacı, madde başı öge olan özel isimlerin kategorisilerine göre) (Tsıvin, 1978: 100-108).

Bunun dışında sınıflandırma üzerine V.Morkovkin, M.Apajeva, N.Lukyanova vb bilim insanları da araştırmalar yapmışlardır.

Modern Rus sözlükçülüğünde sözlük sınıflandırmasında esas alınan en önemli ayırma sözlüklerin *ansiklopedik* veya *dilbilimsel (filolojik, dilsel)* olmasıdır. Dilbilimsel sözlükler dil birimlerinin ve onların kullanımını tarif etmekte, ansiklopedik sözlükler ise çevredeki nesneleri, olayları ve süreçleri tasvir etmektedir (Dubçinskiy, 2008: 72).

Dilbilimsel sözlükler içinde de belli bir sınıflandırmaya sahiptirler. Var olan sınıflandırmaları göz önünde tutarak Dubçinskiy (2008: 79) aşağıdaki şemayı sunmaktadır:

TABLO 1: Dilbilimsel sözlükler sınıflandırılması

DİLBİLİMSEL SÖZLÜKLER

ÖĞRETİM AMAÇLI

BİLGİSAYAR DAYANAKLI

İdeografik (kavram)/tersine sözlük/ALFABETİK

Çeviri (iki dilli/çok dilli) sözlükler/ TEK DİLLİ SÖZLÜKLER

“LEKSİKAL”

Açıklamalı

Terminolojik

Yabancı kelimeler

Yazar dili

Eş anlamlı/ Zıt anlamlı

Eş sesli/ Paronim

“NON-LEKSİKAL”

Ortolojik

Deyimler

Kelime yapım

Kısaltmalar

Çağrışımsal

Frekans s.

Tarihsel/Etimolojik

Yeni kelimeler

Özel adlar

Argo

Çoğu sözlüklerin tasvir konusu sözcüktür. Belli bir zamana kadar bu gerçeklik “sözlük” ve “sözlükçülük” terimlerinin kullanılmasının uygun olduğunu göstermiştir. Yalnız son zamanlarda sözlüklerde sadece sözcük değil, diğer “sözcük dışı” birimler yer almaya başlamıştır (deyimler, ekler vb.). Böylece “deyimler sözlüğü” veya “ekler sözlüğü” gibi kelime grupları meydana gelmiştir. Bu leksikografik ürünler Rus dilinde “morfemariy (морфемарий; eklik)”, “frazemariy (фраземарий; deyimlik)” gibi isimlerle adlandırmaya başlamıştır (Galiullin v.d., 1995: 4-6).

Bu hususta Kazan Dilbilim okulu temsilcileri iki yeni terim kullanmayı teklif etmiştir. Sözlükçülük (lexicography, leksikografiya) için *lingvografiya* (лингвография, *lingvografi*) terimini uygun görmüşlerdir. Sözlük için ise *lingvar* (лингварь, Türkçede en uygun karşılığı *dillik*) terimini türetmişlerdir. Böylece, Lingvografi, dillik (lingvar) hazırlamasının teorisi ve uygulaması ile ilgilenen bir disiplinler arası dilbilim bölümüdür (Galiullin v.d., 1995: 7).

Bize göre Türkçedeki *sözlük* ve Rusçadaki *slovar* (словарь) terimleri artık kökü olan “söz” (слово, slovo) anlamını neredeyse kaybetmişler ve daha çok dil birimlerinin listesi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden *dillik-lingvar* çifti hem Türkçede, hem de Rusçada yer bulamayacaktır. “Sözlükçülük” (leksikografi) ve “leksikografiya (лексикография)” sözcükleri ise nispeten yenidir ve *lingvografi - lingvografiya* terimlerinin tüm sözlük tiplerini, sözlük hazırlama yöntemlerini ve kullanımını içine alan bir üst düzey terim olarak kullanması mantıklıdır.

XIX.yy.’da çok büyük topraklara sahip olan Rus Çarlık İmparatorluğu’nun mensubu olduğu halkların tarihi, dili, diyalektleri, köken bilimi hakkında bilgi toplama gayesinden XIX.yy.’ın sonunda Rus dilinin yanı sıra başka halkların da

diyalektolojik, etimolojik, çeviri sözlüklerinin meydana gelmesi mümkün olmuştur. Rus leksikografisinde o zamana kadar elde edilen metodolojik birikimler de kullanılarak çeşitli amaçlı sözlükler yapılmaya başlanmıştır (Cumakunova, 2011: 27). XIX.yy.'ın altmışlı yıllarından itibaren Türklerin eski ve ortaçağ eserlerinin araştırılması, Türk dillerinin gramerleri incelenmesi ve Çağdaş Türk dillerinin üzerine çeşitli araştırmaların yapılması Rus Türkoloji alanında farklı Rusça-Türkçe ve Türkçe-Rusça sözlüklerinin hazırlanmasını sağlamıştır.

1. RUS SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ

Rus sözlükçülük gelişim tarihi birkaç etaba ayrılmaktadır:

1. Sözlükçülük öncesi dönemi (XVI.yy.'a kadar)
2. Erken sözlükçülük dönemi (XVI. yy.'ın sonu – XVIII. yy.'ın başı)
3. Gelişmiş sözlükçülük dönemi (XVIII.yy.'dan sonra) (Vvedenskaya, 2007: 8).

1.1. Sözlükçülük öncesi dönemi

Rus sözlükçülük tarihi XI.yy.'da başlamıştır. XI.yy.'da başlamış sözlükçülük öncesi dönemi XVI.yy.'a kadar devam etmiştir.

Yazının ortaya çıkmasıyla, herkesçe anlaşılmayan sözcüklerini (diyalekt, az kullanılan veya diğer dillerden alıntı sözcükler) anlatma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bilinmeyen veya anlaşılmayan sözcüklerinin açıklanmasına veya onların çevirilerine *glossa* denilmiştir¹. Genellikle glossalar eskiçağ el yazmalarının kenarlarında yapılmıştır. Glossalarının bir liste halinde birleştirilmesi ilk sözlüklerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu sözlüklere glossariy denilmiştir. Glossariyer genel olarak kitapların sonunda yerleşmiştir (Vvedenskaya 2007: 9).

Günümüze ulaşan en eski glossariy 1282 yılında Başpiskopos Kliment için hazırlanmış *Novgorodskaya Kormçaya* [*Новгородская Кормчая; Novgorod Kilise ve Dünyevi Kanunlar Kitabı*] kadlı kitapta yer almıştır. Öncelikle kutsal kitaplarda geçen İbranice sözcükleri anlatmaya çalışan glossariy hazırlayıcısı sözlüğüne *Reç Jidovskogo Yazıka Prelojena na Russkuyu, Nerazumno na Razum i v Evangelijah i Apostolah, i v Psaltiri i Paremi i v Proçih Knigah* [*Речь Жидовского языка предложена на русскую, неразумно на разум и в Евангелиях и Апостолах, и в Псалтыри и Паремии и в прочих книгах; İncil ve Havariler Kitabı, Mezamir Kitabı ve Paremiyeler ve Diğer Kitaplarda Yahudi Dilinin Rusçaya Çevirilmesi*] başlığını koymuştur. Glossariy adında belirlenmiş sınırlamaya rağmen, sözlükte Eski Slavca dahil olmak üzere diğer dillerden de sözcüklere ve hatta özel isimlere rastlamak mümkündür. İlk liste 174 sözcükten oluşup daha sonraki listelerde sözcük sayısı 344'de kadar çıkmıştır (Dubičinskiy, 2008: 18).

¹ Yunancadan glossa – dil, konuşma

Bu dönemde hazırlanmış glossariyelerden ilgi çeken bir diğer sözlük 1431 tarihli Novgorod sözlüğü. Sözlüğün tam adı *Tolkovaniye Neudob Poznavaemom v Pisannih Rečem, Poneje Polojeni Sut Reči v Knigah ot Načalnih Prevodnih Ovo Slovenski i İno Srebski i Drugaya Bolgarski i Greçeski İh je Neudovolişasya prelojite na Ruskii* [Тлъкование неудобъ познаваемом в писанных речем, понеже положены суть речи в книгах от начальных преводних ово Словенскы и ино Срѣбскы и другая Българскы и Гръчъскы их же неудоволишася prelojiti na Рускыи]'dır. Bu sözlükte daha da çok dilden sözcük verilmiştir, yalnız ilk listede sözcük sayısı daha azdı (61 sözcük). Daha sonra sözcük sayısı 200'e kadar artmıştır.

Eski glossariyeler, açıklaması yapılan sözcük türlerine göre modern sözlükçüler tarafından 4 çeşide ayrılmaktadır:

1. **Özel isimler sözlükleri (Onomastikon sözlükleri).** Bu tür sözlükler İncil'de ve diğer kutsal kitaplarda geçen özel isimlerinin açıklamalarını vermişlerdir. Örneğin, *Reç Jidovskogo Yazıka* [Речь жидовскаго языка; *Yahudice Sözlük*] (XIII.yy.), *O İmenah, Glagolemih Jidovskim Yazıkom* [О именах, глаголемых жидовским языком; *Yahudice Özel İsimler*] (XIII-XIV.yy.).
2. **Sembol sözlükleri (Pritoçnik sözlükleri).** Bu adlandırma Rusça “pritça” (притча; mesel) sözcüğünden türetilmiştir. Bu tür sözlüklerde sembolik anlama sahip olan sözcükler açıklanmıştır (eski Rus kültürüne ait çeşitli doğa ve tarihî olaylarının sembolik yorumları, kutsal kitaplarda geçen metafor, imaj, alegori açıklamaları). Örneğin, *Tolk o Nerazumnih Slovesah* [Толк о неразумных словах; *Anlaşılmayan Sözcüklerinin Açıklamaları*].
3. **Slav Rusça sözlükler (Proizvolnik sözlükleri)** Kilise Slavca kitaplarında geçen anlaşılmaz sözcükler anlatılmıştır.
4. **Konuşma kılavuzu sözlükleri (Razgovornik sözlükleri).** Bu ilk çeviri sözlüklerdir. Bu tür sözlükler diğer dilden günlük konuşmalar, tematik olarak dizilmiş sözcükler içermiştir. Örneğin, *Se Tatarskiy Yazık* [Се татарский языкъ; *Tataarcadan*] (XV-XVI.yy.), *Tolkovaniye Yazıka*

Polovetskogo [Толкование языка половецкого; Kıpçak Dili] (XVI.yy.)
(Kovtun, 1982: 3; Kozırev ve Çernyak, 2000: 15).

Yani, çağdaş Rus sözlüklerinin tabii öncelleri eski el yazma eserlerinin kenarlarında sözcük anlamlarını veren metinlerdi (glossalar). Bu açıklama metinlerinin yekpare listelere çevirilmesi eserlere veya kitapların sonuna eklenen ilk sözlüklere (glossariyer) yol açmıştır. Bu sözlüklerinin hazırlanması Slavların Hristiyanlığı kabul etmesiyle başlamıştır. Hristiyanlıkla beraber Rus topraklarına açıklama ihtiyacı olan bilinmeyen veya anlaşılmayan sözcükler, özel isimler ve kavramlar içeren kitaplar da gelmiştir. Yapılmış bu açıklamalarda herhangi bir düzen olmamıştır. Sözcük hakkında farklı bilgi veren ilk sözcük listeleri hem dilbilimsel, hem de ansiklopedik sözlüklerinin niteliklerini taşımışlardır. Bu sözlükler eski Rus kültürü hakkında değerli bilgiler veren kaynaklardır.

Eski Rus el yazma metinler için bol bir şekilde sözlük hazırlanması, aktif mütercimlik faaliyeti, yapılmış sözlüklerinin özel ve genel şekilde yeniden işlenip düzenlemesi ve metinlerin denetlenip düzeltilmesi ile açıklanabilmektedir (Kozırev ve Çernyak, 2000: 16).

1.2. Erken sözlükçülük dönemi

Zamanla sözlük yapısı değişmiştir: Sözcükler alfabetik sırasına dizilmiştir, sözcükler hakkında tarihi ve etimolojik bilgiler verilmiştir, sözcük açıklamasına diğer dillerden eşdeğer sözcükler eklenmiştir (Dubçinskiy, 2008: 19).

Erken sözlükçülük dönemi (XVI. yy.'ın sonu – XVIII. yy.'ın başı) yeni tür sözlüklerinin ortaya çıkmasıyla nitelenebilmektedir. Bu sözlüklerin adı *azbukovnik* (азбуковник)².

Azbukovnik, kendi içinde Orta Çağ gramer ve sözlükçülük deneyimlerini birleştiren eserlerdir. Daha önce belirtilmiş olan dört erken sözlük türleri de

² Alafbe sırasında düzenlenmiş anlaşılmayan sözcük listesi ve bu sözcüklerinin açıklanması. *Azbukovnik* terimi Rusça “azbuka” (азбука; alfabe) sözcüğünden türetilmiştir. Böylece, azbukovniklerin temel özelliği sözcüklerinin alfabetik olarak sıralanmasıdır.

azbukovniklere girmektedir. Yalnız azbukovnikler ne kaynakça, ne de sözlük madde yapılandırması bakımından daha erken sözlük metinlerini tekrar etmemektedir.

Azbukovnik adı verilen ilk iki eser *Skazaniye o Neudobno poznavaeim rečah, ije Obretayutsa v Svyatih Knigah Russkago yazıka* [Сказание о неудобно познаваемых речах, иже обретаются в святых книгах Русскаго языка; Rusça Kutsal Kitaplarda Zor Anlaşılan Sözcükler Menkıbesi] ve *Kniga, Glagolemaya Azbukovnik ili Bukvi* [Книга, глаголемая азбуковник или буквы; Azbukovnik veya Harfler Kitabı]'tır. Görüldüğü gibi azbukovnik sözcüğüne ilk bu sözlüğün adında rastlanmaktadır. Azbukovniklerde bilinmeyen veya anlaşılmayan sözcüklerin anlam açıklamalarıyla yanı sıra Slav dilbilgisi üzerine bilgiler de bulunabilmektedir. Daha sonra hazırlanmış azbukovniklerde sözcüğün diğer dillerden de karşılıkları yazılmasından dolayı bazı azbukovnikler karşılaştırmalı sözlüklerin başlangıcı olarak da sayılabilmektedir. Genel olarak, azbukovniklerde diğer sözlüklere kıyasla daha çok ansiklopedik bilgiler verilmiştir. Her azbukovnik iki bölüme ayrılmıştır: *Leksikografik* ve *edebiyat* bölümleri. Leksikografik bölümünde dilbilim ve dilbilgisi hakkında bilgi verilirken, edebiyat bölümünde ise o zamana çağdaş toplumda var olan çeşitli nesne ve olgulardan bahsedilmiştir. Nitekim bu bölümde felsefe, tarih, mitoloji, semboller, coğrafi, etnografi, mineraloji, botanik, zooloji, ornitoloji, balıkbilim üzerine veriler vardır. Bu sözlüklerde sözcüklerin rastgele seçilmesi ve sözlük içeriklerinin değişik olması dikkat çekicidir. XVII. yy.'a ait çok sayıda azbukovnik bulunmuştur, ama hiç birisinde de yazar veya derleyen adı geçmemesi azbukovniklerin anonim eserler olarak tanılmasına neden olmuştur (Entsiklopedičeskiy Slovar Brokgauza i Efrona).

XVI-XVII. yy.'da öğretim amacıyla yazılmış leksikografik eserler yaygınlık kazanmıştır. Genel olarak bu eserler alfabeyi (hece ve yazılar), kısa dilbilgisel nitelikleri ve dinî-ahlakî öğütleri içermişlerdir. Bunun dışında Rus ve dünya tarihi, aritmetik, coğrafya, doğa bilimleri üzerine makalelere rastlanmıştır. Bu sözlükler yardımıyla ana dile öğretilmiştir. Meşhur azbukovnikler bir çok kez kopya edilmiş, işlenmiş ve hatta yeni ad kazanmışlardır. Böylece *Kniga Glagolemaya Alfavit* [Книга, глаголемая алфавит; Alfabe Kitabı] aynı zamanda *Kniga Glagolemaya Azbukovnik ili Bukvi* [Книга, глаголемая азбуковник или буквы; Azbukovnik veya

Harfler Kitabı] ve *Leksis Neudob Razumevayemım Reçem* [Лексис неудобъ разумеваемым речем; *Zor Anlaşılan Dillerinin Sözcükleri*] adlarıyla bilinmiştir (Vvedenskaya, 2007: 10).

Matbaacılığın başlangıcıyla birlikte basılı sözlükler meydana gelmiştir. İlk basılı sözlük Lavrentiy Zizaniy tarafından hazırlanmış ve *Slavyanskaya Grammatika* [Славянская грамматика; *Slav dilbilgisi*] kitabına eklenmiş *Leksis Sireç Reçeniya Vkratse Sobrannıya i iz Slovenskogo Yazıka na Prosti Russkiy Diyalekt İstolkovani* [Лексис, сиречь речения вкратце собранныя и из словенского языка на просты русский диалект истолкованы] (daha sonra *Leksis*) sözlüğüydü (1596) (Vvedenskaya, 2007: 10). Bu sözlükte alfabetik olarak sadece eski Slavca veya Slavlaşmış sözcükler açıklanmıştır. Toplam sözcük sayısı 1061'dir. Sözlük yazarı – Zizaniy Lavrentiy İvanoviç (d. XVI yy'ın ikinci yarısı – ö.– 1634 yılını Şubatından sonra) aynı zamanda Doğu Slav dilbilimci, yazar, tercüman, öğretmen ve misyonerdi (Dubîçinskiy, 2008: 19).

Zizaniy *Leksis*'inde konulmuş ve kısmen gerçekleştirilmiş amaç kilise Slavcasının kelime hazinesini kolay ve halka anlaşılır dille açıklamaktır. Doğu Slavların ilk basılmış azbukovniği öncelikle tercüme-açıklama niteliğine sahiptir. Sözlüğün temelini Kilise Slavca sözcükler oluşturmuştur, fakat bunun yanı sıra çok sayıda yabancı sözcük (Yunanca, Latince) de açıklanmıştır. *Leksis*, felsefe, tarih, coğrafya, hukuk, sanat, tıp, biyoloji, matematik ve astronomi gibi farklı bilim alanlarından bilgi içermiştir ki bu öğrencilerin kelime hazinelerini genişletmiş ve sade halk dilini benimsemeye yardım etmiştir. Bu sözcüklerin açıklanması için yazar hem çeşitli kaynaklar kullanmış, hem de kendi zengin hayat tecrübesinden faydalanmıştır (Dubîçinskiy, 2008: 20).

Bir diğer yayın da 1627 yılında Kiev'de basılan Pamva Berında'nın *Leksikon Slovenorosskiy i İmen Tolkovaniya* [Лексикон словеноросский и имен толкования] (daha sonra *Leksikon*)'dı. Bu sözlük 6982 sözcük ve onların açıklamalarını içermiştir. Çoğu XVII.yy. leksikografları, özellikle iki dilli sözlükler hazırlarken, Berında'nın *Leksikon*'una başvurmuşlar ve oradaki bilgilerden faydalanmışlardır (Vvedenskaya, 2007: 11-12).

Modern sözlükçüler (B.Larin, L.Kovtun, V.Nimçuk, S.Lünden) XVI-XVIII.yy. sözlükçülüğünde iki temel leksikografik geleneğinin meydana çıkmasından bahsetmektedir:

- 1. Sözcüklerin alfabe sırasına göre düzenlenmesi.** Alfabe sırasını takip etme çok sayıda azbukovnik, açıklama-tercüme alfavitların oluşmasını sağlamıştır. Sözcüklerin alfabeğe göre düzenlenmesi, açıklanmış sözcüklerin asıl metinlerle ilişkilerinin kaybolmasına neden olmuştur. Böylece, sözlükçülük ayrı bilim dalı olarak oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır.
- 2. Sözcüklerin konulara göre düzenlenmesi.** Tematik leksikografi geleneği canlı konuşma diline dayanmıştır. Bu geleneği esas alarak hazırlanmış ve kalıp sözleri ve diyalogları içeren konuşma kılavuzları dikkat çekicidir. Sözcüklerin tematik prensibine göre yerleşmesi, sözcük birimlerinin kavram alanlarına göre açıklanmasına yol açmıştır. Sonra da bu prensip kavram (ideografik) sözlüklerin varlığında gerçekleşmiştir (Kozirev ve Çernyak, 2000: 17-18).

XVIII.yy. Rus sözlükçülük tarihinde bir dönüm noktasıdır. Yüzyılın başından itibaren elyazmalı sözlük geleneğinden matbaacılığa geçiş, sözlüklere ulaşımı kolaylaştırmıştır. Sözlüklerin çoğu düzeltilmiş, genişletilmiş ve yeniden basılmıştır. Sözlüklerin baskı sayısı artmıştır. Buna rağmen yeni tip sözlüklere ihtiyaç duyulmuş ve basılmış sözlüklerin yetersiz olması yüzünden “sözlük kıtlığı” olduğu gözlenmiştir (Sorokoletov, 2011: 18).

XVII. yy.’da Rus ulus bilincinin artması ana dile ve özellikle sözcüklerin kökeni ve oluşumuna karşı ilginin uyanmasına sebep olmuştur. Bu devirde sağlam etimolojik araştırmalar yaygınlık kazanmıştır ve XVIII.yy.’ın ikinci yarısında etimolojik (daha doğrusu sözcük yapım) sözlüklerin çıkışıyla sonuçlanmıştır. Bu sözlükler arasında en önemlisi Moskova Üniversitesi’nin Alman dili profesörü Frantsisk Geltergof’un *Rossiyskiy Tsellarius, ili Etimologičeskiy Rossiyskiy Leksikon* [Российский Целлариус, или Этимологический российский лексикон; *Rusçanın Etimolojik Sözlüğü*] sözlüğü sayılmaktadır. *Rossiskiy Tsellarius*’ta 18 bin sözcük kök

kelimelerinin alfabe sırasında yerleşmiş ve yanında aynı kökten türetilmiş sözcükler verilmiştir. Sözlüğün temel yapısına ek olarak 400 alıntı sözcük ve onlardan Rusça'da türetilmiş kelimeler listesi sunulmuştur (Kozırev ve Çernyak, 2000: 20)

XVIII.yy.sözlükçülük işi Rusya'da çok hızlı ilerlemiştir. V.Vomperskiy tarafından hazırlanmış *Slovari XVIII veka* [Словари XVIII века; XVIII. yy. Sözlükleri] kitabında 277 sözlük ve sözlük tipinde kitap adı toplanmış ve onların için özet yazılmıştır. Bu sözlükler dört temel doğrultuya aittirler:

1. Çeviri sözlükler
2. Yabancı ve anlaşılmaz sözcükler sözlükleri
3. Terim ve ansiklopedik sözlükler
4. Açıklamalı sözlükler

Çeviri sözlükler arasında önemli olan eser 1704 yılında Moskova'da yayınlanmış F.Polikarpov'un *Leksikon Treязычный, Sireçe Reçeniy, Slovenskih, Ellino-Greçeskih i Latinskih Sokrovişçe, iz Drevnih Knig Sobrannoye i po Slovenskomu Alfavitu v Çin Raspolojennoye* [Лексикон трехязычный, сиречь речений, словенских, еллино-греческих и латинских сокровище, из древних и новых книг собранное и по словенскому алфавиту в чин расположенное; Slav Alfabetine Göre Düzenlemiş Eski ve Yeni Kitaplardan Toplanmış Slavca, Yunanca ve Latince Sözcüklerin Üç Dilli Sözlüğü] 'dir (daha sonra Leksikon).

Bu sözlükte okuyucuya hitaben sözlük yazarı Slav dilinin birçok dilin babası olduğunu söylemiştir. Polikarpov *Leksikon*'u Rusya'da ilk üç dilli sözlüktür. Bu sözlük hazırlanırken yazar Lavrentiy Zizaniy ve Pamva Berında sözlüklerinden ve diğer el yazılı leksikografik eserlerden faydanmıştır (Dubçinskiy, 2008: 22).

İkinci doğrultu mecrasında çeşitli yabancı kelimeler sözlükleri yaratılmıştır. Bu sözlüklerin arasında Veysman'ın *Nemetsko-Rossiysko-Russkiy Leksikon* [Немецко-российско-русский лексикон; Almanca-Rusça Sözlük] (1731) sözlüğü önemlidir.

Terim ve ansiklopedik sözlükler, Rusça anlaşılmayan sözcükleri açıklamışlardır. Bu tür sözlükler arasında Moskova üniversitesi hocası P.Alekseev tarafından hazırlanmış *Tserkovniy Slovar ili İstolkovaniye Slovenskih Takje*

Malovrazumitel'nykh Drevnykh i Inoyazychnykh Reçeniy Polojennykh Bez Perevoda v Svyashçennom Pisanii i Soderjaščih'sya v Drugih Tserkovnykh i Duhovnykh Knigah [Церковный словарь, или истолкование славенских, также маловразумительных древних и иноязычных речений, положенных без перевода в Священном Писании и содержащихся в других церковных и духовных книгах; *Kilise Sözlüğü veya Slavca ve Eski ve Yabancı Dillerden Alınmış ve Kitaba ve Başka Kilise ve Dinsel Kitaplara Çevirisiz Konulmuş Sözcüklerin Açıklanması*] özel yere sahiptir (Feliksov, 2009).

1783 yılında Rusya Bilimler Akademisi kurulmuştur ve Akdeminin amacı Sosyal bilimlerin gelişmesi olarak belirlenmiştir. Önemli çalışma alanların birisi ise Rusça'nın açıklamalı sözlüğün hazırlanmasıydı.

Yeni sözlüğün yaratılmasında etkin olarak çalışan Rusya Bilimler Akademisinin başkanı E.Daşkova olmuştur. E.Daşkova sözlük yazılma sürecine ünlü yazarları, çeşitli bilim alanlarından bilim insanlarını, siyasi adamları davet etmiştir (yazarlar G.Derjavin, D.Fonvizin, İ.Bogdanoviç, Ya.Knyajnina vs., filolog A.Barsov, ansiklopedici ve bilim yayıncılar İ.Lepehin, S.Razumovskiy, N.Ozertsovskiy, P.İnohodtsev, matematikçi S.Kotelnikov, tıp adamı A.Protasov, tarihçi I.Boltin vs. katılmışlardır). Aynı zamanda E.Daşkova yazarların çalışmalarını düzenlemiş ve kendisi de sözlük yazımına katılmıştır.

6 ciltli *Slovar Akademii Rossiyskoy* [Словарь Академии Российской; *Rus Akademisi Sözlüğü*] çok kısa bir sürede hazırlanmıştır (1783-1794 yıllar arası). Rus filolojisinde bu sözlük ilk akademik sözlük olarak kabul edilmektedir. Toplam olarak sözlükte 43257 sözcük bulunmaktadır. Sözlükte Rusça sözcüklerin açıklama metodu işlenmiş ve ilk defa Rus sözlükçülük tarihinde sözcüklerin üslup özellikleri belirlenmiştir.

Rusya Akademisi Sözlüğü etimolojik-yuvalı prensibine göre düzenlenmişti ki bu sözlüğün eksikliğidir ve onu kullanışsız hale getirmiştir. 1806-1822 yıllarında tamamlanmış ve işlenmiş baskısında 51338 sözcük alfabetik olarak yerleşmiştir. (Bu devirde çıkan diğer sözlükler ve onların özetleri için bkz.: Dubiçinskiy s.21-28. Daha da ayrıntılı bilgi için bkz.: V.P.Vomperskiy *Slovari XVIII*).

Rusya Bilimler Akademisi sözlüklerinin noksanlarına ve hatta bazı hatalarına rağmen bu leksikografik eserler Rus sözlükçülüğünde üstün değere sahiptir. Bu sözlükler Rusça açıklamalı sözlüklerinin başlangıcı sayılmaktadır. Böylece Rus sözlükçülüğünde yeni bir devir başlamıştır (Kozirev ve Çernyak, 2000: 25).

1.3. Gelişmiş Sözlükçülük dönemi

XIX-XX. yy. Rus sözlükçülüğünde yoğun bir biçimde üç kol gelişmiştir:

1. Açıklamalı sözlükçülük
2. Diyalektoloji sözlükçülüğü
3. Tarihi sözlükçülük

Açıklamalı sözlükçülük Vladimir Dal isimi ile başlamıştır. XIX.yy. Rus sözlükçülüğünde, Rus filolojisi ve genel olarak Rus kültüründe Dal'ın *Tolkoviy Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka* [Толковый словарь живого великорусского языка; Yaşayan Büyük Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü] (1863-1866) özel bir yere sahiptir ve bugüne kadar aktif bir biçimde leksikograf ve filologlar tarafından kullanılmaktadır.

Sözlüklere yönelik olarak “açıklamalı” terimi Dal yardımıyla yayılmıştır. Dal, bu sözcüğün eski unutulmuş anlamına dayanarak yeni bir mana katmıştır. Sözlüğün her cildi yazarın şu notu ile başlamaktadır: “Sözlüğe açıklamalı adı verilmiş çünkü sözlük sadece bir kelimeyi diğer kelimeyle çevirmez, aynı zamanda kelimenin anlam özelliklerini ve anlama bağlı kalan kavramları anlatır, açıklar” (Dal, 1880).

Sözlük malzemesini Dal 53 senede toplamıştır (1819-1872). Sözlüğün hazırlanma amacı edebiyat dilini zenginleştirmek, yazı ve konuşma dillerinin arasındaki kopmayı aşmaktır. (Kozirev, Çernyak, 2000: 27)

Dal sözlüğünün temel prensipleri ve ana fikri aşağıda gösterildiği gibi sıralanabilir:

1. Mümkin olduğu kadar Rusçanın kelime hazinesinin genişliğini göstermek: Sadece yazı ve edebiyat dilinden değil, aynı zamanda konuşma dilinden ve ağızlardan sözcükler sözlükte bulunmalıdırlar.
2. Rus dilinin “ruh”unu, yani Rusçadaki sözcük türetme ilişkilerini göstermek (sözcük türetme tipleri ve modelleri). Dal’ın düşüncesine göre, onun seçtiği sözcük sırası buna uygundu: sözlükte sözcükler hem alfabe, hem de yuvalı olarak yerleşmiş.
3. Rus halkının manevi ve ahlaki bakışlarını, karakter özelliklerini, adet ve geleneklerini yansıtmaktadır (Sorokoletov, 2011: 291)

Şimdiye kadar Dal sözlüğü Rus sözlükçülüğünde, sunulan sözcük malzemesine göre eşsiz bir eserdir. Sözlük 200 000 kelime ve 30000 deyim, ata sözü, bilmece içermektedir. Açıklama yöntemi olarak yazar sözcüğü eş anlamlı sözcüklerle anlatmayı seçmiştir. Sözlük üzerinde çalışırken yazar sözlüğe girecek kelimeleri ayırıp seçmemiş, her bulduğu kelimeyi sözlüğe almış ve üslupla ilgili herhangi not vermemiştir. Dal’a göre dili taşıyan birisi üslup değerlendirme etkisi altında kalmamalıdır, bu yüzden yöresel kullanılan olan sözcüklere bölge ile ilgili (Tverli, Kamçatkalı, Arhangelsklı vb.) notlar vermekle yetinmiştir. Sözlükte nadiren değerlendirme ile ilgili notlara rastlanabilir (küfür, gülünçlü vb.), sözcüğün alındığı kaynak dil işaretlenmiştir. Alıntı kelimeler Dal sözlüğünde çok sayıdadır, ama yazarın kendisi alıntı kelimelere karşı olumsuz yaklaşmakta ve onlara Rusça kökenli eş anlamlı sözcükler aramış ve hatta yeni sözcükler önermiştir.

Dal sözlüğü halk yaşamının bir ansiklopedisidir. Sözlük genel filolojik sözlükler sınırlarına sığmamaktadır: Sözlükte hem sözcük anlamları açıklanmış, hem de Rusya’da gündelik yaşam tarzına ait olan nesne ve olaylar tasvir edilmiş, inanışlar, alametler, gelenekler ve diğer etnografik bilgiler de verilmiştir. Bütün bunlar Dal eserini ansiklopedik sözlüklere yakınlaştırmaktadır (Sorokoletov, 2011: 292).

1917 yılından sonra Rus sözlükçülüğünde yeni bir dönem başlamaktadır. Teorik ve pratik bakımdan Sovyetlerin tüm dillerinin sözlükçülük işini Dmitriy

Uşakov'un *Tolkoviý Slovar Russkogo Yazıka* [Толковый словарь русского языка; Rus dilinin açıklamalı sözlüğü] (ciltler 1-4 1934-1940) etkilemiştir. Sözlük üzerine çalışma 1920 yıllarında başlamıştır. Bu zamanda Rus dili değişikliklere uğramıştı. Yeni kelimeler meydana çıkmış, sözcüklerin yeni anlamları gelişmiş, bazı sözcükler kullanımdan düşmüştür. Sözlük üzerine yapılan çalışmalar yaklaşık 10 sene sürmüştür. 4 cilt olan sözlükte yaklaşık 85 000 sözcük açıklanmıştır. 4.ciltin sonunda, bazı nedenler yüzünden sözlükte yer almamış kelimeler listesi verilmiştir. Bu gerçekten sözlük yazımına yenilikçi bir yaklaşımdır. Uşakov, sözlüğünde sadece sözcüklerin anlamalarını açıklanmasıyla yetinmemiş, aynı zamanda sözcüğün doğru telaffuzu, yazılışı, etimolojisi üzerine notlar eklemiştir. Ayrıca sözcüklerin dilbilgisel ve üslup özellikleri de belirtilmektedir. Bu tam anlamıyla normatif bir sözlüktür. Sözlüğün bu özelliği sadece seçilmiş kelime listesinde değil, aynı zamanda sözcüğün dilbilgisel bilgi sisteminde, yanlış kullanımı konusunda uyarıcı notlar da sunmaktadır. D.Uşakov, sözlüğünün normatif özelliği hakkında şöyle demiştir: “Sözlükçüler bu sözlüğe örnek özelliği vermeye çalışmışlardır. Yani bu sözlük örnektir, doğru dili benimsemeye yardımcı olmalıdır. Bu yüzden norm kısmına dikkat edilmiştir: Sözcüklerin yazılışı, söylenişi, vurgusu, dilbilgisel yönergeler, Rus ve Rus olmayanlar için faydalı sözcük kullanım alanları... Bunun dışında kelime anlamlarının nüansları özenle işlenmiştir. Böylece Rus kelime hazinesinin teorik incelenmesi ve pratik kullanımı için malzeme sunmaktadır” (Uşakov, 1935). Açıklamalı sözlük bir tür filolojik bir sözlüktür, ve onun amacı ansiklopedik sözlüklerden farklıdır. Dilbilgisel sözlük olayların analizini veya tam tasvirini vermemektedir. O, sözcük anlamını açıklamaktadır ve anlamın farklı nüanslarını anlatmaktadır. Sözcüğün kullanım özelliklerini gerektiği yerlerde genellikle edebiyattan alınmış örneklerle tamamlamaktadır. Uşakov sözlüğünün hazırlanmasına önemli dilbilimciler katılmışlardır: V.Vinogradov, G.Vinokur, B.Larin, S.Ojegov, B.Tomaşevskiy. Uşakov'un açıklayıcı sözlüğü Rus leksikografisini büyük ölçüde etkilemiştir.

Açıklamalı sözlükler daha sonraki dönemlerde de hazırlanmıştır. Bunların arasında:

1. S.Ojegov'un *Slovar Russkogo Yazıka* [Словарь русского языка; Rus Dili Sözlüğü]. 1 ciltli sözlüğün ilk baskısı 1946 yılında yayınlanmıştır. Son 28.baskısı 2012 yılında gerçekleştirilmiştir.
2. *Slovar Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Yazıka* [Словарь современного русского литературного языка; Çağdaş Edebi Rusçanın Sözlüğü]. Sözlüğün baskısı 17 cilt olarak gerçekleştirilmiş. 1991 yılında sözlüğün 2.baskısı 20 cilt olarak yayınlanmıştır. 2. baskı yaklaşık 120 bin madde başı içermektedir.
3. A.Evgenyeva'nın redaktörlüğü altında *Slovar Russkogo Yazıka* [Словарь русского языка; Rus Dili Sözlüğü], 1957-1961.

Sovyetler zamanında eski sözlük türleri yetkinleşmiştir ve bir sürü yeni tip sözlükler meydana çıkmıştır. Bunların arasında milli-Rusça ve Rusça-milli³ sözlükler dikkat çekicidirler. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde milli sözlükçülük bu sözlükleri esas alarak gelişmiştir.

XX. yy.'ın ortalarında sözlükçülüğün yeni kolu olarak *öğretim sözlükçülüğü* biçimlenmiştir. Öğretim amaçlı sözlükler iki türe ayrılmaktadır: *yabancılar yönelik* ve *ana dilini bilimsel disiplin olarak öğrenen okul çocuklarına yönelik*. Rusçayı ana dili olarak öğrenen öğrenciler için yapılmış ilk öğretim sözlüğü *yazım* sözlükleriydi. Bu tür sözlükler Sovyetler döneminde yazılmış Rusça ders kitaplarıyla beraber ortaya çıkmıştır. 1918 yılında ünlü hoca V.Flerov tarafından hazırlanmış *Moy Slovarik. Kratkiy Spravochnik po Novomu Pravopisanıyu* [Мой словарик. Краткий справочник по новому правописанию; Benim Sözlüğüm. Kısa Yeni Yazım Kılavuzu Sözlüğü], 1922 yılında Ustinov'un *Noviy Orfografiçeskiy Slovarik* [Новый орфографический словарик; Yeni Yazım Kılavuzu Sözlüğü], daha sonra İ.Şapoşnikov'un *Orfografiçeskiy Slovarik* [Орфографический словарик; Yazım Kılavuzu Sözlüğü] yayımlanmışlardır. Senelerce öğrenciler için en güvenilir yazım sözlüğü D.Uşakov'un *Orfografiçeskiy Slovar* [Орфографический словарь; Yazım Kılavuzu Sözlüğü] sözlüğü kalmıştır.

³ Sovyetler Birliğine giren milletlerinin dillerinden Rusçaya veya Rusçadan milli dillere iki dilli sözlükler

Diyalektolojik sözlüklere ilgi XIX.yy.'ın başında uyanmıştır. Bu dönem ulusal bilincin kuvvetlenmesi ve I.Petro devrinde dile girmiş yabancı sözcüklerden vazgeçme zamanıydı. Petersburg Bilimler Akademisi inisiyatifiyle A.Vostokov redaktörlüğü altında *Opıt Oblastnogo Velikorusskogo Slovara [Opıt областного великорусского языка; Bölgesel Rusça Sözlüğü Denemesi]*. Sözlük 18 000 fazla madde başı içererek Rusya'da var olan ağızlar sözlüğüydü. Vostokov sözlüğü Rus ağızlarının incelemesinde temel oluşturmuştur. Daha sonra XIX. ve XX. yy.'da çok sayıda bölgesel ağızlar üzerine yapılmış sözlükler hazırlanmıştır.

1965 yılından itibaren *Slovar Russkih Narodnih Govorov [Словарь русских народных говоров; Rus Halk Ağızları Sözlüğü]* çıkmaya başlamıştır. Sözlüğün yayımı şimdiye kadar devam etmektedir.

Sözlükçülüğün bir kolu olan tarihi sözlükçülük XIX.-XX.yy.'da biçimlenmeye başlamıştır. Bu tür sözlüklerden ilk baskısı 1893-1912 yıllarında gerçekleşmiş İ.Sreznevskiy'in *Materialı Dlya Slovarya Drevnerusskogo Yazıka po Pismennim Pamyatnikam [Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам; Yazılı Eserlerin Eski Rusçanın Sözlüğü için Malzemeler]* özel yere sahiptir.

1974 yılında Moskova'da "*Etimologičeskiy Slovar Slavyanskikh Yazıkov*" [*Этимологический словарь славянских языков; Slav Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*] yayınlanmaya başlamıştır. Sözlüğün amacı Rusların ataları olan Slavların Eski Slavcanın üç kola ayrılmadan önce konuştukları dili restore etmektir. Sözlüğün yayımını şimdiye kadar devam etmektedir.

1984 yılında *Slovar Russkogo Yazıka XVIII v. [Словарь русского языка XVIII века; XVIII.yy. Rusçanın Sözlüğü]* çalışması başlamıştır.

XX. yy.'ın ortası ve sonrası Rus sözlükçülüğü sadece sözlük tiplerinin azami şekilde ayırması ile değil, aynı zamanda bir sürü teorik araştırmalarla da farklı olmuştur. Bu araştırmalarda çağdaş dilbilim ve özellikle leksikoloji gelişim seviyelere göre sözlükçülük problemleri işlenmiştir.

Sözlük çeşitlerine göre sözlük maddesi tipi hazırlanmıştır. Sözlüğün madde başı sözcüğün gramer kategorisi, birincil ve ikincil anlamların sunulması, ait olan leksik-semantik grubu göz önünde tutularak yapılmıştır. Sözlük maddesi not sistemi ve özel işaretler yardımıyla kısaltılmış şekilde sözcüğün imla, doğru sesletim ve üslup özelliklerini göstermiştir. Her sözlük tipi için örnek seçme sistemi belirlenmiştir.

Çağdaş Rus sözlükçülüğünün teori kısmının gelişmesini özellikle Lev Şçerba, Viktor Vinogradov, Sergey Ojegov, Stepan Barhudarov, Fedot Filin, Anastasiya Evgenyeva, , Nataliya Şvedova, Galina Bogatova, Vladimir Gak, Yuriy Apresyan çalışmaları etkilemiştir. Bu bilim adamları aynı zamanda çeşitli genel ve uzmanlaşmış sözlüklerinin redaktörlüğünü yapmışlardır.

2. İKİ DİLLİ SÖZLÜKÇÜLÜK

Rusya’da ilk tam anlamıyla Rusça-yabancı ve yabancı-Rusça sözlükler XVI – XVII.yy.’ın başında meydana gelmiştir. Bunlar iki ve üç dilli sözlüklerdi (Slavca-Latince, Slavca-Yunanca, Slavca-Lehçe-Latince vb.). Leksikoloji ve sözlükçülüğün gelişmesiyle beraber çeviri sözlüklerin çeşitli tipleri ortaya çıkmıştır. Sınıflandırmalarda yer alan herhangi bir sözlük (ideografik, deyim, bilgisayar vb) çeviri tipi sözlük olarak yapılabilmektedir. Ama Rus uygulamalı sözlükçülüğünde en çok öne çıkan herhangi bir dilin genel kelime hazinesini, deyimlerini ve terimlerini başka bir dilin imkanlarıyla (karşılıklarıyla) verebilen dilbilimsel (genel) çeviri, veya iki dilli sözlüklerdir.

2.1. İki dilli sözlükçülük üzerine teorik bilgiler

İki dilli sözlük – bil dilin kelime hazinesini ve deyimlerini gösteren ve onları diğer dile çeviren sözlüktür (Correard, 2006: 787).

Dilbilimsel iki dilli sözlükler, içerdikleri dil kapsamına göre birkaç gruba ayrılmaktadır. Bilindiği gibi, sözlüğün kapsamı, madde başı sözcüklerin seçilmesi, sözlük maddesinin yapısı, madde başının özellikleri gibi kriterleri etkilemektedir.

1. Herhangi bir dilin mümkün olduğu kadar tam kelime hazinesi **büyük** çeviri (genellikle iki dilli) sözlüklerinde yer almaktadır. Bu sözlükler yüz binden fazla madde başı içermektedir. Bu tür sözlüklerde sözcüğün tüm anlamların karşılıkları verilmektedir (arkaik ve özel argo gibi anlamları dahil).

Örneğin: *Russko-Ukrainskiy Slovar* [Русско-украинский словарь; Rusça-Ukraynaca Sözlük] (3 cilt, 1970), *Bolşoy Nemetsko-Russkiy Slovar* [Большой немецко-русский словарь; Büyük Almanca-Rusça Sözlük] (O.Moskalskiy, 1980), *Bolşoy Polsko-Russkiy Slovar* [Большой польско-русский словарь; Büyük Lehçe-Rusça Sözlük] (3.baskı, 1988).

2. **Bir ciltli** çeviri sözlükler, edebiyat ve konuşma dilinde aktif olarak kullanılan kelime hazinesini ve deyimleri içermektedir. Genel olarak böyle sözlüklerde 50-80 bin madde başı yer almaktadır. Bir ciltli sözlüklere

diyalekt, halk diline özgü veya argo sözcükler dahil edilmektedir. Bu sözlüklerin hedef kitlesi herhangi bir yabancı dili öğrenen okuyucudur.

Örneğin: *İspanko-Ruskiy Slovar [Испанско-русский словарь; İspanyolca-Rusça Sözlük]* (B.Narumov, 1988), *Rusko-Frantsuzskiy Slovar [Русско-французский словарь; Rusça-Fransızca Sözlük]* (L.Şçerba, M.Matuseviç, 14.baskı, 1993).

3. **Orta kapsamlı** çeviri sözlükler bir çiftli sözlük tipine yakındırlar, yalnız daha az madde başı sayısı içermektedir (30-35 bin madde başı).

Örneğin: *Rusko-Çeçenskiy Slovar [Русско-чеченский словарь; Rusça-Çeçence Sözlük]* (1978), *Rusko-Ukrainskiy i Ukrainsko-Ruskiy Slovar [Русско-украинский и украинско-русский словарь; Rusça-Ukraynaca ve Ukraynaca-Rusça Sözlük]* (Harkov, 2003).

4. **Cep (kısa)** çeviri sözlükleri bir dilin temel kelime hazinesini ve dilde en sık kullanılan kalıpların çevirisini içermektedir. Madde başı sayısı 8-10 bindir.

Örneğin: *Rusko-Angliyskiy Karmanıy Slovar [Русско-английский карманный словарь; Rusça-İngilizce Cep Sözlüğü]* (O.P.Benüh, 3.baskı, 1964), *Rusko-Nemetskiy Karmanıy Slovar [Русско-немецкий карманный словарь; Rusça-Almanca Cep Sözlüğü]* (23.baskı, 1990) (Dubiçinskiy 2008: 109-111, Berkov, 2004: 11-12).

Son zamanlarda Rus sözlükçülüğünde öğretim amaçlı sözlükçülük gelişmektedir. Bu iki dilli sözlükler herhangi bir yabancı dilin farklı seviyede öğrenmesinde yardımcı olmaktadır (Dubiçinskiy 2008: 111-112).

Rus sözlükçülüğünde iki dilli leksikografi ile ilgili bazı terimler kullanılmaktadır:

1. **Giriş ve çıkış dili** (Berkov 2004: 7) (veya L1ve L2) (Devel 2011: 85). Çevirisi yapılan dil giriş dili olarak, diğer dil yani karşılıkları verilen dil çıkış dili olarak kabul edilmektedir. Böylece Rusça-Türkçe sözlükte, giriş dili Rusça, çıkış dili ise

Türkçedir. Bazen, ki bu pek doğru olmasa bile de, sözlüğün sol (giriş dili) ve sağ (çıkış dili) tarafları söz konusudur.

2. Sözlük yapısı. Sözlüğün yapısı – sözlüğün düzenleme yöntemleri ve bölümlerin oranları. İki dilli sözlükler için en önemli yapılar – sözlüğün *megayapısı*, *makroyapısı* ve *mikroyapısıdır*. *Megayapı* sözlük bölümlerinin yerleşme düzenidir. Genel olarak sözlükte ilk gelen metin (önsöz, sözlük kullanma kılavuzu), sözlük maddeleri ve son metin (değişik ekler) gibi bölümler yer almaktadır. Sözlükte madde başı öğelerin yerleşmesi sözlüğün *makroyapısını* oluşturmaktadır. İki dilli sözlüklerde genellikle madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmaktadır. Madde başı yapısı sözlüğün *mikroyapısı* olarak kabul edilmektedir.

Rus sözlükçülüğünde iki dilli sözlüklerin mikroyapısı genel olarak aşağıdaki gibidir:

- a. Madde başı ögesi. Genel olarak bolt yazılır.
- b. Madde başı ögesinin özellikleri (dilbilgisel, üslup, kullanım alanı). Bu özellikler kısaltmalar olarak verilir, italik yazılır.
- c. Madde başı ögesinin anlam özellikleri (varsa). Genel olarak parantez içinde italik olarak yazılır.
- d. Madde başı ögenin diğer dildeki karşılığı.
- e. Karşılığın açıklanması (gerekliyse). Genel olarak parantez içinde çıkış dilinde italik olarak yazılır.
- f. Örnekler
- g. Eşkenar dörtgen (◊) işaretinden sonra idyomatik ifadeler, deyimler, ata sözleri. Genellikle bolt yazılır.

3. Kelime listesi. Kelime listesi, giriş dilinin sözcük ve kelime gruplarının toplam listesidir. Kelime listesinin kalitesi sözlük kalitesini belirlemektedir.

4. Madde başı ögesi (Lemma). Madde başı ögesi kelime listesinin birimini oluşturan ve çevirisi yapılan sözcük veya kelime grubudur. Sözlüklerde genel olarak madde başı ögesi bold olarak verilmektedir.

5. Sözlük maddesi, Sözlük yuvası. Tüm karşılıkları, deyimleri , örnekleri ve fonetik, dilbilgisel ve buna benzer bilgi ile madde başı ögesi sözlük maddesini oluşturmaktadır. Genel olarak bir sözlük maddesi bir paragraf olmaktadır. Sözlük maddesi içinde madde başı ögesi tekrarlandığından dolayı yer tasarruf amacıyla çoğu sözlüklerde madde başı ögesi tilda (~) işareti ile gösterilmektedir.

Bazen kelime listesinde alfabetik sırasına göre bir bölümü aynı olan sözcükler yer almaktadır. Bunun gibi sözcüklerin bir sözlük maddesine birleşmesi sözlük yuvasını oluşturmaktadır.

6. Karşılık. *Karşılık* iki temel anlamda kullanılmaktadır: 1) Giriş dilinin sözcüğüne farklı parametrelere göre uyan çıkış dilinin sözcüğü ve 2) Sözlük hazırlayıcısı tarafından çıkış dilinin sözcüğüne yapılan çeviriler (Berkov, 2004: 21). Çalışmamızda “karşılık” terimi ikinci anlamda kullanılmaktadır.

Karşılıklar iki tiptir:

- 1) Tam karşılık
- 2) Kısmî karşılık

İki dilin sözcüğü anlam bakımından tamamen eşit ise, tam karşılık söz konusudur. Sözcüğün iki dilde bazı anlamları eşit, bazıları ise denk gelmiyorsa, bu kısmi karşılıktır.

Çıkış dilinde karşılıklara sahip olmayan giriş dilindeki sözcükler karşılıksızlık olayını yaratmaktadır.

7. Not. Not, sözlükte madde başı ögesini veya onun karşılığını veya onların arasındaki ilişkileri çeşitli yönlerden (fonetik, dilbilgisel, üslup) tasvir eden ve kısaltılmış şekilde yazılan sözcük veya kelime grubudur.

İki dilli sözlükçülüğün temel problemlerin birisi sözcüğün anlamlara parçalanmasıdır (Dubîçinskiy, 2008: 105). Her sözcük her dilde kendi anlamsal yapısına sahiptir ve diğer dildeki bu sözcük için var olan karşılık sayısı giriş dildeki

sözcüğün anlamsal yapısını etkilememektedir. Bu leksikografik gerçekten iki farklı sonuç çıkmaktadır:

- 1) Bir takım leksikograflara göre iki dilli sözlükte sözcük çıkış dilinde olan karşılık sayısına bakmadan kendi anlamsal yapısına göre anlamlara ayrılmaktadır.
- 2) Diğer leksikograflara göre giriş dili sözcüğün anlamlara bölünmesi çıkış dilinde mevcut olan karşılıklar ile belirlenmektedir.

Çağdaş iki dilli sözlükçülük tecrübesi, sözcük anlamların ayrılmasını sözcüğün giriş dilindeki anlamsal bakımı değil, çıkış dilinin semantik özellikleri belirlediğini göstermektedir (Dubiçinskiy, 2008: 105).

2.2. İki dilli Rusça-Türkçe sözlükçülük tarihi

Türk dillerinde sözlükler eski zamanlardan beri yapılmaya başlamıştır. Bilinen en erken leksikografik eser XI.yy.'ın bilgini Mahmut Kaşgarlı'nın tarafından yazılmış *Dîvânü Lügâti't-Türk* sözlüğüdür. Kaşgarlı'nın yazdıklarına göre sözlük 1073-1074 yılında hazırlanmıştır. Sovyet Birliği'nin Türk Cumhuriyetlerinden *Divan* en önce Özbekçeye çevirilmiştir. O zamanki Arapça sözlüklere göre yapılmış *Divan* Türk dillerinin incelenmesinde yardımcı olmuştur (Mambetmuratova, 2012: 100). Araştırmacıların çalışmalarına göre bu sözlük dışında bu alanla ilgili diğer çalışmalar mevcuttur (Baskakov, 1969: 72-75).

Türk dillerinin tarihinde Kıpçaklar dilini gösteren *Codex Cumanicus* sözlüğü de özel yere sahiptir. Misyonerler tarafından XIII-XIV. yy.'ın başında yazılan bu sözlükte Türk dillerinin Batı Hun diyalekti yansımasıdır (Yusupova, t.y.).

Rusya'da Türk dillerine ilgi uygulamalı özelliği taşımıştır. Ruslar çoğu Türk milletiyle yan yana yaşamışlardır ve bu durum iki dilli sözlüklerin hazırlanmasını sağlamıştır. Örneğin, 1850 yılında M.Obolenskiy tarafından yayımlanmış Kıpçakça-Rusça sözlüğün parçası XIII.yy.'na sahiptir. (Obolenskiy, 1850 akt. Kraynügenko, 2011). Yalnız Türk dilleri üzerine kapsamlı monografiler ancak XVIII-XIX yy.'nda meydana gelmiştir.

Türk diller sözlüklerinin başlatıcı ve aktif hazırlayıcı devlet adamı Vasiliy Tatişçev idi. (1686-1750). 1737-1740 Orenburg gezisinin yöneticisi olan Tatişçev Samara'da Tatar-Kalmuk okulunu kurmuştur. Bu okulda doğu dillerde Rusçaya kitap çevirileri gerçekleştirilmiştir ve Tatarca-Kalmukça sözlüğü hazırlamaya başlamıştır (Yusupova, t.y.).

XVII. yy.'da Türk dillerinin önemli bir araştırmacısı İsveç subay ve daha sonra Sibirya araştırmacısı F.İ.Tabbert-Stralenberg'di (Kraynügenko, 2011). *Severnaya i Vostochnaya Çasti Evrope i Azii [Северная и Восточная части Европы и Азии; Avrupa ve Asya'nın Kuzey ve Doğu Tarafları]* (1730) adlı kitabında F.İ.Tabbert-Stralenberg tarafından ilk defa Ural, Altay, Sibirya dillerinin tasnifi yapılmıştır ve onların yayılmasını göstermiştir. Buna göre F.İ.Tabbert-Stralenberg Ural-Altay dillerinin akrabalık teorisinin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Çuvaşskaya Entsiklopedia).

XVIII yy'ın sonunda imparatoriçe II. Ekaterina, Rusya'nın Doğu bölgelerini inceleme amacıyla seferler yapmak için yabancı ve yerli oryantalistleri davet etmiştir. Seferlerin en ünlüsünü Alman bilim adamı Petr Simon Pallas gerçekleştirmiştir. Pallas çalışması sonucunda *Sravnitelnyy Slovar Vseh Yazikov [Сравнительный словарь всех языков; Tüm Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü]* (Rus dilbilim tarihinde daha çok *II. Ekaterina sözlüğü* veya *Pallas sözlüğü* olarak bilinmektedir) hazırlanmıştır (1787). Toplanan kelime hazinesi Pallas tarafından teklif edilmiş şemaya göre düzenlenmiştir (Tanrı, gök, akrabalık terimleri, insan bedeni vb.), yani sözlük tezaurus halinde yapılmıştır. Sözlüğün temel amacı farklı dillerinin kelime hazinesini karşılaştırmaktır. *Pallas sözlüğünde* Asya (149) ve Avrupa (51) dillerini ve lehçelerini içererek toplam 200 dilin kelime listeleri yer almıştır (Voloşina, 2012).

Rus Türkoloji tarihinde bir diğer özel yeri Aleksandr Kazem-bek çalışmaları almaktadır. A.Kazem-bek, 1854 yılında Rusya'daki bütün Şarkiyet kürsülerini birleştirmek amacıyla Petersburg Üniversitesi bünyesinde Şark Diller Fakültesini kurmuştur ve 1855'te fakültenin dekanı olmuştur. 1854 yılında Kazem-bek'in *Uçebniye Posobiya dlya Vremennogo Kursa Turetskogo Yazıka [Учебные пособия*

для временного курса турецкого языка; *Türkçe Kursu için Ders Kitabı*] diye çalışmalarından birisi yayınlanmıştır. Bu kitabın sonunda kaliteli ve o zaman için en büyük (6700 Rusça sözcüğün çevirisi) Rusça-Türkçe sözlük yer almıştır (Yusupova, t.y.).

Nitekim Türk dillerinin sağlam leksikografik incelenmeleri Lazar Budagov ve Vasiliy Radlov eserleri ile başlamıştır.

Budagov'un *Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy* [*Сравнительный словарь турецко-татарских наречий; Türkçe-Tatarca Lehçelerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü*]’ nün amacı Türk dillerinin kelime hazinesini göstermektedir. Sözlükte bazı Türk dillerinin (Tatarca, Türkçe, Azerice, Başkurtça, Kazakça, Kırım Tatarcası, Nogayca, Özbekçe, Uygurca, Altayca, Hakasça) sözcükleri dışında onların fonetik özellikleri de yansıtılmıştır.

Radlov'un *Opit Slovaryä Türkskih Nareçiy* [*Опыт словаря тюркских наречий; Türk Lehçelerinin Sözlük Denemisi*] eseri en iyi Türkçe sözlüklerdendir. Bu sözlükte Radlov tarafından yazılmış *Obraztsı Narodnoy Literaturı Türkskih Narodov* [*Образцы народной литературы тюркских народов; Türk Milletlerinin Halk Edebiyat Örnekleri*] kitabından dil malzemesi yer almıştır. Radlov sözlüğü o zamana dek daha yazıya sahip olmayan bazı Türk dillerinin araştırmalarına temel oluşturmuştur (Mambetmuratova, 2012: 100).

Türk dillerinin Rus sözlükçülüğü daha sonraki aşamada farklı Türk dilleri üzerine iki dilli sözlükler hazırlanması olarak gelişmiştir.

Çuvaşça dilbiliminin kurucusu olarak Kazan Üniversitesi Filoloji fakültesi mezunu N.Zolotnitskiy sayılmaktadır. 1871-1884 yılları arasında Nikolay Zolotnitskiy 8 tane Çuvaşça-Rusça ve Rusça-Çuvaşça sözlük hazırlayıp yayınlamıştır. Türk milletlerinin dili, etnografisi ve folkloru araştırmalarında Altay misyonu katkıda bulunmuştur. 1868-1869 yıllarında Misyon tarafından Altayca-Rusça sözlükler yayınlanmıştır (Yusupova, t.y.).

Rus imparatorluğu eskiden beri Tatar milleti ile temasta bulunmuştur. Tatarlar Rus topraklarında sayısı en çok olan millettir (bugün 7 milyondan fazla). Tatar diline

ve onun lehçelerine olan merak Tatar sözlükçülük geleneklerine yol açmıştır. İlk sözlükler el yazılı sözlüklerdi. Tüccarlar arasında küçük el yazılı sözlük ve konuşma kılavuzları yaygındı. 1785 yılında S.Halfin'in 25 000 madde başı içeren Rusça-Tatarca sözlüğü hazırlanmıştır. Sözlükteki sözcükler üç sütun olarak yerleştirilmiştir: 1) Rusça sözcük 2) Tatarca sözcüğün Rusça transkripiyonu 3) Arap harfleriyle Tatarca sözcükler. Basılı sözlükler ise XIX. yy.'da meydana gelmiştir. 1801 yılında Petersburg'ta İ.Giganov'un *Slova Korneviye Nujneyşıye k Svedeniyu dlya Obuçeniya Tatarskomu Yazıku* [Слова корневые, нужнейшие к сведению для обучения татарскому языку; Tatarca Öğrenme için Gereken Kök Sözcükler]sözlüğü yayımlanmıştır. Bu sözlük tematik prensibine göre yapılmıştır. Daha sonra giriş dili Rusça olan Kayum Nasırı'nin (1892) ve A.Voskresenskiy'in (1894) sözlükleri hazırlanmıştır (Kraynüçenko, 2011).

Tatarca sözlüklerine göre Başkurtça, Azerice, Kırgızca (Kazakça), Türkçe, Sartça (Özbekçe) daha azdı. XIX. yy.'nda sadece birkaç tane sözlük neşredilmiştir. Bu, Rusya'da o zaman bu dillerin pek aktif halde kullanılmadıklarını göstermektedir. Bunların arasında L.Lazaver'in *Turetsko-Tatarsko-Russkiy Slovar s Prilojeniyem Kratkoy Grammatiki* [Турецко-татарско-русский словарь с приложением краткой грамматики; Kısa dilbilgisi Ekiyle Türkçe-Tatarca⁴-Rusça sözlük] (1864) anılabilmektedir (Yusupova, t.y.).

XIX.yy.'da Doğu hayatında Türkiye Türkçesi (Osmanlıca) büyük rol oynadığına rağmen Rusya'da pek fazla Rusça-Türkçe ve Türkçe-Rusça sözlük yapılmamıştır. Yukarıda belirlenen Kazem-bek ve Ve L.Lazarev sözlükleri dışında daha sonra, yani XX yy'da D.Magazanik'in *Turetsko-Russkiy Slovar* [Турецко-русский словарь; Rusça-Türkçe Sözlük] (1931, 1945) önemlidir.

Başkurtça iki dilli sözlükler olarak Vasiliy Katarinskiy'in hazırladığı *Kratkiy Russko-Başkirskiy Slovar* [Краткий русско-башкирский словарь; Kısa Rusça-Başkurtça sözlük»] (1893) ve *Başkirsko-Russkiy Slovar* [Башкирско-русский словарь; Başkurtça-Rusça sözlük] (1899) Orenburg'da yayınlanmıştır. Kırgızca (Kazakça) iki dilli sözlükler, XIX.yy.'da Orta Asya topraklarının Rusya'ya

⁴ Tatarca "Azerice" anlamında kullanmıştır

eklenmesi ile yazılmıştır. Bu hususta İşmuhammad Bukin'in *Russko-Kirgizskiy (Kazahskiy) i Kirgizsko-Russkiy Slovar [Русско-киргизский (казахский) и киргизско-русский словарь; Rusça-Kırgızca (Kazakça) ve Kırgızca-Rusça Sözlük]* (1883) ve Katarinskiy'in *Kratkiy Kirgizsko-Russkiy Slovar [Краткий киргизско-русский словарь; Kısa Kırgızca-Rusça Sözlük]* (1895), *Kirgizsko-Russkiy Slovar [Киргизско-русский словарь; Kırgızca-Rusça Sözlük]* (1897) ve *Russko-Kirgizskiy Slovar [Русско-киргизский словарь; Rusça-Kırgızca Sözlük]* (1899-1900) gibi leksikografik eserleri anmak gerekmektedir. (Kononov, 1974: 59 akt.Yusupova, t.y.).

1880'li yıllarda Özbek dilinin dilbilgisi kitapları ve sözlükleri yaratılmıştır. 1884 yılında V.Nalivkin *Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar Obşçeupotrebitelnih Slov, s Prilojeniyem Kratkoy Grammatiki po Nareçiyam Namanganskogo Uezda [Русско-сартовский и сартовско-русский словарь общеупотребительных слов, с приложением краткой грамматики по наречиям Наманганского уезда; Namangan Bölgesi Ağzının Dilbilgisi Ekiyle Yaygın Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözcükler Sözlüğü]*'nü yayınlamıştır. 1895 yılında S.Lapin'in *Karmanniy Russko-Uzbekskiy Slovar [Карманный русско-узбекский словарь; Rusça-Özbekçe cep sözlüğü]* hazırlanmıştır (Kononov, 1974: 61 akt.Yusupova, t.y.).

Sovyetler Birliği Devleti kurulduktan sonra Rusça-Türkçe sözlüklerin hazırlanması Türk sözlükçülüğünde Rus geleneklerinin gelişmesini desteklemiştir. Yeni toplumsal-siyasal rejiminde sözlükçülük alanında çalışmalar hızla ilerlemiştir (Mambetmuratova, 2012: 101). Bu dönemde yapılan sözlüklerin daha detaylı incelemesi sonraki bölümde verilecektir.

Rus bilim adamları tarafından Türk dilleri üzerine yapılmış önemli bir eser Ervand Sevortyan'ın *Etimologičeskiy Slovar Türkskih Yazıkov [Этимологический словарь тюркских языков; Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü]*. Sözlük çalışmaları 1958 yılında başlamıştır. Ölümüne kadar (1978) Sevortyan ilk cildin baskısını gerçekleştirmiş, 2.cildi yayına hazırlamış ve 3. ve 4. ciltlerin el yazmalı varyantlarını hazırlamıştır. Sevortyan sözlüğü, Türkoloji alanında ilk kez Çağdaş Türk dillerini,

onların diyalektlerini ve yazılı eserlerini temel alarak tarihi-filolojik yöntemiyle ortak Türk köklerinin etimolojisini incelemektedir (Sevortyan, 1974).

Çağdaş sözlükçülüğünde sadece basılı sözlüklerle sınırlanmak yanlış olmaktadır. Bugünkü teknik araçlar elektronik ve online sözlüklerin kullanılmasını sağlamaktadır. Elektronik sözlüklerden belki de en popüler olanı – *ABBY Lingvo* sözlüğü'dür. Şimdiki etapta ABBY Linvo'da Türk dillerinden Türkiye Türkçesi, Tatarca ve Kazakça bulunmaktadır. Sözlük, sözcükler, kalıplar ve deyimler için kaliteli çeviriler sunmaktadır. Sözlüğün online versiyonu da bulunmaktadır⁵. *Monumenta Altaica*⁶ sitesi daha az popüler Türk dilleriyle çalışmayı mümkün hale getirmektedir (Uygurca, Karaimce, Şorca vb.). İnternette çok yaygın olan online çeviri sözlüklerin eksiklerden birisi de genellikle çeviri olarak sadece bir karşılık vermeleri.

Rusça-Türkçe sözlükçülüğünde bilim insanların karşılaştığı iki önemli sorun vardır. Bunların birisi nisbi sıfatların çevrilmesidir⁷. Rusçada sıfat eklerini alan nisbi sıfatlar Türk dillerinde genel olarak isim tamlamasının ilk unsuru durumundadır. Yani Rus dilbilim bakımından tamlamaların ilk unsurlarında onların sıfat olduğunu gösteren herhangi bir morfolojik belirtme yoktur. Buna göre bu sözcükler Rus dilbilimine göre isim olarak kabul edilmektedir. İncelediğimiz sözlüklerin kullanım kılavuzlarında nisbi sıfatların Türk dillerine ilgili isim ile çevrilmesi uygun olduğu söylenmiştir. Bazı sözlüklerde ise bu sıfatların oluşturan tamlamalarda ikinci unsurunun iyelik eklerini alması gerektiği gösterilmiştir.

İkinci sorun fillerle ilgilidir. İncelediğimiz sözlüklerde Rusça fiilin belirsiz haline uygun herhangi bir Türkçe fiil şekli bulunmaması söylenmektedir. Bu yüzden Rusça-Türkçe sözlüklerde Rusça fiilinin belirsiz hali birkaç farklı yöntemlerle çevrilmiştir:

⁵ <http://www.lingvo-online.ru/ru>

⁶ <http://altaica.ru/v-turks.htm>

⁷ Rus gramer kitaplarına göre yapılmış Tatar dilbilgisinde nisbi sıfatlar olarak bilinen sıfatlar Türkiye Türkçesi gramerlerinde belirtisiz isim tamlaması olarak bilinmektedir (portakal suyu, masa lambası, demir kapı)

1. Tekil ikinci emir kipi. Bu şekil aslında fiilin kökünü göstermektedir. Rus fiilin belirsiz halinden diğer herhangi fiil şekli üretilebildiği için bazı Rusça-Türkçe sözlük yazarları fiillerin karşılıklarını bu şekilde vermeyi tercih etmişlerdir.
2. –mak ekli fiiller. Rusya’da genel olarak Türkiye Türkçesi öğretiminde –mak yapılı fiiller Rusçanın belirsiz fiil şeklini karşılamaktadır. Bu yüzden bazı yazarlar fiilleri –mak şeklinde vermişlerdir.
3. –u yapılı isim-fiiller. Bu ek Türkiye Türkçesindeki fiilden –ma ekiyle türetilmiş isimlere denk gelmektedir.

Fiil çevrisinde mevcut olan diğer sorun Rusça fiillerin sürekli ve süreksiz şekillerinin Türkçe olarak gösterilmesidir. Türk dillerinde fiillerde süreklilik/süreksiz kategorisi yoktur. Rus belirsiz fiillerinde semantik bakımından var olan süreklilik/süreksizlik Türkçede genel olarak değişik zaman formlarında belli olmaktadır. Bu yüzden sözlüklerde fiillerin karşılıkları genel olarak Rusça süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekilleri yanında ise süreksiz olana atıf gösterilmemiştir. Sürekli fiillerinin süreksiz biçiminden farklı anlamları var olduğu durumlarda bu anlamlar sürekli fiillerin yanında gösterilmiştir.

Türk dillerinin iki dilli leksikografik temeli yeni oluşmaya başlamıştır. Bazı Türk dillerinde XIX.yy.’na kadar yazılı dilin olmaması bunun sebeplerinden birisidir. Rus misyonerler, daha sonra ise bilim insanları bazı Türk dillerinin gelişiminde büyük rol oynamışlardır. Rusya’da meydana gelen iki dilli Rusça-Türkçe sözlükçülük, bu alanda ciddi çalışmalar ve kaliteli sözlükler ortaya koymuştur.

3. RUSÇA-TÜRKÇE SÖZLÜKLER

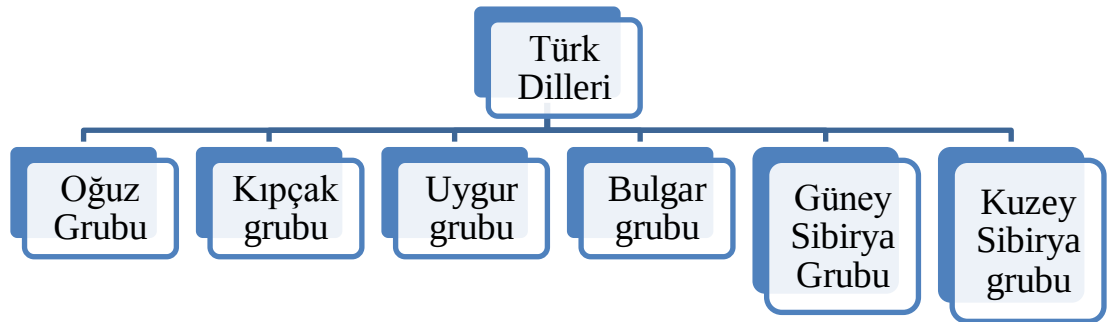
Türk dillerinin tarihi boyunca onları sınıflandırmak amacıyla çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bu sorun bugüne kadar bütünüyle çözülmüş değildir. Türk boyları ve lehçeleri arasındaki karışma ve geçişmeler dolasıyla, lehçeleri birbirinden ayırmak da oldukça zordur.

Türk lehçeleri ile ilgili ilk eseri yazan Kaşgarlı Mahmud Türk dilini Doğu ve Batı grubu şeklinde temel kola ayırmıştır. Daha sonra birçok Avrupalı ve Rus Türkolog, Türk lehçelerini tasnif etmeye çalışmıştır. Bunların en önemlileri, Radloff, Korş, Samoyloviç, Rasanen ve Baskakov'dur.

Türkiye'de de Türk dilleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, Talat Tekin, Ahmet Caferoğlu gibi bilim adamları kendi tasniflerinin ortaya koymuşlardır.

Bütün bu tasnifler göz önünde tutularak, dil özellikleri ve coğrafya, temelinde aşağıdaki genel sınıflandırmayı yapmak mümkündür:

ŞEKİL 1: Türk dillerinin genel sınıflandırılması

Bu tasnife dayanarak Çağdaş Türk dillerinin sözlükleri aşağıdaki bölümler altında incelenecektir:

1. **Oğuz grubu:** Rusça-Azerice sözlükler, Rusça-Türkiye Türkçesi sözlükleri, Rusça-Türkmence sözlükler
2. **Kıpçak grubu:** Rusça-Başkurtça sözlükler, Rusça-Kazakça sözlükler, Rusça-Karakalpakça sözlükler, Rusça-Karaçay-Malkarca sözlükler, Rusça-Kumukça sözlükler, Rusça-Kırgızca sözlükler, Rusça-Nogayca sözlükler, Rusça-Tatarca sözlükler
3. **Uygur grubu:** Rusça-Özbekçe sözlükler, Rusça-Uygurca sözlükler
4. **Bulgar grubu:** Rusça-Çuvaşça sözlükler
5. **Güney Sibirya grubu:** Rusça-Altayca sözlükler, Rusça-Tuvaca sözlükler, Rusça-Hakasça sözlükler
6. **Kuzey Sibirya Grubu:** Rusça-Yakutça sözlükler.

3.1.Oğuz grubu Türk dilleri sözlükleri

3.1.1. Rusça-Azerice sözlükler

Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dilinin adıdır. Oğuzcaya dayalı olarak XIII. asırdan günümüze kadar kullanılan Batı Türkçesi zamanla Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki daireye ayrılmıştır.

Azerbaycan sahası dil coğrafya bakımından Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycan'ı, İran Azerbaycan'ı Kerkük ve Irak-Suriye Türkleri bölgeleri içine alır. XIV. yy.'dan itibaren tek bir çizgi halinde günümüze gelen Azerbaycan Türkçesi 1828'de Azerbaycan'ın ikiye ayrılmasıyla kesintiye uğramıştır. Bugün Güney Azerbaycan Farsça yazı dili durumundadır. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesinin yazı dili olarak merkezi Kuzey Azerbaycan'dır. Bugünkü Azerbaycan yazı dili öncelikle Bakü, Karabağ ve Tebriz ağızları üçgeni ile Batı Türkçesinin oluşumuna dayanmaktadır (Buran ve Alkaya, 2011: 49-50).

Elimizde var olan sözlüklerin tarihlerine göre ilk büyük Rusça-Azerice sözlük G.Guseynov'un 1940-1946 yıllarında 4 cilt halinde yayınlanmış *Russko-Azerbaydjanskiy Slovar* [Русско-азербайджанский словарь; Rusça-Azerice Sözlük] idi. Bu sözlük tamamlanmış ve düzeltilmiş halinde 1956-1959 yıllarında iki cilt halinde tekrar yayınlanmıştır. Sözlüğün redaksiyonunu A.Orucev, S.Malikov, A.Efendiyevev gerçekleştirmişlerdir.

Bu sözlüklerin dışında A.Orucev'in *Russko-Azerbaydjanskiy Slovar* [Русско-азербайджанский словарь; Rusça-Azerice Sözlük] hazırlanmıştır. Sözlük 1951 yılında Bakü'de yayınlanmıştır. Sözlüğün 2.baskısı 1955 yılında gerçekleştirilmiştir.

1956-1959 yılları sözlüğü 1971 yılında tekrar ele alınmıştır. Sonuç olarak 1971-1980 yıllarında yeni *Russko-Azerbaydjanskiy Slovar* [Русско-азербайджанский словарь; Rusça-Azerice Sözlük] üç ciltli sözlük hazırlanmıştır.

Sözlüğün megayapısı aşağıdaki gibidir:

I.cilt (A-K)

1. Enstitüden (Azerice, Rusça)
2. Sözlüğün yapısı (Azerice, Rusça)
3. Şartlı kısaltmalar
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri

II.cilt

1. Sözlük maddeleri

III.cilt (P-Я)

1. Sözlük maddeleri

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri büyük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Edebi normlara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (**ИЕРО́ГЛѢФ**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

ВАЛ I *м.* бəнд, сəдд; ...

ВАЛ II *м.* далға, ...

ВАЛ III *м.* 1. вал (фырланан цилиндр); 2. ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

ДЕКОРИРÓВКА *ж.* 1. бəзəмə, ... 2. бəзəк

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra üst üste nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

ВИСОКÓСНЫЙ: високóсный год ...

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir.

РАБФÁК *м.* (рабочий факультет) фəһлə фəкүлтəси

Sözlük maddesinde madde başı sözcük için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Sözlük maddede tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Azerice karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

ДЕКЛАРА́ЦИЯ *ж.* декларасија; бəјаннамə, бəјанат

Bazı Azerice sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Azerice açıklamaları yapılmıştır.

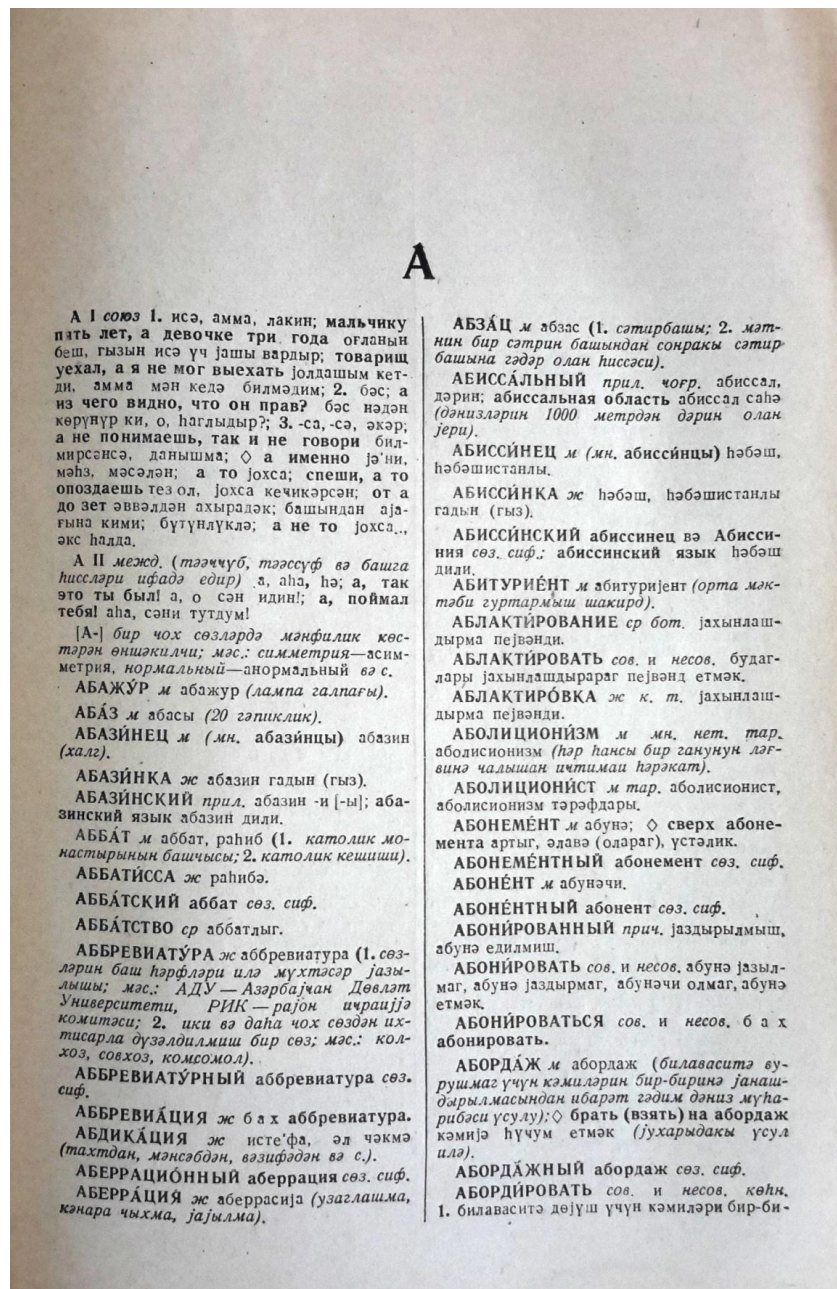
Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir:

ДЕЛО ср. ... ◇ доброе дело

РАБОТАТЬ несов. ... ◇ работать над собой

RESİM 1: Rusça-Azerice sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri)

(Orudcev, 1971-1980).

Gramer kategorileri

1.İsim

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собур.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul gösterilmiştir.

Millet ve meslek adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir. Millet adların çoğul şekli eril maddesinde parantez içinde verilmiştir.

2.Sıfat

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede ilgili not ile gösterilmiştir (*в знач. сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak verilmiştir.

3. Fiiller

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Azericeye –мак ekli fiil biçiminde çevirilmiştir.

Genel olarak Rus fiilin Azerice karşılığı sürekli şekli yanında verilmiştir, süreksiz şekil yanında sürekli olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal belirlenmemiştir.

Sözlükte fiillerin yaygın kullanılan edilgen çatısı sürekli fiil şekilleri yanında gösterilmiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

En çok kullanılan ortaçlar sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı szcğı
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Azerice karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Azerice açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Azerice karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ♦ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler ve deyimler, ata sözleri.

TABLO 2: Rusça-Azerice Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	şehir ve Yayınevi
Rusça-Azerice Sözlük 1940-1946 (4 cilt)	G.Gseynov	Baku – İzdatelstvo Azerbaydjanskogo Filiala Akademii Nauk SSSR
Rusça-Azerice Sözlük 1951 (2.baskı 1955)	A.Orucev	Baku – Gızıl şerg
Rusça-Azerice Sözlük 1956-1959 (2 cilt)	A.Orucev, S.Melikov, A.Efendiyev	Baku – İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR
Rusça-Azerice Sözlük 1971-1980 (3 cilt)	A.Orucev	Baku – Elm

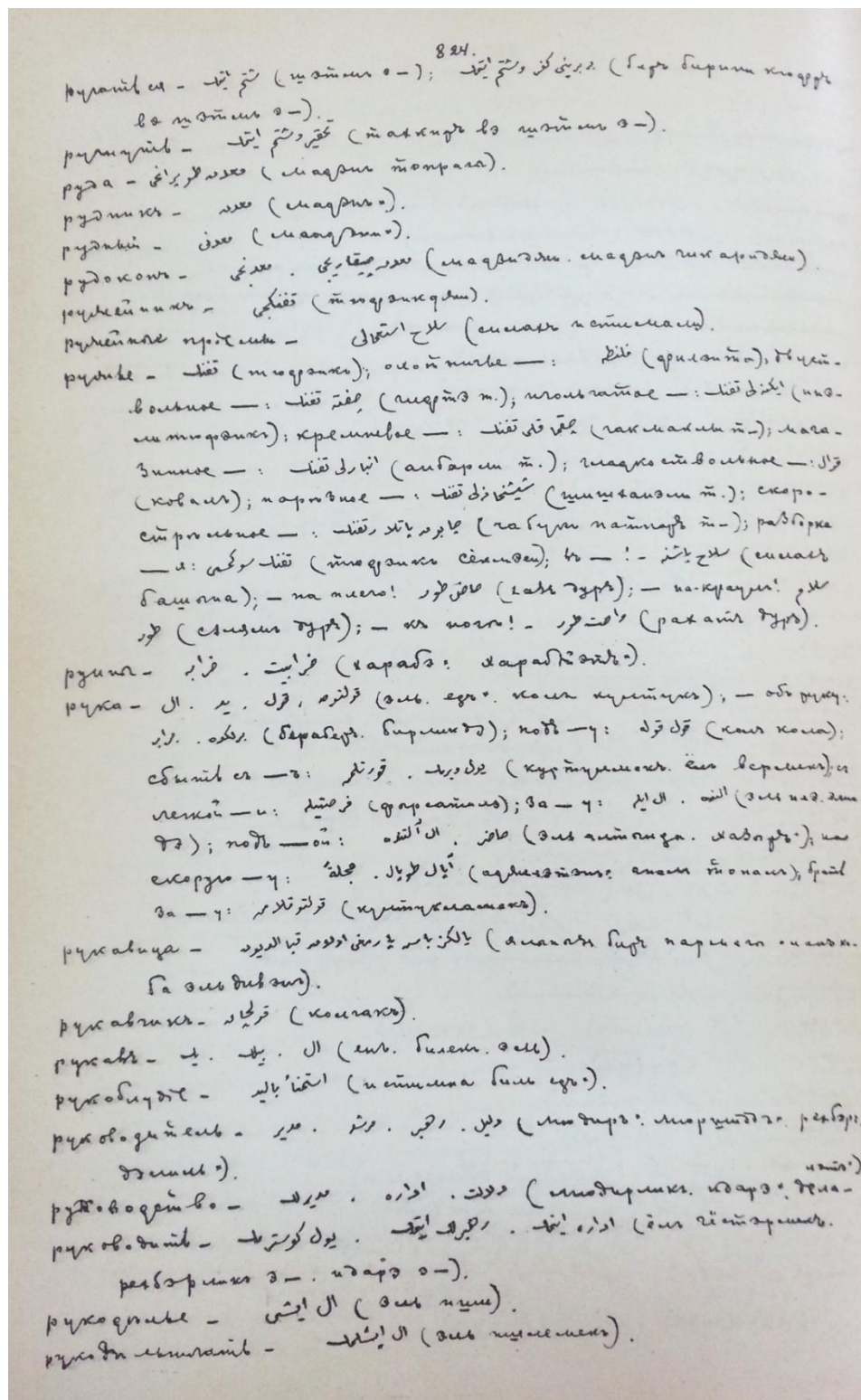
3.1.2. Rusça-Türkiye Türkçesi Sözlükleri

Türkiye Türkçesi, bugün başlıca Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan Türk halkının konuştuğu dildir. Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti dışında şu ülkelerde de konuşulur: Kıbrıs, Balkan ülkeleri (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya vb.), Rusya Federasyonu, Arap ülkeleri, Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya vb. Türkiye Cumhuriyetinde ana dili Türkiye Türkçesi olanların toplam sayısı 50 milyon kadardır. Bu sayıya Türkiye dışındaki Türkler de katıldığında Türkiye Türkçesi konuşanların toplam sayısı yaklaşık 60 milyonu bulur (Tekin ve Ölmez, 2003: 157).

Rusça-Türkçe iki dilli sözlükçülük 1902 yılında Pötr Tsvetkov tarafından hazırlanmış *Russko-Turetskiy Slovar* [*Русско-турецкий словарь*; Rusça-T.Türkçe Sözlük] eseriyle başlamıştır. Bu el yazılı sözlük 30000 fazla madde başı içermiştir. Sözlük önsözünde, herhangi bir tam Rusça-T.Türkçe sözlüğün olmaması, T.Türkçe öğreniminde zorluklar yarattığından bahsedilmiştir. Bu yüzden bu sözlüğün hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Sözlük el yazılı olduğundan dolayı okuyucu için bazı zorluklar yaratabilmektedir. Bundan haberdar olan Tsvetkov sözlük önsözünde el yazısından dolayı özür dilemiştir ve sözlüğün daha büyük harflerle yazılması hem sözlüğün hacimini büyüteceğini, hem de hazırlayıcı için zorluklar yaratacağını açıklamıştır.

Sözlük alfabe sırasına göre düzenlenmiştir. Rusça sözcüklerin T.Türkçe karşılıkları Arap harfleri ile yazılmış, parantez içinde Kiril alfabesi ile telaffuzu gösterilmiştir. Sözlüğün sonunda Rusça-T.Türkçe yer adları listesi verilmiştir. Toplam olarak sözlük 1047 sayfadan oluşmuştur.

RESİM 2: Tsvetkov'un Rusça-Türkçe sözlüğünden bir sayfa

(Tsvetkov, 1902: 824).

Türkiye Türkçesi, Arap yazısından vazgeçip Latin alfabesine geçtikten sonra Rusya’da yeni Rusça-Türkçe sözlüklerin hazırlanmasını icap etmiştir. 1943 yılında Moskova’da D.Magazanik’in *Russko-Turetskiy Slovar [Русско-турецкий словарь; Rusça-T.Türkçe Sözlük]* sözlüğü yayınlanmıştır. Sözlüğün ikinci baskısı 1946 yılında gerçekleştirilmiştir. Türkiye Türkçesinin kelime hazinesinde meydana gelen değişiklikler (özellikle alıntı sözcüklerin Türkçe kökenli sözcüklerle değiştirilmesi) yeni sözlüğün çıkması için daha bir neden olmuştur.

Magazanik sözlüğü alfabetik olarak sıralanmış yaklaşık 40000 madde başı içermiştir. Sözlükte özel isimler de madde başı olarak alınmıştır. Sözlük maddesinde madde başı ögesi veya onun değişmez bölümü tilda (~) işareti ile gösterilmiştir. Deyimler, ata sözleri ve kalıplar eşkenar dörtgen (◊) işaretinden sonra verilmiştir. Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır. Sözcüğün farklı anlamları noktalı rakamlarla gösterilmiştir. Rusça fiiller Türkçeye –mak ekli fiillerle çevirilmiştir, fiillerin karşılıkları süreksiz şekli yanında gösterilmiştir. Dile yeni giren sözcükler yıldız (*) işareti ile belirtilmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin gelişmesi dili de etkilemiştir. Türk Dil kurumu faaliyetleri Türkiye Türkçesine yeni sözcükler kazandırmaya devam etmiştir. Magazanik sözlüğü 25-30 sene içinde yeni dili kapsayamadığından dolayı eskimiştir. 1972 yılında Moskova’da E.Mustafaev ve V.Şçerbinin’in *Russko-Turetskiy Slovar [Русско-турецкий словарь; Rusça-T.Türkçe Sözlük]* sözlüğü yayınlanmıştır. Bu sözlük 47700 madde başı içermiştir. Daha sonra 1989 yılında *Russkiy yazık* yayın evi 35700 madde başı içeren V.Şçerbin’in *Russko-Turetskiy Slovar [Русско-турецкий словарь; Rusça-T.Türkçe Sözlük]* sözlüğün yayınlamıştır. Bu sözlüğün 3. baskısı 2002 yılında gerçekleştirilmiştir. Son baskıda 100000 sözcük ve kalıp yer almıştır.

Rusya’da Türkoloji ve özellikle Türkiye Türkçesine olan ilgi üniversitelerde Türk dili öğretilmesini sağlamıştır. 2004 yılında Moskova Devlet üniversitesinin Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü tarafından Yu.Şçeka’nın hazırladığı *Russko-Turetskiy Slovar [Русско-турецкий словарь; Rusça-T.Türkçe Sözlük]* sözlüğü yayınlanmıştır. Sözlükte 24000 madde başı yer almıştır.

RESİM 3: Magazanik'in Rusça-Türkçe sözlüğünden bir sayfa

А а I союз 1. (при противопоставлении) пропускается или переводится при помощи да, де; ise (что касается); не ты, а я sen değil ben; а я не пойду ben ise gitmem; почему не теперь, а потом? niçin şimdi değil de sonra?; мы два дня пробудем в Стамбуле, а оттуда поедём в Анкару iki gün İstanbulda kalırız, oradan da Ankara'ya gideriz; 2. иken; он старше меня, а выглядит моложе o ben-den daha yaşlı iken daha genç görünüyor; 3. (но) fakat, lâkin, amma; солнце взошло, а в воздухе ещё свежо güneş doğdu amma hava daha soğuktur; 4. (в смысле «между тем» в начале предложения) halbuki; а я ничего не знал об этом halbuki ben bu hususta bir şey bilmiyordum; 5. acaba; а придёт ли этот человек? acaba bu adam gelecek mi?; 6. ya; а вы что делаете? ya siz ne yapıyorsunuz?; 7. (после предложений с уступительным союзом) пропускается: хоть ему и нездоровится, а он пришёл rahatsız ise de geldi; ♦ а потому, а следовательно onun için; а именно yani; а то, а не то yoksa, aksi takdirde.

а! II межд. ahl, al

абажур abajur.

абзац 1. (красная строка) satırbaşı; bent(di); 2. fıkra.

абиссинец Habeş, Habeşistanlı.

Абиссиния Habeşistan.

абиссинский Habeşistan—(s)i; habeş—(s)i; habeşi.

абонемент abonman.

абонементный aboneye mahsus, abone—(s)i; ~ая плата abone bedeli, abone parası.

абонент abone; abone olan; aboneli.

абонировать abone etmek.

абонироваться (с дат.) abone olmak.

абориген bir ülkenin yerlisi.

аборт çocuk düşürme; çocuk düşürtme; сделать а. çocuk düşürtmek.

абрикос 1. (плод) kayısı; 2. (дерево) kayısı ağacı.

абсолютизм mutlak idare, mutlakiyet, absolütizm.

абсолютно 1. (совершенно) tamamen, bütbütün; 2. (при отрицательных глаголах) hiç.

абсолютный tam; mutlak; absolü; ~ое большинство mutlak ekseriyet; ~ая истина hakikati mutlaka.

абстрагировать tecrit etmek.

абстрактный mücerret, abstre.

абстракция abstraksyon, tecrit(di).

абсурд manasızlık(ğı); saçma (ерунда); boş söz.

абсурдность manasızlık(ğı).

абсурдный manasız boş, saçma—..

абсцесс мед. apse.,

абхазец Abhazyalı, Abaza.

Абхазия Abhazya.

Абхазская АССР Abhazya Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.

авангард öncü, avangard, pişdar; а. рабочего класса amele sınıfının öncüsü.

аванпобет воен. ileri karakol.

аванс avans; peyakçesi; ~ом avans olarak, peşinen; evvelden.

авансировать avans vermek.

авансцена avansen, sahne(nin) önü.

авантюра 1. (приключение) sergüzeşt; 2. macera; avantür; военная а. harp macerası, harp avantürü.

авантюризм avantürizm, maceraperestlik(ğı).

авантюрист 1. avantürce, maceracı, maceraperest; 2. (искатель приключений) sergüzeştçi.

авантюристский maceraperestçe.

авантюриный macera—(s)i, sergüzeşt—(s)i; tehlikeli (рискованный); а. роман macera romanı.

аварец Avar.

авария а. avarya; kaza; arıza; потерпеть ~ю kazaya uğramak, kaza geçirmek.

август ağustos; в ~е 1941 года 1941 senesi ağustosunda; пятого ~а beş ağustosta, августосун beşinde; пятое ~а beş ağustos, ağustosun beşi.

авиабомба tayyare üssü, hava üssü.

авиабомба tayyare bombası.

авиавиабод tayyare fabrikası.

авиа-лотерей tayyare piyangosu.

авиаматка tayyare gemisi.

авиамотор tayyare motörü.

авианосец с.м. авиаматка.

авианочта tayyare postası.

авиаразведка tayyare ile keşif, tayyare-keşfi.

авиасклад tayyare ambarı.

авиатор tayyareci.

авиационный tayyarecilğe mahsus, tayyare—(s)i; tayyarecilik—(s)i; а. завод tayyare fabrikası; ~ая промышленность tayyare endüstrisi; ~ая школа tayyarecilik mektebi.

авиация 1. tayyarecilik(ğı); havacılık(ğı); военная а. askeri tayyarecilik; гражданская а. sivil tayyarecilik; 2. (воздушные силы) hava kuvvetleri, tayyare kuvvetleri; tayyareler (самолеты); министр ~и hava nazırı

авиэтка avionet.

авось belki; на а. gelişigüzel, rasgele.

австралиец Avustralyalı.

австралийский Avustralyaya mensup ve müteallik; Avustralya—(s)i.

Австралия Avustralya.

австриец Avusturyalı.

австрийский Avusturyaya mensup ve müteallik, Avusturya—(s)i; avusturyalı—.

Австрия Avusturya.

автo oto, otomobil.

автобиография otobiografi.

автобус otobüs.

Sovyet döneminde ve daha sonra Rusya Federasyonu zamanında yayınlanmış bu sözlükler modern Rus sözlükçülük ilkelerinin takip ederek hazırlanmışlardır.

Piyasada bulunan Rusça-Türkçe sözlüklerden en yenisi 2009 yılında yayınlanmıştır. Bu N.Bogoçanskaya ve A.Torgaşova taraflarından oluşturulmuş ve 250000 sözcük ve kalıp içeren *Bolşoy Russko-Turetskiy Slovar [Большой русско-турецкий словарь; Büyük Rusça-T.Türkçe Sözlük]* sözlüğüdür. Var olan sözlüklerden Bogoçanskaya ve Torgaşova sözlüğün en yenisi olduğundan dolayı bu sözlüğün detaylı incelenmesi tarafımızdan uygun görülmüştür.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Yayınevinden
2. Leksikografik kaynaklar
3. Rusça-T.Türkçe sözlüğün kullanım kılavuzu
4. Rusça şartlı kısaltmalar
5. Rus alfabesi
6. Sözlük maddeleri
7. Rusça-T.Türkçe yer adları

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Edebi normlara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (твѡ́рог).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

блок I м. (грузоподъёмное устройство) makara

блок II м. 1. (объединение государств, партий ит.п.) blok, güçbirliği ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

куб *м.* **1.** küp; ... **2.** *мат.* küp; ... **3.** *разг.* (*кубический метр*) metre küp

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra üst üste nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

тантáлов: испытывать ~ы мýки Tantal işkencesi duymak

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir.

госбюджéт *м* devlet bütçesi

загс *м.* (отдél зáписи áктов граждáнского состоя́ния) nüfus ve nikah dairesi

Sözcük veya sözcüğün || işareti ile ayrılmış değişmez parçası sözlük maddesinde tilda (~) ile gösterilmiştir.

Her Rusça sözcük için T.Türkçe karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

свéжест||ь *ж.* **1.** tazelik, körpelik; dirilik; ...

Bazı Türkçe sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Türkçe açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler eşkenar dörtgen (◇) işaretinden sonra gösterilmiştir:

обслúжива||ние *с.* ...◇ сфéра ~ния hizmetler alanı/kesimi/işkolu

конь *м.* ... ◇ троя́нский ~ Truva atı

Grammer kategorileri

1.İsim

RESİM 4: Rusça-T.Türkçe isim maddeleri

серебрó *с.* **1.** gümüş; **2.** *собир.* (серебряные вещи) gümüş eşya, gümüş takımı; столовое ~ gümüş sofrata takımı/takımları; **3.** *собир.* (разменные монеты) [gümüş] bozuk para; ◇ получить ~ *спорт.* gümüş madalya almak.

ворóта *мн. ч.* **1.** avlu kapısı, kapı; крепостные ~ kale kapısı; **2.** *спорт.* kale; kapı (в слаломе); линия ворóт *авут çizgisi*; ◇ дать от ворóт поворóт kapıdan [geri] çevirmek; играть в одні ~ «tek kapı» oynamak.

тýр||ок *м.* Türk; ~чánка *ж.* Türk [kadını].

(Bogoçanskaya, Torgaşova, 2009).

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м.*, *ж.*, *с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul gösterilmiştir.

Millet ve meslek adları tekil eril, aynı maddede dişil şekilleriyle verilmiştir.

2.Sıfat

RESİM 5: Rusça-T.Türkçe sıfat maddeleri

ра́нен||ый yaralı, yaralanan *также в значении сущ. м.*; есть ~ые? yaralananlar oldu mu?

ра́ньше **1.** (*сравн. ст. от ра́но*) daha erken; приходи́ как мо́жно ~ mümkün olduğu kadar erken saatte gel; **2.** (*до какого-либо момента*) önce, önceden; что ж ты ~ не сказа́л? önceden neye söylemedin?; **3.** önce; он прише́л ~ меня́ benden önce geldi; **4.** önceleri, eskiden; ~ го́род называ́лся ина́че şehrin eski adı başkaydı.

столо́вая ж. 1. (*в квартире*) yemek odası; **2.** lokanta; yemekhane, kantin; *шко́льная* ~ okul yemekhanesi/kantini.

столо́в||ый I 1. *sofra*°; ~ая ло́жка *çorba kaşığı*; ~ прибор *sofra takımı*; ~ая соль *sofra tuzu*; **2.** *sofralık*, yemeklik; ~ая свёкла *sebzelik pancar*; ~ виноград *sofralık üzüm*; ◇ ~ое вино́ *sofra şarabı*.

столо́вый II yemek odası°; ~ гарнитур [ме́бели] yemek odası takımı.

(Bogoçanskaya ve Torgaşova, 2009).

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak gösterilmiştir (*бере́менная*). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede ilgili not ile gösterilmiştir (*в значении сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 6: Rusça-T.Türkçe fiil maddeleri

извини́ть(ся) сов. см. извиня́ть(ся).

извини||я́ть, извини́ть bağışlamak, affetmek; mazur görmek; ~йте! affedersiniz!; desturun!; ну уж ~йте! siz onu affedersiniz!; ~яться, извини́ться affını dilemek, özür dilemek.

комбини́рованн||ый *kombine*; ~ая опера́ция *воен. kombine/mürekkep hareket*; ~ая эстафе́та *спорт. karışık bayrak*; ~ая приви́вка *мед. karma aşı*.

(Bogoçanskaya ve Torgaşova, 2009).

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili T.Türkçeye –mak ekli fiil biçiminde çevirilmiştir.

Genel olarak Rus fiilin T.Türkçe karşılığı sürekli şekil yanında verilmiştir, süreksiz şekil yanında sürekli olana atıf gösterilmiştir. Sürekli fiiller yanında süreksiz fiili de verilmiştir. Süreksiz fiiller yanında süreksiz (сов.) şekli notu konulmuştur.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal belirlenmemiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmemiştir. Fiillerin dönüşlüğü aynı madde altında parantez içinde dönüşlük ekiyle belirlenmiştir.

Ortaçlar, sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün T.Türkçe karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin T.Türkçe açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların T.Türkçe karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler ve deyimler, ata sözleri.

TABLO 3: Rusça-T.Türkçe sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Türkçe Sözlük 1902	P.Tsvetkov	Sankt-Petersburg
Rusça-Türkçe Sözlük 1946 (yak.40 000 madde başı)	D.Magazanik, M.Mihaylov	Moskva - Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary

Rusça-Türkçe Sözlük 1972 (yak.47 700 madde başı)	E.Mustafayev, V.Şçerbinin	Moskva - Sovetskaya Entsiklopedia
Rusça-Türkçe Sözlük 1989 (yak.35 000 madde başı). 3.baskı – 2002	V.Şçerbinin	Moskva - Russkiy Yazık
Rusça-Türkçe Sözlük 2004 (yak.24 000 madde başı)	Yu.Şçeka	Moskva - Vostok Zapad
Büyük Rusça- Türkçe Sözlük 2009 (yak.250 000 madde başı)	N.Bogoçanskaya, A.Torgaşova	Moskva - Dom Slavyanskoy Knigi

3.1.3. Rusça-Türkmençe Sözlükler

Türkmençe bugün başlıca Türkmenistan Cumhuriyetinde konuşulur. Türkmenistan dışında Özbekistan, Karakalpakistan, Kazakistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu'nun Stavropol bölgesinde de Türkmençe konuşan topluluklar vardır. Türkmençe daha XVIII. yy.'da yazı dili olmuştur. Ancak Türkmençenin yazı dili olarak gelişmesi Sovyet Devriminden sonra oluşmuştur (Tekin ve Ölmez, 2003: 146).

Türkmen sözlükçülüğü de aktif olarak Ekim Devriminden sonra gelişmeye başlamıştır. Bu zamana kadar çıkan bir tane küçük sözlük bulunmaktadır – 1913 yılında Aşkabat'ta yayınlanmış İ.Belyayev'in *Russko-Turkmenskiy Slovar [Русско-туркменский словарь; Rusça-Türkmençe sözlük]*. 4 bine yakın sözcüğe sahip olan bu sözlük 20-30. yıllara kadar Rusça-Türkmençe tek leksikografik eserdi. İ.Belyayev sözlüğü Kiril ve Arap alfabesi ile yayınlanmıştır ve Türkmen sözlükçülüğün başlangıcı olarak sayılabilmektedir.

1929 yılında A.Aliyev ve K.Boriyev'in Kiril ve Latin alfabeli "*Russko-Turkmenskiy Slovar [Русско-туркменский словарь; Rusça-Türkmençe sözlük]*" adlı sözlüğü yayınlanmıştır. Bu sözlük selefisinden daha çok madde başı içermiştir. Sözlüğün önemli yeniliği – Türkmençe sözcüklerde iki ünlü yardımıyla uzun ünlüler gösterilmesidir: имя aat (ad), вещь zaat (şey), огонь oot (ateş). Bununla beraber A.Aliyev ve K.Boriyev sözlüğünde bir dizi çok kullanılan sözcükler yer almamıştır, bazı Rusça sözcükler için yanlış karşılıklar bulunmuştur, örnek ve deyimler gösterilmemiştir. Buna rağmen 1929 sene sözlüğü Türkmenler için Rusça öğreniminde yardımcı olmuştur (Çarıyarov, Altayev 1986: 6).

1948 yılında Ş.Batırov ve G.Karpova'nın "*Russko-Turkmenskiy Slovar [Русско-туркменский словарь; Rusça-Türkmençe sözlük]*" çıkmıştır. Bu sözlüğe en çok kullanılan sözcükler dahil edilmiştir. Sözlükte ilk kez isimlerin cinsleri gösterilmiştir, bazı durumlarda madde başı sözcükler için kısa açıklamalar verilmiştir.

Türkmen Cumhuriyet Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat enstitüsünde sözlükçülük bölümü kurulduktan sonra Türkmen sözlükçülüğü hızlı şekilde ilerlemiştir. Kısa süre içinde *Slovar Turkmenskogo Yazıka* [Словарь туркменского языка; *Türkmen Dili Sözlüğü*] (1962), *Orfografiçeskiy Slovar Turkmenskogo Yazıka* [Орфографический словарь туркменского языка; *Türkmençenin Yazım Kılavuzu Sözlüğü*] (1963), *Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar* [Краткий русско-туркменский словарь; *Kısa Rusça-Türkmençe Sözlük*] (1963), *Turkmensko-Russkiy Slovar* [Туркменско-русский словарь; *Türkmençe-Rusça Sözlük*] (1968), *Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar* [Краткий русско-туркменский словарь; *Kısa Rusça-Türkmençe Sözlük*] (1968), *Frazeologiçeskiy Slovar Turkmenskogo Yazıka* [Фразеологический словарь туркменского языка; *Türkmen Dilinin Deyim Sözlüğü*] (1976) ve farklı bilim dallarında diğer iki dilli terim sözlükleri yayınlanmıştır.

50.yıllarda yayınlanmış sözlükler daha sonra, kapsadıkları dil malzemesi bakımından yeterli olmamışlardır. Ülkenin ekonomik ve kültürel büyümesiyle beraber Rusçanın kelime hazinesi de genişlemiştir. Toplumsal-siyasal, bilimsel ve edebiyat eserlerinin Rusçadan Türkmençeye çevirilmesi için yeni ve daha kapsamlı sözlüğe ihtiyaç duyulmuştur.

Böyle bir sözlük 1956 yılında Moskova’da yayınlanmıştır. N.Baskakov ve M.Hamzaev’in *Russko-Turkmenskiy Slovar* [Русско-туркменский словарь; *Rusça-Türkmençe Sözlük*] sözlüğü yaklaşık 50 000 madde başına sahip olup deyimlere de zengindir. Sözlüğün temelini Devlet Yabancı ve Milli sözlükler yayınevinin hazırladığı kelime listesi oluşturmuştur. Klasik Rus edebiyatını anlamak için sınırlı sayıda arkaik ve konuşma diline ait olan sözcükler de sözlükte yer almıştır. Rusça belirsiz fiiller Türkmençeye –mak ekli fiillerle çevirilmiştir. Okuyucuya yardım etmek amacıyla sözlükte dilbilgisel notlar da yer almıştır: söz bölükleri, isimlerin cinsleri, fiillerin şekilleri vb. Terimlerin hangi bilim dalına sahip oldukları gösterilmiştir (*физ., мат., зоол., хим.*). Ayrı bölüm olarak Rusça-Türkmençe yer adları verilmiştir.

70-80 yıllarında Rus dilinin kelime hazinesi yine değişikliklere uğramıştır. Bundan dolayı Dil ve Edebiyat enstitüsü iki ciltli *Bolşoy Russko-Turkmenskiy Slovar* [Большой русско-туркменский словарь; Büyük Rusça-Türkmençe Sözlük] hazırlamaya başlamıştır. Sözlüğün temel amacı çağdaş Rusçanın kelime hazinesini daha kapsamlı olarak göstermektedir. Bu sebeple sözlüğün esasını Evgenyeva'nın 4 ciltli *Rus Dili Sözlüğü* (1981-1984) ve Ojegov'un *Rus Dili Sözlüğü* (16.baskı) oluşturmuştur. Böylece sözlükte 77 000 madde başı yer almıştır. Sözlüğün hacmi hem madde başı sayısı hem de sözcüklerin anlam genişlemesi sayesinde büyümüştür.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

Birinci cilt (A-O)

1. Önsöz (Rusça, Türkmençe)
2. Sözlüğün yapısı (Rusça, Türkmençe)
3. Leksikografik kaynakça
4. Şartlı kısaltmalar
5. Rus alfabesi
6. Sözlük maddeleri
7. Kurallara göre türetilmeyen Rusça fiil ve isim biçimleri
8. İçindekiler

İkinci cilt (П-Я)

1. Şartlı kısaltmalar
2. Sözlük maddeleri
3. Rusça-Türkmençe yer adları
4. Rusça kısaltmalar ve bileşik kısaltmalar listesi
5. Kurallara göre türetilmeyen Rusça fiil ve isim biçimleri
6. İçindekiler

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiğinde gösterilmiştir (**на́ пол, по́д нос**). Edebi normlara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (**кле́щ**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

рысь I ж. 1. (*быстрый аллюр*) горгун; **перейти на крупную** ~ улы горгуна гечмек 2. *перен. разг. (живость, прыть)* чаласынлык, чакганлык...

рысь II ж. *зоол.* гум пишиги

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

красно́та ж. 1. гызыллык; ~ **лица** йүзүң гызыллыгы 2. (*болезненное покраснение*) агырып гызарма; ~ **в горле** богазың агырып гызармасы

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra üst üste nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

о́щупь ж: **на** ~ элләп, сермеләп, эл билен барлап ...

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir:

профа́ктив (*профсоюзный актив*) м. профактив (профсоюз активи)

КамА́З м. КамАЗ (*Кама автомобиль заводының йүк автомобили*); ...

Her Rusça sözcük için Türkmençe karşılık bulunmuştur. Karşılık bulunmadığı zaman açıklayıcı çeviri verilmiştir:

сарафа́н м. сарафан (*еңсиз, еңил аял эшиги*)

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

узда ж. 1. келлеки, уян (лошади); овсар (верблюда) ...

Bazı Türkmençe sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Türkmençe açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir:

лоб м. ... ◇ спросить в ~

воробьиный, -ая, -ое ... ◇ ~ая ночь

Gramer kategorileri

1.İsim

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (м., ж., с.). Çekimsiz (нескл.) ve topluluk (собир.) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir.

Millet adları tekil eril ve dişil ve çoğul şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir. Meslek adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak gösterilmiştir.

2.Sıfat

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak dişil ve nötr ekleriyle ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak gösterilmiştir (**беременная**). Sıfatların kısa şekili varsa ilgili sıfatın maddesinde parantez içinde verilmiştir.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede ilgili not ile gösterilmiştir (с *знач.сущ.*)

RESİM 7: Rusça-Türkmençe sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri)

ОЧН — ОЯЛ

ний по ~ой системе ярышың жемини
утук системасы боюнча жемлемек
очнуться сов. 1. оянмак; ~ от сна
укудан оянмак 2. (прийти в себя) өзүңе
гелмек, айналмак, хушуңа гелмек;
~ после обморока бихушлыкдан соң ай-
налмак
очный, -ая, -ое; ~ая ставка йүзлеш-
дирилип эдилйән сораг, йүзлешдирме;
устроить ~ую ставку йүзлешдирилип со-
рамагы гурамак; ~ое обучение окув
жайына гатнап омамаклык, гайыба-
на дәл окув
очумелый, -ая, -ое прост. см. оду-
релый
очуметь сов. прост. аңкаң ашмак,
чашмак, өзүңи йитирмек; ~ от уста-
лости ядавлыкдан яңа аңкаң ашмак
очутиться сов. дүшмек, болмак, гал-
мак; ~ в знакомом месте нәтаньш
бир ере дүшмек; ~ в недовом поло-
жении оңайсыз ягдайда галмак
очухаться сов. прост. өзүңе гелмек,
аңаңа айланмак; оянмак
ошалевать несов. см. ошалеть
ошалелый, -ая, -ое прост. акылыны
йитирен, аңкасы ашан, чашан; ~ые
глаза алжыраңны гөзлер; от радости
он ходил как ~ый бегенжинден яңа
ол аңкасы ашан ялы болуп йерди
ошалеть сов. прост. акылыңи йитир-
мек, аңкаң ашмак, чашмак; он ~л от
радости шатлыкдан яңа ол акылыны
йитирди
ошарашивать несов. см. ошарашить
ошарашить сов. кого-что 1. прост.
гаты урмак, чалмак 2. перен. алжы-
ратмак, чашырмак, гең галдырмак,
хайран этмек; ~ новость тәзелик
билен хайран этмек; ~ кого-л. нео-
жиданным вопросом бирини гарашыл-
мадык совал билен алжыратмак
ошва ж мор. ябшырма (агаң гәмиле-
риң дашына кақылан зат)
ошвартовать сов. что, мор. урганла-
мак, урган билен багламак, бендил
билен даңып гоймак
ошвартоваться сов. мор. (о судне)
урганланмак, урган билен багланмак,
бендил билен даңылмак; ~ у приста-
ни пристада бендил билен багланмак
ошеек м боюн эти, боюн оңурга эти
ошейник м боюнбаг, боюнйүп
ошеломительный, -ая, -ое (ошело-
мите|лен, -льна, -льно) хайран гал-
дырыжы, хайран эдижи, гең галдыры-
жы; толгундырыжы, алжырадыжы,
середирижи; ~ое известие середирижи
хабар
ошеломить сов. кого-что хайран гал-
дырмак, хайран этмек, гең галдыр-
мак; толгундырмак, алжыратмак; ~
кого-л. вопросом бирини совал билен
алжыратмак
ошеломлять несов. см. ошеломить
ошеломляющий, -ая, -ое см. оше-
ломительный; ~ее впечатление хай-
ран галдыран тәсир
ошельмовать сов. кого-что, разг. бет-

нам этмек, биабрай этмек, абрайыны
гачырмак, вежера этмек
ошиба|ться несов. 1. см. ошибиться;
2. (заблудиться) ялчышмак, чашмак;
человеку свойственно ~ться ялчыш-
мак адама хас зат; ёсли я не ~юсь
эгер ялчышмаян болсам
ошибиться сов. ялчышмак, ялчыш
гойбермек; ~ в подсчёте хасапда ял-
чышмак; он ошибся дверью ол гапыны
ялчышды
ошибк|а ж ялчыш, ялчышлык, нә-
догры, хата; грамматическая ~а грам-
матик ялчыш; грубая ~а гөдек ялчыш;
глазная ~а гөз чакының ялчышлыгы;
допустить ~у ялчыш гойбермек; по
~е ялчышып, ялчышлык билен; на
~ах учатся погов. ялчышың үсти би-
лен өвренилйәр ◇ метод проб и ошибок
бир зады текрибе зсасында өврнемек
ёлы
ошибочно 1. нареч. ялчышлык биле,
ялчышып 2. безл. в знач. сказ. ялчыш-
дыр, хатадыр; было бы ~ думать,
что... дийип пикир этмек ялчыш
боларды
ошибочность ж ялчышлык, нәдогру-
лык, хаталык
ошибочный, -ая, -ое (ошибо|чен,
-чна, -чно) ялчыш, нәдогры, хата;
~ое решение нәдогры карар; ~ое
представление о чём-л. бир зады ял-
чыш гөз өңүне гетирме; сделать ~ый
шаг хата эдим этмек
ошикать сов. кого-что, разг. масга-
ралап гытырмак, сыкылкламак; ~
певца айдымчының айдышына сыкы-
лык чалмак
ошкуривать несов. см. ошкурить
ошкурить сов. что, лес. соймак, союп
айырмак, сыпырмак, сыпырып айырмак
ошметки мн. (ед. ошметок м) прост.
1. (комья грязи) хапа сычратгысы,
зибил тогалары 2. йиртык-йирик аяк-
гап, эрине басылан аякгап; на полу
валялись какие-то ~ полуң үстүнде
эрине басылан көне көвүш ятырды
ошпаривать несов. см. ошпарить
ошпариваться несов. 1. см. ошпарить
2. страд. от ошпаривать
ошпар|ить сов. разг. 1. кого-что
(облить кипятком) үстүнден гайнан сув
гуймак, гайнан сува салмак 2. что
гайнаг сува якмак, буга якмак, би-
ширмек; ~ить руку элиңи гайнаг сува
якмак; он выскочил из кабинета словно
~енный ол кабинетден үстүнден гай-
наг сув гуйлан ялы дазлап чыкды
ошпариться сов. гайнаг сува янмак,
буга янмак, бишмек
оштрафовать сов. кого-что штраф
этмек, жериме салмак
ошукатуривать несов. см. оштука-
турить
ошукатуриваться несов. страд. от
ошукатуривать
ошукатурить сов. что сувамак, су-
ваг чекмек, суваг этмек
ошени|ть сов. прост. (о собаке, волчи-
це, лисе) гүжүклемек, чагаламак, гуз-
ламак; сука ~ла трёх щенят ганжык үч
гүжүк гузлады

ошени|ться сов. (о собаке, волчице,
лисе) гүжүклемек, чагаламак, гузламак
ошёривать несов. см. ошёрить
ошёриваться несов. 1. ошёриться;
2. страд. от ошёривать
ошёрить сов. что, разг. (зубы, пасть)
сыртартмак
ошёриться сов. разг. сыртартылмак
ошётинивать несов. см. ошётинить
ошётиниваться несов. 1. см. ошётини-
ться; 2. страд. от ошётинивать
ошётинить сов. что (цетину,
шерсть — о животных) хужжертмек
ошётини|ться сов. 1. (о животных)
хужжерилмек 2. (о цетине, шерсти на
животных) түйи сых-сых галмак 3.
на кого, перен. прост. тахарланмак
ошипать сов. см. общипать
ошипывать несов. см. общипать
ошипываться несов. страд. от ош-
ипывать
ошүпа|ть сов. кого-что элләп гөр-
мек, эллешдирмек; врач ~л живёт
больного врач сыркавың гарныны эл-
ләп гөрдн; ~ть карманы жүбүлериңи
эллешдирмек
ошүпывать несов. см. ошүпать
ошүпываться несов. страд. от ошү-
пывать
ошүп|ь ж: на ~ элләп, сермеләп, эл
билен барлап; на ~ шершавый эллә-
нинде бүдүр-сүдүр; определить опу-
холь на ~ элләп чиши кесгитлемек
ошүпью нареч. 1. элләп, сермеләп, эл
билен барлап; идти в темнотэ ~ гараң-
кыда сермеләп йөрөмек; искать что-л.
~ бир зады сермеләп агтармак 2. пе-
рен. (вслепую) төвекгеллик билен, чен
билен, чаклап; рабөтат ~ төвекгел-
лик билен ишлемек
ошүтимо нареч. месе-мәлим болуп
дуран, гөрнүп дуран
ошүтимость ж гөзе илип дуранлык,
гөзе дүртүлүп дуранлык
ошүтим|ый, -ая, -ое (ошүтім, -а, -о)
гөзе илип дуран, гөзе дүртүлүп дуран;
~ые результаты гөрнүп дуран не-
тижелер; ~ое влияние гөзе дүртүлүп
дуран тәсир; ~ый пробөв в знаниях
билимлерде гөзе илип дуран етмеччи-
лик
ошүтительный, -ая, -ое (ошүти-
те|лен, -льна, -льно) 1. (чувствитель-
ный) гөрнүп дуран, дуолян, тәсирли;
~ая жара тәсирли ысы 2. перен.
(значительный) месе-мәлим, месана,
гөрнүп дуран, эп-эсли; ~ая разница
эп-эсли тапавут
ошүти|ть сов. что 1. дуймак; ~ть
боль агырыны дуймак; 2. перен. дуй-
мак, тәсирини билмек; ~ть радость
шатланмак
ошүщать несов. см. ошүтить
ошүщ|аться несов. 1. дуолмак 2.
страд. от ошүщать
ошүщени|е с 1. (действие) дуйма 2.
дуйгы; осязательные ~я сызыш дуйгу-
сы 3. дуош; неприятное ~е арамаз
дуйгы; ~е страха горкы дуйгусы
оягн|иться сов. гузламак
ояловеть сов. гысыр галмак

3. Fiiller

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Türkmenceye –mak ekli fiil biçiminde çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. genel olarak Türkmence karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı *смпод.* notu ile gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir. Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Türkmence karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Türkmence açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Türkmence karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan $\diamond$ işaretinden sonra idiomatik ifadeler ve deyimler.

TABLO 4: Rusça-Türkmence sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Türkmence Sözlük 1913	İ.Belyayev	Ashabad

Rusça-Türkmençe Sözlük 1929	A.Aliyev, K.Boriyev	Aşhabad - Turkmenskoye Gosudarstvennoye İsdatelstvo
Rusça-Türkmençe Sözlük 1948	Ş.Batırov, G.Karpova	Aşkabad
Rusça-Türkmençe Sözlük 1956 (yak. 50 000 madde başı)	N.Baskakov, M.Hamzayev	Moskva - Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary
Kısa Rusça- Türkmençe Sözlük 1968	M.Hamzayev, S.Altayev	Aşkabad - İlim
Büyük Rusça- Türkmençe Sözlük 1986-87 (yak. 77 madde başı)	B.Çarıyarov, S.Altayev	Moskva - Russkiy Yazık

3.2. Kıpçak grubu Türk dilleri sözlükleri

3.2.1. Rusça-Başkurtça Sözlükler

Başkurtça, ancak Sovyet Devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk dillerindendir. Başkurtça başlıca güney Urallar bölgesindeki Başkurt Cumhuriyetinde konuşulur (Tekin ve Ölmez, 2003: 103).

İlk Başkurtça sözlük XVIII. yy.'ın sonunda İ.Georgi tarafından hazırlanmış eserde yayınlanmamıştır. Fakat bu sözlükte mevcut olan bazı bilgiler II.Ekaterina'nın yaptırdığı *Pallas sözlüğünde* yer almıştır. *Pallas sözlüğünde* Başkurtlara ait 285 sözcük bulunmuştur. Uzun zamandır bu eser Başkurtça üzerine tek bilgi kaynağıydı. Örneğin, F.Yankoviç de Miriyevo, Y.Adelung, Yu.Klaprot, A.Şişkov gibi bilim adamların çalışmalarında bulunan bilgiler bu sözlükten alınmıştır (Ahmerov, 1964: 5).

Başkurtça üzerine araştırmaların bir sonraki adım XIX. yy.'ın ortalarında atılmıştır. Bu dönemde Başkurdistan'da veya Başkurtlar tarafından yazılmış kısa sözlükler hazırlanmaya başlamıştır.

İlk iki dilli Rusça-Başkurtça ve Başkurtça-Rusça sözlükler Orenburg'da V.Katarinskiy ve ona yardım eden yerli hoca M.-G.Kuvatov tarafından hazırlanmıştır. Birinci Rusça-Başkurtça sözlükte 43 konuya göre ayrılmış yaklaşık 2500 sözcük yer almıştır. İkinci sözlük 1900 yılında çıkmıştır. Bu sözlükte Başkurtça sözcükler alfabetik olarak sıralanıp Rusça karşılıkları ile verilmiştir.

Görüldüğü gibi Başkurtça sözlükçülük geleneği Ekim Devrimi'ne kadar sabitleşmemiştir. Ekim Devrimi ise Başkurtçaya çok sayıda yeni sözcük kazandırmıştır. Bu olay Başkurtça için sözlüklerinin hazırlanmasını talep etmiştir ve böylece Sovyetler döneminde Başkurdistan'da 40'tan fazla çeşitli bilim alanlarına ait terim sözlüğü yayınlanmıştır. Başkurtçanın bir alfabeden diğer alfabeye geçmesi de yazım kılavuz sözlüklerin meydana çıkmasını sağlamıştır.

Sovyetler döneminde iki dilli sözlükçülük hızla gelişmeye başlamıştır. İlk eser 1942 yılında yayınlanmış N.Dmitriyev'in *Russa-Başkortsıa Hüzlek [Pycca-*

башҡортса һүзлек; Rusça-Başkurtça Sözlük] sözlüğüydü. Genellikle okul öğrencileri için tasarlanmış bu sözlükte her madde başı sözcüğünün gramer özellikleri ve semantik nuansları gösterilmiştir. Sözlüğün düzeltip işlenmiş hali 1954 yılında Moskova’da yayınlanmıştır. Bu sözlükler yaklaşık 14000 madde başı içerdiğinden dolayı anlaşılan Başkurt dilinin tüm zenginliğini yansıtamamışlardır.

İlk nispeten büyük iki dilli sözlükler Moskova’da 1948 yılında yayınlanmış *Russko-Başkirskiy Slovar* [*Русско-башкирский словарь; Rusça-Başkurtça Sözlük*], (40000 madde başı) ve 1958 yılında hazırlanmış *Başkirsko-Russkiy Slovar* [*Башкирско-русский словарь; Başkurtça-Rusça Sözlük*] (22000 kök sözcük) sözlükleriydi. Sözlük hazırlamalarına N.Dmitriyev, K.Ahmerov, T.Baişeva, A.Yuldaşeva gibi seçkin türkologlar katılmıştır. Sözlüklerin hazırlama aşamalarında Başkurt sözlükçülüğünün bilimsel temelleri belirlenmiştir. Yalnız bu sözlüklerin baskı sayısı az olduğundan dolayı yeni sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur.

1964 yılında Moskova’da yeni *Russko-Başkirskiy Slovar* [*Русско-башкирский словарь; Rusça-Başkurtça Sözlük*] hazırlanmıştır. Selefisi olan 1948 yılı sözlüğünden, yeni sözlük hacim (46000 madde başı) ve madde başı sözcüğün daha geniş semantik ve dilbilgisel açıklamaları verilmesiyle farklı olmaktadır.

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögesi bolt büyük harflerle yazılmıştır.

Madde başı ögeleri alfabe sırasına göre düzenlenmiştir.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceliler hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiği zaman gösterilmiştir (**на пол, под нос**). Edebi normalara göre iki kabul edilir vurgu varsa madde başı ögesi iki kere yazılıp ikisi de gösterilmiştir (**НАЗЛО, НАЗЛО́**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

КУЛО́Н I м. физ. ...

КУЛО́Н II м. (украшение) ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

НАСКОЧИТЬ *сов. на кого-что* **1.** (натолкнуться) ...; **2.** (напасть) ...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

НАЧЕРТАТЕЛЬНЫЙ *прил.*: **начертательная геометрия** ...

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

РТС (ремóнно-техническая стáнция) ...

КВАРТПЛАТА *ж.* (квартíрная плáта) квартира *ж.*

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü sözlük maddesinde tam iekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Başkurtça karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

ДЕЛЕГАТСКИЙ *прил.* делегат; делегатлык; ...

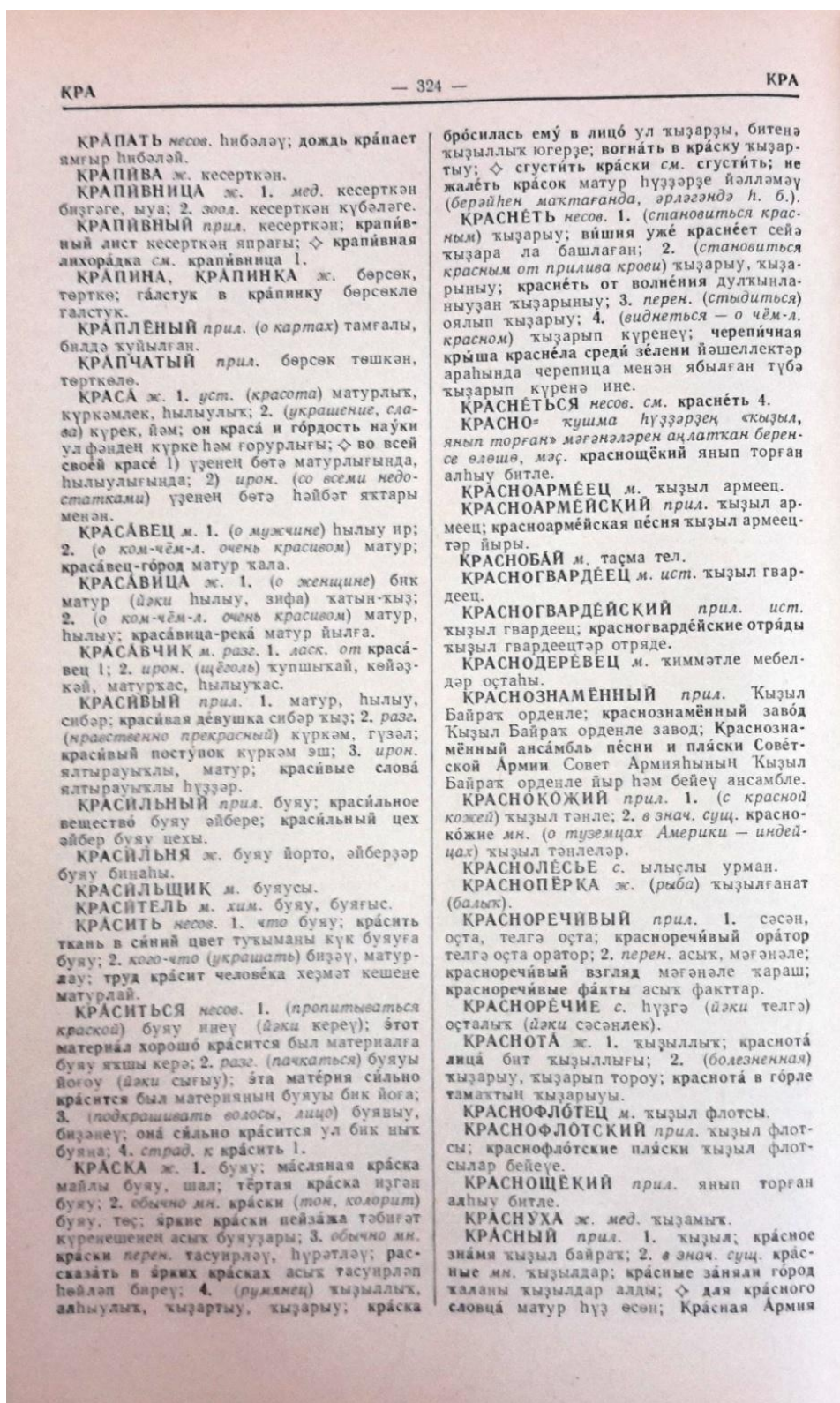
Bazı Başkurtça sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Başkurtça açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve diğer kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler eşkenar dörtgen (◊) işaretinden sonra gösterilmiştir. Ata sözleri de aynı işaretten sonra verilmiştir:

АБСОЛЮТНЫЙ *прил.* ... ◊ **абсолю́тное большинствó** ...

ДЕЛАТЬ *несов.* ... ◊ **де́лать из му́хи слона́** ...

Deyim ve idyomatik ifadelerin farklı anlamları parantezli rakamlarla ayrılmıştır:

в своё время 1) (*в прошлом*) ...; 2) (*своевременно*) ...

Grammer kategoriler

1. İsim

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (*только мн.*) madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Düzensiz olarak türetilen çoğul şekilleri parantez içinde gösterilmiştir.

Meslek adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir. Millet adları madde başı tekil eril ve dişil ve çoğul şekillerinde ayrı madde başı olarak gösterilmiştir.

2. Sıfat

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril ve *прим.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak verilmiştir (**БЕРЁМЕННАЯ**). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач.сущ.*).

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Başkurtçaya -ү/- y ekli isim-fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*һеcоб.*) ve süreksiz (*cоб.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Başkurtça karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*umo*) ve kim (*kmo*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı sürekli fiil maddesinde gösterilmiştir.

Dönüslü fiil ayrı madde başı olarak verilmemiştir. Dönüslük eki parantez içinde gösterilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Başkurtça karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Başkurtça açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Başkurtça karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

TABLO 5: Rusça-Başkurtça Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Русса-башкортса һүзлек 1942	N. Dmitriyev	Ufa
Rusça-Başkurtça Sözlük 1948	N.Dmitriyev, K.Ahmerov, T.Baişeva	Moskva

Rusça-Başkurtça Sözlük 1954	G.Karimova	Moskova
Rusça-Başkurtça Sözlük 1964 (46000 madde başı)	K.Ahmerov	Moskva – İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopedia
Rusça-Başkurtça Sözlük 2005 (yak.80000 madde başı)	Z.Uraksin	Ufa

3.2.2. Rusça-Kazakça Sözlükler

Kazakça, Türk dilleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk dilidir. Kazak Türkçesi bugün dağınıklı olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır (Buran ve Alkaya, 2013).

XIX. yy.'ın ortalarına kadar Kazakların yazı dili gelişmemiştir. Şarkı, şiir, destanlar kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmıştır. XIX.yy.'dan sonra Rus dili ve kültürü etkisi altında kalan Kazakça hızlı şekilde gelişmeye başlamıştır. Ekim Devrimi'nden sonra ise Kazakların milli edebi dili oluşmuştur.

Rusça-Kazakça iki dilli sözlükçülük tarihi 1945 yılında başlamıştır. Bu zamana kadar farklı yazarlar tarafından genellikle okul öğrencileri için tasarlanmış kısa Rusça-Kazakça sözlükler yayınlanmıştır.

1946 yılında Kazak Cumhuriyeti Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsü iki ciltli *Russko-Kazahskiy Slovar* [*Русско-казахский словарь*; *Rusça-Kazakça Sözlük*] sözlük hazırlamıştır. N.Sauranbayev (1954: 5), bu sözlüğün Rusça-Kazakça alanında ilk kapsamlı çalışma olmasına rağmen bazı eksikliklerinin var olduğunu belirtmektedir. İlk olarak Rusça kelime listesi yeterli olmadığından dolayı bazı gerekli sözcükler sözlükte yer almamıştır. Bunun dışında bazı gereksiz ve az kullanılan sözcükler sözlüğe girmiştir. Bununla beraber deyim ve idyomatik ifadeler nerdeyse gösterilmemiştir. Kazakça karşılıklarda da bazı sıkıntılara rastlanmıştır. Sözcüklerin çevirileri bazı yerlerde yanlış yapılmış, bazı yerlerde ise kullanımdan düşmüş Arapça ve Farsça karşılıklarla yapılmıştır.

1946 yılında çıkmış sözlüğün eksikliklerini gidermek amacıyla 1954 yılında Moskova'da yeni *Russko-Kazahskiy Slovar* [*Русско-казахский словарь*; *Rusça-Kazakça Sözlük*] sözlüğü yayınlanmıştır. Sözlüğün ilk metni 1950-1951 yıllarında hazırlanmış, 1952 yılında redaktörlüğü yapılmıştır.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça)

2. Sözlük yapısı
3. Şartlı kısaltmalar
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri
6. Rusça-Kazakça yer adları listesi

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögeleri büyük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı ögeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (tek heceli ve italik hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiğinde gösterilmiştir (**о́б руку, до́ смерти**). Edebi normalara göre iki vurgu mümkünse, sözcük iki defa yazılıp ikisi de gösterilmiştir (**твóрог, твopóг**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamlarıyla işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

КОСÁ I ж. (*о волосах*) ...

КОСÁ II ж. *с.-х.* ...

КОСÁ III ж. *геогр.* ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

ВЫ́ЗОВ *м.* **1.** (*приглашение, требование*) шақыру...; **2.** (*явочный документ*) шақыру қағазы; ... **3.** (*призыв*) шақыру; ... **4.** *кому-чему* шақыру; ...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

БАКЛУ́ШИ *мн.:* **бить баклу́ши** ...

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

ПАРТКОНФЕРЕНЦИЯ жс. (партийная конференция) партконференция (партия конференциясы)

КПСС (Коммунистическая партия Советского Сою́за) СОКП (Совет Одағының Коммунистік партиясы)

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü sözlük maddesinde tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Kazakça karşılık bulunmuştur. Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

КРЕ́ПКИЙ прил. **1.** (*твёрдый, прочный*) қатты, мықты, ...; **2.** (*здоровый, физически сильный*) берік, мықты, тың; денсаулығы күшті; ...

Bazı Kazakça sözcüklerin ve özellikle terimlerin parantez içinde Kazakça açıklamaları verilmiştir.

Sözcüğün anlamları yanında eşkenar dörtgen (◊) işaretinden sonra deyim, ata sözleri ve sözcüğün verilmiş anlamlarına uymayan diğer kalıplar gösterilmiştir:

МЕЧ м. ... ◊ **поднять меч**

ОСЫПАТЬ сов. ... ◊ **осыпать поцелу́ями**

Grammer kategoriler

1. İsim

RESİM 9: Rusça-Kazakça isim maddeleri

ЗОЛОТО *ср. только ед.* 1. алтын; чистое золото саф алтын; золото в слитках құйма алтын; самородок золота тума алтын; червонное золото қызыл алтын; браслет из чистого золота сап алтын білезік; 2. *собир.* (*у золотой валюте*) алтын ақша; сто рублей золотом жүз сом алтын; 3. (*позолоченные нити*) алтын зер; шитый золотом алтын зермен тігілген, зер төккен; 4. *перен. разг.* алтын, қымбатты; этот работник — золото бұл — алтын қызметкер; 5. *перен. ласк.* (*обращение*) алтыным; золото моё! алтыным менің! ◇ не всё то золото, что блестит *посл.* жылтырағаның бәрі алтын емес.

ВОРОТА *только мн.* 1. қақпа, дарбаза; 2. *спорт.* доп енгізетін қақпа; удар по воротам қақпаға айдап енгізу; 3. (*арка*) қақпа, дарбаза, салтанатты қақпа; триумфальные ворота салтанат қақпасы (*жол үстіне салтанат үшін істелген қақпа*).

КАЗАХ *м.* қазақ.

КАЗАХИ *мн.* қазақтар.

КАЗАХСКИЙ *прил.* қазақ; казахский язык қазақ тілі.

КАЗАЦКИЙ *прил.* казак; казачья сабля казактар қылышы.

КАЗАЧЕСТВО *ср. только ед. собир.* казактар.

КАЗАЧИЙ *прил. см.* казачий.

КАЗАЧКА *ж.* казачка, казак әйел.

КАЗАЧОК *м.* 1. (*танец*) казачок (*украин халық биі*); 2. *уст.* малай бала.

КАЗАШКА *ж.* қазақ (*әйел*).

(Sauranbayev, 1954).

Іsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul yanında ilgili not ile (*только мн.*) gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir.

Millet tekil eril ve dişil ve çoğul, meslek adları ise tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 10: Rusça-Kazakça sıfat maddeleri

ЗНАКОМЫЙ *прил.* 1. кому, с кем-чем таныс, ашпа, білетін; **быть знакомым** с кем-либо біреумен таныс болу, білу; **его лицо мне знакомо** маған оның жүзі таныс; 2. *в знач. сущ.* тапыс; **мой хороший знакомый** менің жақсы танысым, менің ашна адамым.

ЛУЧШЕ 1. *сравн. ст. от* **хороший**, **хорошо** жақсырақ; **сегодня погода лучше, чем вчера** бүгін ауа райы кешегіден жақсырақ; **жить стало лучше** тұрмыс жақсырақ болып кетті; **ум хорошо, а два лучше** *погов.* бір ақыл жақсы, екі ақыл онан да жақсырақ; 2. *в знач. сказ. безл.* жақсырақ; **лучше действовать, чем ждать** күткеннен де қыймылдаған жақсырақ; **лучше смерть, чем рабство** құлдықта болғаннан да өлген жақсырақ; **тем лучше солгұрлым** жақсы; **ему теперь лучше** қазір оның халі жақсырақ; 3. *нареч. разг.* жақсы, жақсырақ; **лучше не спрашивай** сұрамағаның жақсырақ; **пойдем-ка лучше домой** ең жақсысы үйге қайтайық.

БУЛОЧНАЯ *ж.* булочная, булка нан дүкені (*булка* нан сататын дүкен).

БУЛОЧНИК *м.* булкашы, наубайшы.

БУЛОЧНИЦА *ж.* булкашы әйел, наубайшы әйел.

БУЛОЧНЫЙ *прил.* булка; **булочные изделия** түрлі нан азықтары.

(Sauranbayev, 1954).

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen veya çok yaygın olan sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede gösterilmiştir (*в знач. сущ.*).

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 11: Rusça-Kazakça fiil maddeler

ИЗВИНИТЬ *сов. кого-что* 1. ғапу ету, кешу, кешіру; извините! ғапу етіңіз!; кешіңіз!; айыпқа бұйырмаңыз!; извините за долгое молчание көптен үндемегенімді кешіріңіз, айыпқа бұйырмаңыз; 2. (*простить*) кешу, кешіру; ✧ извините за выражение *разг.* ұлы сөзде ұят жоқ, ну, уж извините! *разг.* атай көрмеңіз!

ИЗВИНИТЬСЯ *сов. за что* кешірім сұрау, ғапу өтіну, аяққа жығылу.

ИЗВИНЯТЬ *несов. см. извинить.*

ИЗВИНЯТЬСЯ *несов. см. извиниться.*

ЛЮБЯЩИЙ *прич. и прил.* сүюші; любящая мать сүюші ана; любящий вас сізді сүюші.

(Sauranbayev, 1954).

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Kazakçaya -y, -ю ekli fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Kazakça karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin yaygın kullanılan edilgen çatısı sürekli fiil yanında gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması

6. Sözcüğün Kazakça karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Kazakça açıklanması
8. ◇ işaretinden sonra Rusça deyimler, bileşik terimler ve diğer kalıplar ve onların Kazakça karşılıkları

1946 ve 1954 yılı sözlükleri temel alınarak 1978 yılında Kazakistan'da yeni iki ciltli *Russko-Kazahskiy Slovar* [*Русско-казахский словарь*; *Rusça-Kazakça Sözlük*] hazırlanmıştır. Hem Rus dilinin, hem de gelişmekte olan edebi Kazak dilinin kelime hazineleri değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler yeni sözlüğün çıkmasını talep etmişlerdir. 1978 iki ciltli sözlük toplam olarak 65000 madde başı içermiştir.

1978 yılı sözlüğü madde başı yapılandırmasında genel olarak selefisi Sauranbayev sözlüğünde kullanılmış ilkeleri takip etmiştir. Sözcükler alfabetik olarak sıralanmıştır. Eş anlamlı sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir. İdyomatik ifadeler, ata sözleri, deyimler ve diğer kalıplar sözlük maddesinin sonunda eşkenar dörtgen (◇) işaretinden sonra gösterilmiştir. Rusça fiiller -y, -ю ekli fiillerle Kazakça çevirilmiştir. Fiil karşılıkları genel olarak süreksiz fiil şekilleri yanında verilmiştir. Sözlüğün makroyapısı da hemen hemen aynı:

I.cilt A-O

1. Önsöz (Kazakça)
2. Sözlük kullanma kılavuzu (Kazakça)
3. Rus alfabesi
4. Şartlı kısaltmalar
5. Sözlük maddeleri

II.cilt П-Я

1. Önsöz (Rusça)
2. Rus alfabesi
3. Sözlük yapısı (Rusça)
4. Şartlı kısaltmalar
5. Sözlük maddeleri
6. Rusça-Kazakça yer adları

7. İçindekiler

İki dilli Rusça-Kazakça çalışmaları şimdi de devam etmektedir. Fakat bu çalışmalar Kazakistan'da sürdürülmektedir. Değişik alanlarda terim sözlüklerinin dışında Rusça-Kazakça sözlükler de hazırlanmıştır. Onların arasında:

1. M.Kazbekova'nın *Russko-Kazahskiy Slovar* [*Русско-казахский словарь; Rusça-Kazakça Sözlük*], Almatı, 1996
2. N.Sauranbayev, G.Musabayev ve Ş.Sarıbayeva'nın *Russko-Kazahskiy Slovar* [*Русско-казахский словарь; Rusça-Kazakça Sözlük*], 3. baskı, Almatı, 2005
3. *Russko-Kazahskiy Slovar* [*Русско-казахский словарь; Rusça-Kazakça Sözlük*], Almatı, 2007⁸.

TABLO 6: Rusça-Kazakça Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Kazakça sözlük 1946 (2 cilt)	N.Sauranbayev	Almatı
Rusça-Kazakça sözlük 1954 (50 000 madde başı)	N.Sauranbayev	Moskva Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovaray
Rusça-Kazakça sözlük 1978-1981 (65 000 madde başı, 2 cilt)	G.Musabayev	Almatı Kazak Sovet Entsiklopediyasının bas Redaktsiyası

⁸ Bu sözlükler <http://lib.nkzu.kz/Library/Library/vpomosh/2.htm> sitesinden alınmıştır. Sözlükler çalıştığımız kütüphanelerde bulunmamıştır.

3.2.3. Rusça-Karakalpakça Sözlükler

Karakalpak dili başlıca Özbekistan’a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyetinde konuşulur. Özbekistan’ın Harezmi ve Fergana bölgeleri ile Türkmenistan Cumhuriyetinin Taşavuz bölgesinde, Kazakistan’ın bazı bölgelerinde ve Rusya Federasyonu’nun Astrahan bölgesinde de küçük Karakalpak toplulukları vardır (Tekin ve Ölmez, 2003: 110).

Karakalpakça, çoğu Türk dilleri gibi, Sovyetler zamanında gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Karakalpak dilinin kelime hazinesi genişlemiştir, var olan sözcüklerin yeni direk ve mecazi anlamları oluşmuştur. Karakalpakça bir kaç dilden etkilenmiştir. Rusça başta olmak üzere Özbekçe, Kazakça, Türkmence gibi komşu ve akraba diller Karakalpakça kelime hazinesinin zenginleşmesini sağlamıştır. Böylece, Karakalpakçanın kelime hazinesinde sözcük sayısı çoğalmıştır.

Karakalpakça üzerine yapılmış leksikografik çalışmalar arasından aşağıdaki eserler dikkat çekicidir:

1. N.Baskakov’un 1947 yılında çıkmış ve 30 000 madde başı içeren *Russko-Karakalpakskiy Slovar* [*Русско-каракалпакский словарь; Rusça-Karakalpakça Sözlük*]. Bu sözlük esas alınarak 1967 yılında N.Baskakov’un *Russko-Karakalpakskiy Slovar* [*Русско-каракалпакский словарь; Rusça-Karakalpakça Sözlük*] yayınlanmıştır.
2. N.Baskakov ve D.Nasirov’un *Karakalpaksko-Russkiy Slovar* [*Каракалпакско-русский словарь; Karakalpakça-Rusça Sözlük*], 1958, Moskova
3. T.Safiyev’in *Kratkiy Russko-Karakalpakskiy Slovar* [*Краткий русско-каракалпакский словарь; Kısa Rusça-Karakalpakça Sözlük*], 1962, Moskova
4. A.Turabaev’in *Russko-Karakalpakskiy Slovar* [*Русско-каракалпакский словарь; Rusça-Karakalpakça Sözlük*], 2010, Taşkent⁹.

⁹ Bu sözlük M.Mambetmuratova’nın (2012) “*İz İstorii Razvitiya Karakalpakskoy leksikografii*” [*Из истории развития каракалпакской лексикографии; Karakalpakça sözlükçülük tarihi*] adlı makalesinde anılmıştır. Tarafımızdan sözlüğe ulaşılmamıştır.

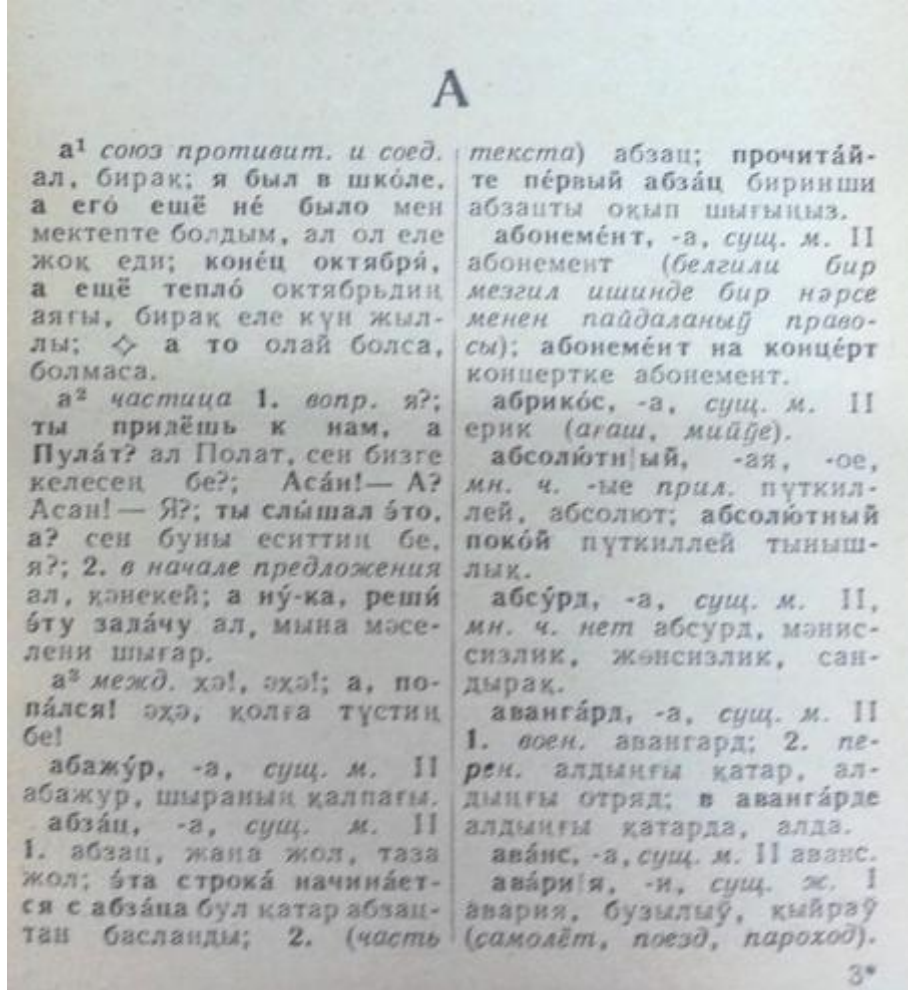
1962 yılının *Kısa Rusça-Karakalpakça sözlük*'ü 14 000 madde başı içermektedir. Bu sözlük daha çok okul öğrencilerine yöneliktir ve 1962 yılına kadar Karakalpakça üzerine yapılan ilk nispeten kapsamlı okul sözlüğüdür. Bundan önceki sözlükler genel olarak Rusça ders kitaplarının sonunda ders veya alfabetik sırasında yerleşen küçük sözlüklerdi. Bu sözlüğün amacı ise okuldaki Rusça dersleri dışında Rusçayı öğrenen ve Rusça edebiyat eserleri ve diğer metinleri okuyan öğrencilere yardımcı olmaktır. Sözlüğün önsözünde, öğrencilere sözlük kullanımını öğretmek, Rusça sözcüklerin dilbilgisel özelliklerine dikkat etmek, Rusça sözcük için Karakalpakça karşılık seçilirken en uygunu seçmek gibi noktalarının önemli olduğu vurgulanmıştır. Sözlük bir okul sözlüğü olduğundan dolayı sonunda D.Kipman tarafından hazırlanmış *“Kratkiye Grammatičeskiye Tablitsı Russkogo Yazıka”* [*Kratkie grammatičeskiye tablitsy russkogo yazıka; Rusçanın Kısa Gramer Tabloları*] yer almıştır.

Böylece sözlük 6 bölümden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça, Karakalpakça)
2. Sözlük kullanma kılavuzu (Rusça, Karakalpakça)
3. Şartlı kısaltmalar listesi
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri
6. “Rusçanın Kısa Gramer Tabloları” (hazırlayan D.Kipman)

Sözlüğün küçük haciminden dolayı sözlükte ekli zarflar ve ekli isimler sınırlı sayıda verilmiştir. Sözlükte ulaçlar ve şimdiki zaman ortaçları yer almamıştır. Rusça gramer şekilleri doğru kullanmak amacıyla sözcük yanında ayrıntılı dilbilgisel niteleme verilmiştir. Bazı toplumsal-siyasal ve bilimsel terimler ve az anlaşılan sözcükler kısa Karakalpakça açıklamalar ile sağlanmıştır.

RESİM 12: Rusça-Karakalpakça sözlükten bir sayfa

(Safiyeva, 1962: 34).

Fakat Karakalpakçayı en tam şekilde açıklayan sözlük 1967 yılında yayınlanmış N.Baskakov'un *Rusça-Karakalpakça sözlük*'üdür. Bu sözlük kendisinden önce gelen tüm sözlükçülük tecrübesini göz önünde tutarak hazırlanmıştır. Selefisi olan 1947 yılı sözlüğüne (30 000) göre daha çok madde başı içermiştir (47 000).

Sözlüğün Rus kısmını, Yabancı ve Milli sözlükler yayınevinde hazırlanmış ve Yudahin'in *Rusça-Kırgızca Sözlük*, Baskakov ve Hamzaeva'nın *Rusça-Türkmençe Sözlük* gibi leksikografik eserlerde kullanılmış kelime listesi oluşturmuştur.

Bu sözlüğün 1947 yılı sözlüğünden en önemli farkı, 1967 yılı sözlüğünün Karakalpakçada fonetik özelliklerini daha iyi yansıtan yeni imla kullanılarak yazılmasıdır.

Sözlüğün diğer özelliği kalitesidir. Sözlükte ayrı sözcük çevirileri daha kesin ve açık olarak belirlenmiştir, Rus fiil şekillerinin çevirinde ayırım yapılmıştır, sözcük ve terimler için yeni karşılıklar bulunmuştur, kalıplaşmış ifadeler sayısı arttırılmış ve onların Karakalpakça karşılıkları gösterilmiştir. Bu tür çeviri gelişmelerinin yanısıra sözlük maddesinin yapısı da iyileştirilmiştir, not sistemi ve sözlüksel tanımlar geliştirilmiştir.

Sözlüğün asıl amacı genel konulu Rusçadan Karakalpakça çevirilerde yardımcı olmaktır.

Sözlüğün bölümleri aşağıdaki gibidir:

1. Önsöz (Rusça)
2. Sözlüğün yapısı (Rusça)
3. Şartlı kısaltmalar listesi
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögesi *bolt* büyük harflerle yazılmıştır.

Madde başı ögeleri alfabe sırasına göre düzenlenmiştir.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceliler hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiği zaman gösterilmiştir (**на пол, под нос**). Edebi normalara göre iki kabul edilir vurgu varsa madde başı ögesi iki kere yazılıp ikisi de gösterilmiştir (**ТВОРО́Г, ТВО́РОГ**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

БЛОЧНЫЙ I *прил. ...; ~ая система* ...

БЛОЧНЫЙ II прил. ...; ~ое строительство ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

БИЛЬЯРД м. 1. (игра) бильярд...; 2. (стол) бильярд; играть на ~е бильярда ойнау

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

РОЖОН м.: лезть на ~ ...

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

РТС (ремóнно-техн́ическая стáнция) ...

ГОРКОМ м. (городско́й комите́т) ...

Sözlük maddesinde madde başı ögesi veya onun || işaretiyle ayrılmış değişmez kısmı tilda (~)işareti ile gösterilmemiştir.

Her Rusça sözcük için Karakalpakça karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

БÉРЕЖНО нареч. 1. (осторожно) абайлап, сақ, сақ болып, сақлық пенен; ықтыятлы; ...

Bazı Karakalpakça sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Karakalpakça açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve diğer kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir. Ata sözleri de aynı işareten sonra verilmiştir:

ВЫДЕРЖКА II ж. ... ◇ **взять на ~у** ...

ЖИРНЫЙ прил. 1. ... ◇ **~ый шрифт** ...

Deyim ve idyomatik ifadelerin farklı anlamları parantezli rakamlarla ayrılmıştır:

ВИЛЯТЬ ХВОСТОМ 1) ...; 2) *прост. (заискивать)*

Grammer kategoriler

1. İsim

RESİM 13: Rusça-Karakalpakça isim maddeleri

СЕРЕБРО с. 1. (*металл*) гүмис; **чистое ~** таза гүмис, сап гүмис; 2. *собир. (изделия)* гүмис затлар, гүмистен исленген затлар; **столовое ~** гүмистен исленген асхана буйымлары; 3. *собир.* гүмис ақша, гүмис пул; **получить сдачу ~м** майда гүмис пул қайтарып алыу; 4. *перен.* гүмис реңли, гүмистей; **вода под лучами солнца отли́вала ~м** суу күннің нуры менен гүмистей жалтырады; 5. (*седина*) ақ; **виски́ тронуты ~м** шаштың етегине ақ кирген.

ВОРОТА *только мн.* 1. дәрұаза; 2. *спорт.* дәрұаза, ворота; ◇ **триумфальные ~** жеңіс дәрұазалары.

КАРАКАЛПАКИ *мн. (ед. каракалпак м., каракалпачка ж.)* қарақалпақлар, қарақалпақ халқы (*Қарақалпақстан АССРының тийкарғы халқы*).

(Baskakov, 1967).

Ісімлер yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (*только мн.*)

madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Düzensiz olarak türetilen çoğul şekilleri parantez içinde gösterilmiştir.

Meslek adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir. Millet adları madde başı çoğul, parantez içinde eril ve tekil şekilleriyle verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 14: Rusça-Karakalpakça sıfat maddeleri

БЛИЗ||КИЙ *прил. 1. (недалёкий) жақын, жақын жердеги; ~кое расстояние жақын аралық; 2. (о времени) жақын, жууық; ~кое будущее жақын келешек; 3. жақын, татыу; ~кий друг жақын дос, татыу дос; ~кий родственник жақын тууысқан; 4. (сходный) жақын, уқсас, сәйкес; перевод ~ок к подлиннику аударма нұсқасына сәйкес; иметь ~кие взгляды жақын пикирлес болуу, жақын көз қараста болуу; 5. в знач. суц. мн. близкие (родственники) тууысқан, ағайын; ◇ ~кие отношения 1) (дружба) дослық қатнасық; 2) (любовная связь)*

МЕНЬШ||ИЙ *1. сравнит. и превосх. ст. от прил. малый, маленький аз, кем, киширек, азырақ, кемирек; ~ая часть аз бөлігі; 2. (младший) киши генже; ~ий сын киши баласы, генже баласы; ◇ по ~ей мере 1) (самое малое) кемінде, ең кем дегенде, ең аз дегенде; 2) в знач. вводн. сл. (по крайней мере) қалай болсада, не болсада.*

СТОЛОВАЯ *ж. в разн. знач. асхана.*

СТОЛОВ||ЫЙ *I прил. ас; ~ая соль ас дузы; ~ая ложка қасық.*

СТОЛОВ||ЫЙ *II прил. 1. асхана..., асхананың; ~ый прибор асхана приборлары; 2. асханалық; ~ая комиссия асханалық комиссия.*

(Baskakov, 1967).

Сıfatлар madde başı yalın hal tekil eril ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak verilmiştir (**БЕРЕМЕННАЯ**). Сıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач.сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve *скл. как прил.* (sıfat gibi çekimleniyor) notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 15: Rusça-Karakalpakça fiil maddeleri

ИЗВИНИТЬ||Ь *сов. кого-что* кешириў, әпиў етиў; **~e!** кешириңиз!; **~е мою забывчивость** мениң умытшақлығымды айып етпеңиз; **◇ ~е за выражение** разг. сөзимди айыпқа санамаңыз; ну, уж **~e!** кеширесиз енди!

ИЗВИНИТЬСЯ *сов. за что и без доп.* кеширим сораў, өтиниў; **~** за опоздание кешиккени ушын кеширим сораў.

ИЗВИНЯТЬ *несов. см. извинить.*

ИЗВИНЯТЬСЯ *несов. см. извиниться.*

КОМБИНИРОВАНН||ЫЙ 1. *прич. от комбинировать*; 2. *прил. комбинацияланған, үйлестірілген, жупластырылған, қосылған, бірлестірілген*; **~ый удар по врагу** *воен. күшлердің бірлестірилиўи менен душпанға берілген соққы*; **~ое платье** түрлі материаллардан тигілген көйлек; **~ый вагон** *ж.-д. комбинацияланған вагон*; **~ые корма** араласпалы от-жем.

(Baskakov, 1967).

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Karakalpakçaya -ў/- у ekli isim-fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Karakalpakça karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Karakalpakça karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Karakalpakça açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Karakalpakça karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

TABLO 7: Rusça-Karakalpakça Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Kısa Rusça-Karakalpakça Sözlük 1962 (yak.14000 madde başı)	T.Safiyev	Moskva Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary
Rusça- Karakalpakça Sözlük 1967 (yak.47 000 madde başı)	N. Baskakov	Moskva Sovetskaya Entsiklopedia

3.2.4. Rusça-Karaçay-Malkarca Sözlükler

Karaçaylar ve Malkarlar diyalektleri birbirine çok yakın iki Türk halkıdır. Karaçaylar başlıca Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesinde, Malkarlar da Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyetinde yaşarlar. Bu bölgeler dışında Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan Cumhuriyetlerinde de küçük Karaçay ve Malkar toplulukları vardır (Tekin ve Ölmez, 2003: 118).

Karaçay-Malkar dili üzerine bilimsel araştırmalar Sovyetler zamanında başlamıştır. 1917 Ekim Devriminden önce bu dil ile sadece birkaç bilim adamı ilgilenmiştir. 1897 yılında A.Kiriçenko tarafından *Russko-Karaçayevskiy Slovar* [*Русско-карачаевский словарь; Rusça-Karaçayca Sözlük*] hazırlanmıştır, fakat sözlüğün yayını yapılmamıştır. A.Kiriçenko el yazması Gurcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arşivlerinde profesör S.Djikiya tarafından bulunmuştur (Suyunçev ve Urusbiyev 1965: 5).

Ekim Devrimi öncesi araştırmacılar arasında V.Pröle adı özel yer almaktadır. 1908-1916 yıllarında V.Pröle Karaçay ve Malkar dillerinin fonetik ve morfolojik özelliklerini tasvir eden çalışmalar ortaya koymuştur. Bunun dışında V.Pröle çalışmalarında dilin kelime hazinesi üzerine de bilgi vermiştir.

1911-1912 yıllarında Yu.Nemet çalışmaları yayınlanmıştır. 1912 yılında N.Karaulov Malkarca ile ilgili çalışmasını küçük bir *Russko-Balkarskiy Slovar* [*Русско-балкарский словарь; Rusça-Malkarca Sözlük*] ve *Balkarsko-Russkiy Slovar* [*Балкарско-русский словарь; Malkarca-Rusça Sözlük*] ile tamamlamıştır.

Sayısı az olan Karaçay-Malkar araştırmaları dar bir bilim çevresi için tasarlanmıştır. Ekim Devriminden sonra Karaçay ve Malkarların Sovyetler Birliğine dahil edilmesi, bu halkların kültürel gelişmesini sağlamıştır. Yeni yaşam tarzı, ekonomik ve kültürel gelişim Karaçay-Malkarcanın kelime hazinesini genişletmiştir. Dile çok sayıda Rusçadan ve Rusça aracılığıyla diğer dillerden yeni kavramları ve toplumsal olayları açıklayan sözcükler girmiştir. Bu dil değişiklikleri çeşitli küçük sözlükler ve konuşma kılavuzlarının hazırlanmasını talep etmiştir. Fakat bu leksikografik eserler az sözcük içermiş, sözlüklerin madde başları sistemsiz şekilde

seçilmiş ve genel olarak dil malzemesi sistemsiz olarak sunulmuştur. Buna rağmen bu eserler Rusça ve Karaçay-Malkarca öğreniminde faydalı olmuşturlar. 1937 yılında U.Aliev yönetimi altında *Russko-Karaçaevo-Balkarskiy Terminologičeskiy Slovar* [*Русско-карачаево-балкарский терминологический словарь*; *Rusça-Karaçay-Malkar Terim Sözlüğü*] hazırlanmıştır.

1965 yılında çıkmış H.Suyunçev ve İ.Urusbiev'in *Russko-Karaçayevo-Balkarskiy Slovar* [*Русско-карачаево-балкарский словарь*; *Rusça-Karaçay-Malkarca Sözlük*] bu sahada ilk ciddi leksikografik eserdir. Sözlük, Karaçay-Malkar Dil, Edebiyat ve Tarih araştırma enstitüsü tarafından hazırlanmıştır. Bu sözlük iki dilli normatif sözlüktür. Sözlük hazırlanması aşamasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimsel Akademisinin *Rus Dili Sözlüğü*, Ojegov'un *Rus Dili Sözlüğü*, Uşakov'un *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* ve Rus-milli ve Rus-yabancı sözlükler örnek olmuşturlar.

Sözlüğe çağdaş Rusça edebi dilinde geniş kullanılan sözcükler, toplumsal-siyasal ve yaygın bilimsel ve teknik terimler, kalıplaşmış kelime grupları, idyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri dahil edilmiştir.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça, Karaçay-Malkarca)
2. Kaynakça
3. Sözlük yapısı (Rusça, Karaçay-Malkarca)
4. Şartlı kısaltmalar listesi
5. Rus alfabesi
6. Sözlük maddeleri
7. Rusça-Karaçay-Malkarca yer adları

Sözlükte madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiğinde gösterilmiştir (**на́ пол, по́д нос**). Edebi normlara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (**и́наче, твóрог**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

ла́вка I *ж.* (скамейка) ...

ла́вка II *ж. уст.* (небольшой магазин) ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

буква́льно *нареч.* **1.** (*дословно*) бузмай, ...; **2.** *разг. (в прямом смысле слова)* кертиси; ...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

жмү́рить *несов.:* ~ **глаза́** кёзлеринги кыысаргъа (или джумаргъа)

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir. Kısaltmaların ilk kısmı sözlükte ayrı madde başı olarak verildiğinde parantez içindeki açıklama verilmemiştir:

политучёба *ж.* политучёба, политика окъуу

СССР (Сою́з Советских Социалисти́ческих Респу́блик) СССР (Совет Социалист Респу́бликаланы Союзу)

Sözlük maddesinde madde başı ögesi veya onun || işaretiyle ayrılmış değişmez kısmı tilda (~)işareti ile gösterilmemişti.

Her Rusça sözcük için Karaçay-Malkarca karşılık bulunmuştur. Sözcüğü Rusçadan çevirmek sıkıntılıysa, rakamdan sonra iki nokta konulup kullanım örneği verilmiştir:

галерѣя ж. 1. ...; 2.: **картінная** ~ суратла тизилген юй

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

обѣд м. 1. кюнорта ашарыкъ, кюнорталыкъ, ашарыкъ; сыйлау; ...

Bazı Karaça-Malkarca sözcüklerin ve özellikle terimlerin parantez içinde Karaçay-Malkarca açıklamaları verilmiştir.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir. Ata sözleri de aynı işaretten sonra verilmiştir:

◇ **быть** ~ **себя** къозгъалыб турургъа

◇ **седьмая** ~ **на киселѣ** бир ийис ждетемиди, джетмеймиди

Deyim ve idyomatik ifadelerin farklı anlamları parantezli rakamlarla ayrılmıştır:

в своё время 1) (в прошлом) ...; 2) (своевременно) ...

Grammer kategoriler

1. İsim

RESİM 16: Rusça-Karaçay-Malkarca isim maddeleri

серебрѣ с. 1. кюмюш (химиялыкъ элемент, металл); 2. собир. (изделия) кюмюш затла; **столовое** ~ кюмюш сауутла; 3. собир. (монеты) ууакъ ачха.

ворѣта мн. 1. къабакъ эшик; 2. спорт. ворота; **забѣть мяч** в ~ тобну уруб воротагъа кийирге; ◇ **пришла беда** — **отворяй ворѣта** погов. бир абынган минг сюрюнюр.

карача́евец м. к̑арачайлы.
карача́евка ж. к̑арачай тишируу.

(Suyunçev ve Urusbiyev, 1965).

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (м., ж., с.). Çekimsiz (нескл.) ve topluluk (собир.) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir.

Millet ve meslek adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 17: Rusça-Karaçay-Malkarca sıfat maddeleri

ра́ненный, -ая, -ое прил. и в знач. сущ. м.
джаралы, джара тюшген, джаралы болгъан.

больше 1. сравнит. ст. от большо́й
уллуракъ; 2. сравнит. ст. от мно́го кѣ-
бюрек, бегирек, игирек; Это мне ~ нра-
вится мен муну бегирек джаратама; 3.
нареч. энди, мындан кѣб, мындан сора;

сто́ловая ж. скл. как прил. столовая,
хант юй.

(Suyunçev ve Urusbiyev, 1965).

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak dişil ve nötr ekleriyle ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (в знач. сущ.)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve *скл. как прил.* (sıfat gibi çekimleniyor) notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 18: Rusça-Karaçay-Malkarca fiil maddeleri

извини||ть сов. кого-что кечерге; ~те
меня! менге кечигиз!
извиниться сов. кечим (или кечмеклик)
тилерге; ~ за опоздание кечикгенинг
ючюн кечмеклик тилерге.
извинять(ся) несов. см. извинить(ся).

комбинированный, -ая, -ое прич. и прил.
комбинация этилген, къурашдырылган.
комбинировать несов. что и без доп. ком-

(Suyunçev ve Urusbiyev, 1965).

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Karaçay-Malkarcaya -(e)pre/- (a)prğa ekli fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Karaçay-Malkarca karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüslü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir. Sürekli fiillerin dönüslüğü aynı madde altında parantez içinde dönüslük ekiyle belirlenmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)

3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Karaçay-Malkarca karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Karaçay-Malkarca açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Karaçay-Malkarca karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

TABLO 8: Rusça-Karaçay-Malkarca sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Karaçay-Malkarca Sözlük 1965 (yak.35 000 madde başı)	H.Suyunçev, İ.Urusbiev	Moskova Sovetskaya Entsiklopedia

3.2.5. Rusça-Kumukça Sözlükler

Kumukça başlıca Rusya Federasyonu'na bağlı ve başkenti Mahaçkala olan Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde konuşulur. Kumukça Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuştur (Tekin ve Ölmez, 2003: 115).

Sovyetler Birliğine girdikten sonra Dagestan'da yaşayan Kumuklar Rusça öğrenmeye başlamışlardır. Çoğu milletler için olduğu gibi, Kumuklar için de Rusça bilim, kültür ve gelişme dili haline gelmiştir. Rusçadan Kumukçaya çeşitli edebiyat, toplumsal-siyasal ve bilimsel-teknik eserler çevirilmeye başlamıştır. 1960 yılına kadar herhangi ciddi Rusça-Kumukça sözlük yapılmamıştır. Var olan sözlükler genelde Rus dili ders kitaplarının sonunda yerleşmiş küçük sözcük listeleri halindeydiler.

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Dağıstan şubesinin Tarih, Dil ve Edebiyat enstitüsü 1960 yılında 30000 madde başlıklı *Russko-Kumukskiy Slovar [Русско-кумыкский словарь; Rusça-Kumukça Sözlük]* yayınlamıştır. Sözlüğün redaktörlüğünü Z.Bammatov gerçekleştirmiştir. Sözlük okulda ve bağımsız olarak Rusça öğrenenler için tasarlanmıştır.

Sözlük hazırlayıcıları mümkün olduğu kadar sözlükte Rus ve Kumuk dillerinin çağdaş durumunu göstermeye çalışmışlardır. Rusça genel kullanımda olan kelime hazinesi dışında, sözlükte bazı toplumsal-siyasal, bilimsel-teknik terimleri ve deyimler (kalıplar, idyomatik ifadeler, ata sözleri) yer almıştır. Sözcüğün anlamını daha net açıklmak için maddede örnekler verilmiştir. Rusça deyimler için Kumukça karşılıkları veya anlama yakın çevirileri gösterilmiştir. Sözlükte aşağıdaki bölümler yer almaktadır:

1. Önsöz (Rusça, Kumukça)
2. Sözlük yapısı (Rusça, Kumukça)
3. Şartlı kısaltmalar
4. Sözlük maddeleri
5. Rusça-Kumukça yer adları

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögesi bolt küçük harflerle yazılmıştır.

Madde başı ögeleri alfabe sırasına göre düzenlenmiştir.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceliler hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiği zaman gösterilmiştir (**на пол**). Edebi normalra göre iki kabul edilir vurgu varsa ikisi de gösterilmiştir (**твóрог, незлóбívый**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

несовершénный I *прил.: ...: несовершénная рабóта ...*

несовершénный II *прил.: ... несоврешénный вид грам. ...*

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

дoгoвopи́тьcя *сов. 1. (пpийти к coгласиeнию) сёйлeшмeк ...; 2. (в pазгoвope дoйти дo кpайнoсти)* лакъырда бир кьолайсыз, онгсуз затны айтып кьоймакъ

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

зги: не вíдно ни згí ...

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

вуз м. (вýсшее учебное заведение) вуз (oър oхув oжакъ)

РСДРП *ист.* (Росси́йская социáл-демократи́ческая рабóчая па́ртия)

Россия социал-демократ ишчи партиясы

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü sözlük maddesinde tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Kumukça karşılık bulunmuştur. Bulunmadığı durumlarda açıklayıcı çeviri veya bir ifade içinde çeviri verilmiştir:

дѣлать *несов.* ... **4. что:** поезд делает семьдесят километров в час поезд сагъатда етмиш километр ёл ала; ...

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

доплыва́ть *несов.*, **доплы́ть** *сов.* юзюп битмек; юзюп етишмек

Bazı Kumukça sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Kumukça açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir. Ata sözleri de aynı işaretten sonra verilmiştir:

врёмя ◇ **с течёнием врёмени, со врёменем**

портфёль ◇ **портфёль минíстра**

Gramer kategoriler

1. İsim

RESİM 19: Rusça-Kumukça isim maddeleri

серебро́ *с.* **1.** гюмюш; **2.** собир. (*изделия*) гюмюшден этилген затлар; **3.** собир. (*мелкая монета*) гюмюш акъча.

рукави́цы *мн.* (*ед. рукави́ца ж.*) къолгъапплар (*бир бармакълы*).

кумы́к м. кѣумукъ.
кумы́кский прил. кѣумукъ...;
кумы́кский язы́к кѣумукъ тил.
кумы́с м. кѣымыз.
кумысолече́ние с. кѣымыз булан
дарман этив (баеъыв, баеъылыв).
кумы́чка ж. кѣумукъ кѣатын.

(Bammatov, 1960).

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (м., ж., с.). Çekimsiz (нескл.) ve topluluk (собир.) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (только мн.) madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Düzensiz olarak türetilen çoğul şekilleri parantez içinde gösterilmiştir.

Millet adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 20: Rusça-Kumukça sıfat maddeleri

дозо́рный прил. 1. кѣравул..., дозор...; дозорный; дозо́рное су́дно кѣравул геме; 2. в знач. сущ. м. кѣравул, дозорный; вы́слать дозо́рных дозорныйлар йибермек.

ме́ньше 1. сравнит. ст. к прил. ма́лый, ма́ленький «дан (=ден) гиччи; он ме́ньше меня́ ол менден гиччи; 2. сравнит. ст. к нареч. ма́ло аз, кем; как мо́жно ме́ньше болгъан чакъы аз; в два ра́за ме́ньше эки керен аз.

столо́вая ж. столовая, ашхана.
столо́вый прил. столовый; аш...;
столо́вая ло́жка аш кѣашыкъ.

(Bammatov, 1960).

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач. сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 21: Rusça-Kumukça fiil maddeleri

НЗВНИТЬ сов. кого-что гечмек,
багышламакъ; **НЗВНИТЕ!** багыш-
лагъыз!; **НЗВНИТЕ за опоздanne!**
гечикгеним саялы багышлагъыз!
НЗВНИТЬСЯ сов. гечмекни тиле-
мек, багышламакъны тилемек,
уъзрю тилемек.
НЗВНЯТЬ(ся) несов. см. **НЗВН-
НЬ(ся).**

комбинированный прич., прил.
комбинация этилген, бирлешди-
рилген, къурашдырылгъан.

(Bammatov, 1960).

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Kumukçaya -макъ/-мек ekli fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Kumukça karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir. Sürekli fiillerin dönüşlüğü aynı madde altında parantez içinde dönüşlük ekiyle belirlenmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Kumukça karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Kumukça açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Kumukça karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

Bammatov'un *Rusça-Kumukça sözlüğü* dışında internet sayfalarında diğer sözlüklerinin var olmasını da gördük¹⁰:

1. *Şkolniy Russko-Kumiksiy Slovar [Школьный русско-кумыкский словарь; Rusça-Kumukça Okul Sözlüğü]*, 1989, Mahaçkala
2. *Russko-Kumiksiy Slovar [Русско-кумыкский словарь; Rusça-Kumukça Sözlük]*, 1991, Mahaçkala
3. *Russko-Kumiksiy Slovar [Русско-кумыкский словарь; Rusça-Kumukça Sözlük]* 1999, Moskova
4. *Şkolniy Russko-Kumiksiy Slovar [Школьный русско-кумыкский словарь; Rusça-Kumukça Okul Sözlüğü]*, 2008, Mahaçkala

¹⁰ <http://nur1.narod.ru/index/0-7>; <http://xn----ntbbdaael5ct1hh8c.xn--p1ai/slovar/index.php>; <http://www.biblus.ru/Default.aspx?book=7b188i2o4>; <http://www.famous-scientists.ru/3585>, (E.T.: 14.05.2015)

Bu dört sözlükten 2008 yılı okul sözlüğü bulunabildi. Sözlük yaklaşık 18300 madde başı içermektedir. Sözlük genel olarak öğrenciler için tasarlanmış olduğundan dolayı sözlük kullanma, not sistemi, sözlük maddesinin yapılandırması üzerine ayrıntılı bilgi vermiştir. Ayrıca sözlük maddelerinden önce Rus eklerinin anlamları üzerine bir tablo konulmuştur.

RESİM 22: Rusça-Kumukça Okul sözlüğünden bir sayfa

A

а¹ союз 1. буса, амма 2. да, буса
3. дагы **О А то** ёгъесе
а² частица; разг. гъа, гъы
а межд. гъы, агъа
я...приставка тамурну алдын-
да гелип, ёкълукъ, инкарлыкъ
маъна англатагъан сёзну башын-
дагы гесеге, мае. **а/логичный,**
а/моральный, а/ритмичный,
а/симметрийя (не рек. ассим-
метрия), **а/симметричный**
абзац м, -ы, -ев 1. кызыл са-
тыр, сатырны башы; **писать с**
абзаца кызыл сатырдан язмакъ
2. текстни бир кызыл сатырдан
башгъа кызыл сатыргъа ерли
бёлюгю
абитуриент м, -ы, -ов абиту-
риент (орта ва оър охув ожакъгъа
тюшмеге гъазирленеген адам).
Абитуриент/к/а ж, -и, -ток,
-ткам
абонемент м, -ы, -ов абоне-
мент (бир затдан пайдаланмагъа
ихтияр берилгенге документ)
абрикос м, -ы, -ов кюреге
(емиши ва тереги). **Абри-**
кос/ов/ый прил.
абсолютный прил., кр. -тен,
-тна толу, тамам, шексиз, дазу-
ланмагъан; **абсолютная тишина**
толу шыплыкъ
абстрагироваться сов. и не-
сов., I, -руюсь; *от чего; книжн.*

абстрактланмакъ (теория англа-
лагъа тюшюнмек, берилмек)

абстрактный прил., кр. -тен,
-тна абстракт..., абстракты
(теория). **Абстракти/о** пареч.

абстракционизм м абстрак-
ционизм (суратлав искусствосун-
да дюньяны абстракт формада
яда тос ёлакълар булан гёрсетив,
суратлав)

абстракция ж, -ии, -ий абст-
ракция (предметсиз тюшюнюв,
теория англав; яшав сынавдан
теория натижа чыгъарыв)

абсурд м маънасыз зат, бош
зат; **довести свою мысль до**
абсурда оъзюню ойларын маъна-
сыз этмек. **Абсурд/н/ый** прил.,
кр. -ден, -дна

авангард м авангард (бир жа-
мият группаны, класны алдыны
бёлюгю). **Авангард/н/ый** прил.

аванс м, -ы, -ов аванс
(ахыргы гысап этилгинче алда
берилеген акъча, мал ва ш .б.)

авантюрист м, -ы, -ов пыш-
дырыкчы. **Авантюрист/к/а** ж,
-и, -ток, -ткам

авария ж, -ии, -ий авария, бу-
зулув; **попасть в аварию** авари-
ягъа тюшмек. **Аварий/н/ый** прил.

август м август (ай).
Август/овск/ий прил.

авиа... авиациягъа байлавлу
маънадагы къошма сёзлени би-

TABLO 9: Rusça-Kumukça Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Kumukça Sözlük 1960 (yak.30 000 madde başı)	Z.Bammatov	Moskva Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey
Rusça-Kumukça Okul Sözlüğü 1989		Mahaçkala
Rusça-Kumukça Sözlük 1991(yak. 11 000 madde başı)	N.Gadjiahmetov	Mahaçkala Daguçpedgiz
Rusça-Kumukça Sözlük 1999		Moskva
Rusça-Kumukça Okul Sözlük 2008 (yak. 18 300 madde başı)	F.Astemirova, N.Gadjiahmedov	Mahaçkala Lotos

3.2.6. Rusça-Kırgızca Sözlükler

Kırgızların büyük çoğunluğu başkenti Bişkek olan Kırgızistan Cumhuriyetinde yaşar. Kırgızistan dışında, Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile kuzey Afganistan, Pakistan Çin'deki Uygur Özerk Bölgesinde de Kırgız toplulukları vardır (Tekin ve Ölmez, 2003: 93).

Sovyetler Birliğine girdikten sonra Kırgızistan'da Rus dili yayılmaya başlamıştır. İlk ve orta okullarda Rusça dersleri verilmiş, Rusçadan Kırgızcaya edebiyat ve bilimsel eserler çevirilmiştir. Rusçanın özümlemesi için Rusça-Kırgızca sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur.

Rusça-Kırgızca sözlükçülüğünde bazı terim sözlükleri vardı. Fakat ilk Rusça-Kırgızca sözlük ancak 1944 yılında yayınlanmıştır. Bu, H.Karasayev, J.Şukurov ve K.Yudahin tarafından hazırlanmış ve 40 000 madde başı içeren *Russko-Kirgizskiy Slovar [Русско-киргизский словарь; Rusça-Kırgızca Sözlük]* idi. Yalnız Rusçanın yayılması ve Kırgızcanın gelişmesi yeni bir sözlük talep etmiştir. Böylece 1957 yılında K.Yudahin redaktörlüğü altında yeni 51 000 madde başlı *Russko-Kirgizskiy Slovar [Русско-киргизский словарь; Rusça-Kırgızca Sözlük]* hazırlanmıştır. Yeni sözlüğün 1944 yıl sözlüğünden temel farkı hedef kitesidir. Eski sözlük sadece Kırgız okuyucuları için tasarlanmışken, yeni sözlük ise Rusların yararlarını da hesaba katmıştır. Yine de iki sözlüğün amaçları hemen hemen aynı: 1) Rusçaya sahip olan Kırgızlara Rusça edebiyat, eğitim, toplumsal-siyasal eserlerinin okumasında yardımcı olmak; 2) Rusça-Kırgızca tercümanlar için çalışma sırasında Kırgızca karşılıklarının bulmasında kolaylık sağlamak.

1957 *Rusça-Kırgızca sözlük* aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça)
2. Redaktörden (Rusça)
3. Leksikografik kaynakça
4. Sözlük yapısı
5. Şartlı kısaltmalar
6. Rus alfabesi

7. Sözlük maddeleri
8. Rusça-Kırgızca yer adları

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri büyük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (tek heceli ve italik hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiğinde gösterilmiştir (**на́ пол, за́ руку**). Edebi normalara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (**о́бъх**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamlarıyla işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

БЛОК I *м.* ...

БЛОК II *м.* ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

ИЗУЧИТЬ *сов.* **1.** *что (освоить)* үйрөнүү, билүү; ...; **2.** *кого-что (исследовать)* текшерүү, изилдөө, байкаштыруу, таанышуу, билүү...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

ЗГИ: не видно зги көзгө сайса көрүнгүс карңгы

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir. Kısaltmaların ilk kısmı sözlükte ayrı madde başı olarak verildiğinde parantez içindeki açıklama verilmemiştir:

ГОРИСПОЛКО'М *м.* (городской исполнительный комитет) горисполком (шаардык актаруу комитеты)

РККА (Рабо́че-Крестья́нская Кра́сная А́рмия) *уст.* Жумушчу-Дыйкан Кызыл Армиясы

Сөzlүк мaddesinde madde başы öġesi için herhangi bir kısaltma öngörölmemiştir. Madde başы sözcüğü sözlük maddesinde tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Kırgızca karşılık bulunmuştur. Anlam bakımından yakın karşılıklar virgöl, daha uzak olanları noktalı virgöl ile ayrılmıştır:

БЕЗЗАКО'НИЕ *ср.* законсуздук (*отсутствие законности*); законду бузгандык, законду бузуу (*беззаконный поступок*)

Bazı Kırgızca sözcüklerin ve özellikle terimlerin parantez içinde Kırgızca açıklamaları verilmiştir.

Sözcüğün anlamları yanında eşkenar dörtgen (◊) işaretinden sonra deyim, ata sözleri ve diğer kalıplar gösterilmiştir:

МЕ'ДНЫЙ, -ая, -ое ... ◊ **мédный век**

МИЛОСЕ'РДИЕ *ср. уст.* ... ◊ **сестра́ милосéрдия**

Gramer kategoriler

1. İsim

RESİM 23: Rusça-Kırgızca isim maddeleri

СЕРЕБРО' *ср.* 1. күмүш; чистое серебрó таза күмүш; 2. *собр.* (*изделия*) күмүш буюм, күмүш идиш; 3. (*блеск*) күмүштөй (жалтыроо); 4. *собр.* (*мелкие серебряные монеты*) майда күмүш акча.

НО'ЖНИЦЫ *только мн.* кайчы; портнóвские нóжницы кийим бычуучу кайчы; садóвые нóжницы бутак кыркуучу кайчы.

КИРГИ'З *м.* кыргыз.
КИРГИ'ЗКА *женск. р.* к кыргыз.
КИРГИ'ЗСКИЙ, -ая, -ое кыргыз-ге *т.*; кыргызский язык кыргыз тили; кыргызская литература кыргыз адабияты.
КИРГИ'ЗЫ *мн.* кыргыздар.

(Yudahin, 1957).

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir.

Millet tekil eril ve dişil ve çoğul, meslek adları ise tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 24: Rusça-Kırgızca sıfat maddeleri

ЗНАКО́МЫЙ, -ая, -ое 1. тааныш; **быть ко́ротно зна-ко́мым с кем-л.** бирөө менен жакын тааныш болуу; **его ли́цо мне знако́мо** анын өңү мага тааныш; 2. (*знающий*) билген; **охотник, знако́мый с ка́ждой тропи́нкой** коёндун жатагынан өйдө билген аңчы; 3. *в знач. сущ.м., ж.* тааныш; **мой хоро́ший знако́мый** менин жакшы таанышым.

ЛУ́ЧШИЙ, -ая, -ее 1. *сравн. ст. от прил. хоро́ший* жакшы, мыкты; **всё к лу́чшему** бардыгы жакшы жагына башталды; **измени́лось к лу́чшему** жакшы жагына ооду; **за неимéнием лу́шего** жакшыраагы болбогондуктан; 2. *превосх. ст. от прил. хоро́ший* жакшысы, эң жакшысы, эң сонуну, мыктысы; **лу́чая ло́шадь** аттын эң жакшысы; **лу́чий из всех** баарыдан мыктысы; **лу́чий из лу́ших** жакшынын жакшысы; **◇ всего́ лу́шего** кайыр-кош.

СТОЛО́ВАЯ *ж.* столовая (1. көпчүлүк тамак ичүүчү жай, ашкана, ашпоз; 2. квартиранын тамак ичүүгө арналган бөлмөсү).

СТОЛО́ВЫЙ, -ая, -ое стол 2-ге т.; **столо́вый прибор** тамак жей турган аспаптар (*идиш-аяк, вилка, бычак, кашык ж. б.*); **столо́вая ло́жка** тамак иче турган кашык; **столо́вая соль** тамакка салуучу майда туз.

(Yudahin, 1957).

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak dişil ve nötr ekleriyle ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen veya çok yaygın olan sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач. сущ.*).

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve *скл. как прил.* (sıfat gibi çekimleniyor) notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 25: Rusça-Kırgızca fiil maddeleri

ИЗВИНИ'ТЬ *сов. кого-что* кечирүү; **извините!** кечириңиз!; **извините меня** за дол́гое молча́ние көптөн бери кат жазбаганым үчүн кечирип коюңуз; **извините за выра́жение** *разг.* сөзүмдү кечиресиз; **ну, уж извините!** жок! мунуңуз деле болбогон нерсе!
ИЗВИНИ'ТЬСЯ *сов.* кечирим суроо; **извини́ться** за опозда́ние кечигип калгандыгы үчүн кечирим суроо.
ИЗВИНЯ'ТЬ *несов. см.* извини́ть.
ИЗВИНЯ'ТЬСЯ *несов. 1. см.* извини́ться; *2. страд. к* извиня́ть.
ИЗВИНЯ'ЮЩИЙ, -ая, -ее *1. прич. от* извиня́ть; *2. прил.* кечирилүүчү; **извиняющие обстоятельства** кечирилүүчү кырдаалдар.

(Yudahin, 1957).

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Kırgızcaya -у, -ү, -о, -ө ekli fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Kırgızca karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin yaygın kullanılan edilgen çatısı sürekli fiil yanında gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır. Ortaçın hangi fiilden türetilmiş olduğu gösterilmiştir.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü

2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Kırgızca karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Kırgızca açıklanması
8. ◇ işaretinden sonra Rusça deyimler, bileşik terimler ve diğer kalıplar ve onların Kırgızca karşılıkları

Yudahin'in *Rusça-Kırgızca Sözlük*'ünün dışında elimizde daha iki sözlük bulunmaktadır. Bu sözlüklerde madde başı sayısı daha azdır, ama Yudahin sözlüğünden daha sonra yayınlandıklarından dolayı dikkatimizi çekmektedir.

Sözlüklerden bir tanese 1979 yılında yayınlanan P.Harakoz ve A.Osmonkulov'un *Russko-Kirgizskiy Gnezdovoy Slovar* [*Русско-киргизский гнездовой словарь*; *Yuvalı Rusça-Kırgızca Sözlük*]. Sözlük okul öğrencileri için tasarlanmış ve 11000 fazla madde başı içermektedir. Sözlüğün özelliği madde başı verme yöntemindedir. Aynı kökten türetilmiş sözcükler bir araya getirilerek yuva şeklinde verilmiştir. Sözlük hazırlayıcılara göre öğrencilerin “подушка” (yastık) sözcüğün “ухо” (kulak) sözcüğünden oluşmasını bilmek bu sözcükler arasında semantik çağırışimler canlandırarak daha da kolay Rusça öğrenimini sağlayacaktır. Diğer bir özellik ise, isimlerin cins göstergi notunu kaldırarak onun yerine **какой, какая** (hangi) zamirleri konulmuştur:

ДВИГАТЕЛЬ (какой) ...

ДУЭЛЬ (какая) ...

Bu zamirler Kırgızcada olmayan cins kategorisinin benimsemesini kolaylaştıracaktır.

Yuvalı Rusça-Kırgızca Sözlük'te E.Şteynfeld'in *Çastotny Slovar Sovremennogo Russkogo Yazıkı* [*Частотный словарь современного русского литературного языка*; *Çağdaş Edebi Rusçanın Frekans Sözlüğü*] sözlüğünde var olan tüm sözcükler yer almıştır. Bunun dışında sözlüğe girmiş olan sözcükler 8-10

сınıf Rusça ders kitaplarıyla karşılaştırılmış ve eksik olan sözcükler sözlüğe dahil edilmiştir. Böylece Rusça öğrenme sırasında bu sözlük çok verimli olabilmektedir.

Sözlüğün not sistemi (cins notlatı hariç), karşılıklar verme ve madde yapılandırmasında Yudahin sözlüğünde işlenmiş yöntemler takip edilmiştir. Sözcüklerin karşılıkları da Yudahin'in sözlüğüne dayanarak verilmiştir.

Sözlükte madde başı olarak çıkan ayrı sözcükler ve yuva başlıkları büyük harflerle, yuva içinde bulunan sözcükler küçük harflerle yazılmıştır.

RESİM 26: Yuvalı Rusça-Kırgızca Sözlükten bir sayfa

2. көзүнө илбегендик, тенсинбегендик, текебердик.
БЕС жин, шайтан.
Взбесить (взбешу, взбесишь ...) *сов* туталануу, жаалын чыгаруу, кыжырын кайнатуу.
Беситься 1. *несов.* кутуруу, кутуруп кетүү; 2. *разг.* кыжыры кайноо, жини келүү.
Бешеный 1. кутурган, кутуруп ооруган; 2. *перен.* албуут; у него бешеный характер анын мүнөзү аябай албуут.
Бешенство 1. кутурма оору, кутуруу; 2. *перен.* жаалдануу, өтө ачуулуу.
БЕСЕДА 1. сүйлөшүү; 2. аңгеме, маек.
Беседовать (-дую, -ешь ...) *несов.* аңгемелешүү, маектешүү сүйлөшүү.
Собеседник аңгемелешип олтурган киши.
БИДОН бидон; бидон для молока сүт куюучу бидон.
БИЛЕТ билет; студенческий билет студенттик билет.
Билетный билет-ке т.; билетная касса билет кассасы.
Безбилетный билетсиз, билеты жок.
БИЛЬЯРД бильярд (1. атайын жасалган үстөлдүн үстүндөгү шарларды анын четиндеги чуңкурларга түшүрүп ойноло турган оюн; 2. бильярд ойноло турган стол).
Бильярдная бильярд ойнолуучу бөлмө.
Бильярдный бильярд-га т.; бильярдный шар бильярд шары.
БИОГРАФИЯ биография, өмүр баян.
Биографический биография-га т.; биографический роман биографиялык роман.
Автобиография автобиография, өмүр баян (өзү жазган өз өмүр баяны).
БИТЬ (бью, бьешь ...) *несов.* 1. уруу, согуу, таяктоо, токмоктоо, тепкилөө, тебүү; 2. кагуу, согу, жанчуу, сындыруу, талкалоо; 3. сындыруу, быркыратуу.
БИТЬСЯ 1. согушуу, урушуу; 2. сынуу, талкалануу; 3. жан талашуу, урунуу, тырышуу.
Битва уруш, салгылаш, кагылыш, кармашуу.
Бой 1. согуш, уруш, күрөш, салгылашуу; **воздушный бой** аба согушу; 2. сүзүштүрүү, тебишүү, мушташуу; **бой петухов** короздорду тебиштирүү; **кулачный бой** мушташуу; 3. сынган, талкаланган; 4. согуу, уруу; **бой часов** сааттын согушу.
Боевой 1. согуштук; **боевой товарищ** согушта бирге болгон жолдош; 2. *разг.* шамдагай, күжүрмөн; **боевой парень** күжүрмөн азамат.

Bir diğerk sözlük 1988 yılında yayınlanmış 13500 madde başı içeren B.Oruzbayev'in *Russko-Kirgizskiy Slovar* [*Русско-киргизский словарь*; *Ruşça-Kırğızca Sözlük*] sözlüğüdür. 1988 sene yayını sözlüğün 4. baskısıdır. Daha önceki baskılar 1955, 1964, 1975 yılladında gerçekleştirilmiştir. Sözlüğün madde başı yapılandırmasında genel olarak Yudahin sözlüğündeki yöntemler takip edilmiştir. Var olan değişiklikler eş sesli sözcüklerler ilgilidir. Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile değil, üst rakamlar ile gösterilmiştir:

коса¹, -ы суу. ж.

коса², -ы суу. ж.

коса³, -ы суу. ж

Roma rakamları ise dilbilgisel not olarak kullanılmıştır: isimlerde (I,II,III) ve fiillerde (I, II) çekim göstergisidir:

делать, наст. вр. -аю, -аешь , **I** несов...

делить, наст. вр. -лю, делишь **II**, несов...

Sözlüğün sonunda ek olarak Rusçada telaffuz ve imla kurallarıyla ilgili yazı verilmiştir. Yazıda detaylı şekilde Rus fonetiği ve sözcüklerin doğru yazılması üzerine kurallar gösterilmiştir.

TABLO 10: Rusça-Kırğızca Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Ruşça-Kırğızca sözlük 1944 (yak.40 000 madde başı)	K.Yudahin	Moskva - Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary
Ruşça-Kırğızca sözlük 1957 (yak.51 000 madde başı)	K.Yudahin	Moskva - Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary
Yuvalı Rusça-Kırğızca sözlük 1979 (yak.11 000 madde başı)	P.Harakoz, A.Osmonkulov	Frunze - Mektep

Rusça-Kırgızca sözlük 1988 (yak.13 500 madde başı)	B.Oruzbayev, R.Hvan, D.Şukurov, Yu.Yanşansin	Frunze - Glavnaya Redaktsiya Sovetskoy Entsiklopedii
--	---	--

3.2.7. Rusça-Nogayca Sözlükler

Nogayların büyük çoğunluğu Kuzey Kafkasya'da Stavropol bölgesinde ve Karaçay-Çerkes özerk bölgesinde yaşar. Bu bölgeler dışında, Astrahan bölgesiyle Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde ve Türkiye'de de küçük Nogay toplulukları bulunur (Tekin ve Ölmez, 2003: 112).

1952 yılında Çerkes muhtar bölgesinin Dil, Edebiyat ve Tarih araştırma enstitüsü gazete, toplumsal-siyasal, bilimsel-popüler ve edebiyat eserlerinin kolayca okumasını sağlayabilen Rusça-Nogayca çeviri sözlüğü hazırlamaya başlamıştır. Sonuç olarak 1956 yılında Devlet Yabancı ve Milli sözlükler yayınevi N.Baskakov'un *Russko-Nogayskiy Slovar* [*Русско-ногайский словарь, Rusça-Nogayca Sözlük*] yayınlamıştır. Bu sözlük ilk tam Rusça-Nogayca sözlüktür.

1956 yılına kadar Nogayca üzerine leksikografik eserlerinin sayısı çok azdır. Bunların arasında 1932 yılında A.Cenibekov'un üç tane terim sözlüğü (kimya, fizik ve toplumsal-siyasal terimler) ve N.Baskakov tarafından yapılmış Nogay dili üzerine araştırmanın sonunda konulmuş küçük Nogayca-Rusça glossarium mevcuttur.

1956 yılına kadar Nogayca üzerine çok fazla araştırma yapılmadığından dolayı dilin kelime hazinesini belirleyen ve sistem haline getiren herhangi bir Rusça-Nogayca sözlük bulunmamıştır. Nogayca bir kaç diyalekttten ibaretti. Sözlük hazırlayıcıları ve redaktörleri bu diyalektlerini sözlükte göstererek aynı zamanda Nogayca için ortak edebiyat dilini oluşturmaya çalışmışlardır. Fakat yine de bu sözlüğü normatif bir sözlük olarak sayılamaz.

Sözlük birkaç bölümden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça)
2. Sözlük yapısı (Rusça)
3. Şartlı kısaltmalar listesi
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri
6. Rusça-Nogayca yer adları

Sözlüğün Rus kısmının temelini, Devlet Yabancı ve Milli sözlükler yayınevi tarafından yapılmış Rusça-milli sözlükler için kelime listesi oluşturmuştur. Sözlüğe en çok kullanılan Rusça sözcükler ve deyimler dahil edilmiştir. Gazete, toplumsal-siyasal ve bilimsel-popüler eserleri okumak için yeterli olan terimler de sözlükte yer almıştır. Arkaik ve sadece konuşma dilinde kullanılan sözcükler sözlüğe dahil edilmemiştir.

Rusçada Nogaycaya sözcük çevirisi dışında gerekli durumlarda bazı terimlerin açıklamaları verilmiştir. Her maddede sözcüğün direk anlamını açıklayan karşılık yanında en yakın eş anlamlı sözcük, anlamı açıklayan örnekler ve deyimler de yer almıştır.

Sözlükte madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiğinde gösterilmiştir (**по́ воду, по́д руку**). Edebi normalra göre iki kabul edilir vurgu varsa madde başı ögesi iki kere yazılıp ikisi de gösterilmiştir (**диáлог, диалóг м., далекó, далёко нареч.**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

лóжа I ж. (*театральная*) **лож**а

лóжа II ж. (*ружьё*) **лож**а, **мылтык сабы**

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

говор м. 1. (*звуки разговора*) **со́йлесуэв, ...; 2. лингв.** **со́йлев ...**

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

кóрточки *только мн.:* **сидеть на кóрточках** шонъкайып олтырув

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

ВЦСПС (Всесоюзный Центральный Совет Профессиональных Союзов)
ВЦСПС (Профессионал Союзларрынынъ Савлай союз Центральный Совети)

медпункт *м.* (медицинский пункт) медпункт (медицинский пункт)

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü madde içinde tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Nogayca karşılık bulunmuştur.

Bazı Nogayca sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Nogayca açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir:

примёта *ж.* ... ◇ **быть (иметь) на примёте** ...

скрипка *ж.* ... ◇ **пёрвая скрипка** ...

Gramer kategorileri

1.İsim

RESİM 27: Rusça-Nogayca isim maddeleri

серебрó *ср. 1. (металл)* куъмис;
чйстое серебрó таза куъмис;
2. (изделие) куъмистен ясалган зат; **столóвое серебрó** куъмистен ясалган савыт-саба;
3.соби́р. куъмис акша.

ворóта *только мн. в разн. знач.*
авыз, капы.

ногáец *м. (мн. ногáйцы)* **ногай.**

(Baskakov, 1956).

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (*только мн.*) madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Düzensiz olarak türetilen çoğul şekilleri parantez içinde gösterilmiştir.

Millet ve meslek adları tekil eril olarak parantez içinde çoğul şekliyle verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 28: Rusça-Nogayca sıfat maddeleri

знако́мый *прил. 1. таныс; быть знако́мым с кем-л. бирев мен таныс болув; 2. в знач. суц. таныс; мой хорóший знако́мый* **меним аруьв танысым.**

ме́ньше *сравн. ст. от прил. ма́лый и ма́ленький и нареч. ма́ло* **азырак, кишкей, аз, кем; в два ра́за ме́ньше** *эки кере кишкей (кем).*

столо́вая *ж.* **столовая.**

(Baskakov, 1956).

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak verilmiştir (**беременная**). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач.сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve *скл. как прил.* (sıfat gibi çekimleniyor) notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 29: Rusça-Nogayca fiil maddeleri

**извинить сов. кешируъв; изви-
ните! кеширинъиз!
извиниться сов. кеширинъиз деп
тилев, кешируъвди тилев; из-
виниться за опоздание кешик-
кен уъшин бас кеш деп тилев.
извлекать несов. см. извлечъ.**

(Baskakov, 1956).

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Nogaycaya -уъв/- ув ekli isim-fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Nogayca karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal bilgileri verilmemiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Nogayca karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Nogayca açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Nogayca karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

TABLO 11: Rusça-Nogayca Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça- Nogayca Sözlük 1956 (yak.20 000 madde başı)	N.Baskakov	Moskva - Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary

3.2.8. Rusça-Tatarca Sözlükler

Tatarca, konuşanlar büyük çoğunluğu Tataristan Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Tataristan dışında, Başkurt, Çuvaş ve Mordov Özerk Cumhuriyetleri ile Tambov, Penze, Ryazan, Kuybişev, Orenburg, Volgograd, Saratov, Astrahan, Çelyabin, Novosibirsk, Omsk, Tomsk, Tümen, Perm ve Kirov bölgelerinde de önemli sayıda Tatar toplulukları vardır. Rusya Federasyonu dışında, Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Finlandiya ve ABD’de de küçük Tatar toplulukları bulunmaktadır (Tekin ve Ölmez, 2003: 100).

Tatar sözlükçülüğü zengin ve eskiye dayanan geleneğe sahiptir. İlk sözlükler el yazmalıydılar. En ilk sözlükte *Tolkovaniye Yazıka Polovetskogo [Толкование языка половецкого; Kıpçak Dili Sözlüğü Kıpçakça]* Kıpçakça sözcükler Rusça karşılıkları ile verilmiştir. *S Tatarskiy Yazık [С татарский язык; Tatarcadan]* adını taşıyan XV. yy.’ın Rusça-Tatarca sözlüğünde 27 Rusça sözcük ve 6 kelime grubu Tatarcaya çevirilmiştir. Bu iki sözlükte de sözcükler kavram prensibine göre birleştirilmiş.

Diğer ilgi uyandırıcı sözlük XVIII. yy.’ın sonunda Rus tüccarlar tarafından yapılmıştır ve 300’den fazla madde başı içermiştir. 1737-1738 yıllarında V.Tatişçev’in soru listesine göre dört dilli Rusça-Tatarca-Çuvaşça-Mordovca sözlük düzenlenmiştir. Bu sözlüklerde de sözcükler kavram alanlarına göre birleştirilmiş ki bu belli bir konu üzerine konuşmalarda kolaylık sağlamıştır.

İlk alfabetik olarak düzenlenmiş sözlük 1740 yılında P.Rıçkov ve M.Gabdrahmanov taraflarından hazırlanmıştır. Bu sözlükte 1540 Rusça sözcük ve onların Tatarca ve Kalmukça karşılıkları yer almıştır. Ancak sözlük tamamlanmamıştır ve çalışmalar B (V) harfinde sonuna ermiştir.

XVIII. yy.’ın sonunda Rusya’da iki tane çok dilli el yazılı sözlük hazırlanmıştır. İlk sözlüğün yazarı Mindiyar Bikçurin’dir. Onun sözlüğünde 359 Rusça sözcük Arapça, Farsça, Tatarca, Kazakça, Özbekçe, Tacikçe karşılıkları ile bulunmuştur. Bir diğer sözlük ise 1785 yılında hazırlanmış Damaskin’in *Farklı*

halklar dillerinin sözlüğü'ydi. Sözlük yaklaşık 13000 madde başı içermiştir ve sözcüklerin çevirileri Rus alfabesi temelinde verilmiştir.

El yazılı Rusça-Tatarca sözlüklerden en büyüğü Kazan jimnaz hocaları S.Halfin'in yaptığı iki ciltli Rusça-Tatarca sözlüktü (1785). Sözlüğün ilk cildinde A-K'ya, ikinci cildinde ise Л-Я'ya başlayan sözcükler yer almıştır. Halfin sözlüğü yaklaşık 20 bin madde başı içermiştir. Tatarca karşılıkları olarak sunulmuş sözcükler genel olarak Rusça sözcüklerin anlamlarının doğru şekilde yansıtmış ve o zamanki Tatar dili üzerine bilgi vermişlerdir. Şuanda sözlüğün bir baskısı Kazan'da, iki baskısı ise Petersburg'da saklanarak toplam 3 tane baskı var olmaktadır.

XIX. yy.'nın başından itibaren basılı sözlükler yayınlanmaya başlamıştır. Böylece 1801 yılında İ.Giganov'un ve iki ciltli A.Troyanskiy'in (I.cilt 1833, II cilt 1835) Tatarca-Rusça sözlükleri yayınlanmıştır. Tatar sözlükçülük tecrübe kazanmaya başlamıştır.

Basılı sözlüklerden herhalde en zengin içerikli olanı 1892 yılında Kayum Nasırı tarafından hazırlanmış *Polnyy Russko-Tatarskiy Slovar [Полный русско-татарский словарь; Tam Rusça-Tatarca Sözlük]*. Bu sözlük yaklaşık 20 bin madde başı içermiştir. Sözcüklerin Tatarca karşılıkları genellikle konuşma dilinden alınmıştır, bazıları Tatarca açıklamalar ile sağlanmıştır. Maddeler bilinçli olarak Kayum Nasırı tarafından sadece sözcüklerin temel biçimleriyle sınırlanmıştır, diğer şekiller ise temel olanlardan türetilmelidir. Bugünkü sözlükçülük açısından bu husus Nasırı sözlüğünün bir eksiği olarak sayılabilir. Yalnız tarihi Tatarca bakımından bu sözlük Kazan sözlükçülük örneği olarak ilgi çekmektedir. O, Rusçanın Avrupa dillerinden benimsemiş bilimsel terimlerinin Tatarcaya çeviri sırasında hangi yöntemlerinin kullandığını göstermektedir.

Bir diğer Rusça-Tatarca sözlük A.Voskresenskiy'in hazırladığı 370 sayfalı *Russko-Tatarskiy Slovar [Русско-татарский словарь; Rusça-Tatarca Sözlük]*. Sözlüğün temel avantajı Tatarca sözcüklerin Kiril alfabesini kullanarak verilmesidir. Sözlük Kazan'da 1894 yılında yayınlanmıştır. A.Voskresenskiy eserini üç başlık altında toplamıştır. Birinci bölümde hazırlayıcı Tatarcada söyleniş özelliklerinden bahsetmiştir (Rus alfabesinin Tatarca için kullanımı, vurgu özellikleri ve Tatarca

telaaffuz üzerine notlar). İkinci bölüm Tatarcanın etimolojik bilgilerine ayrılmıştır. Bu bölüm, ünlü türkolog N.Katanov tarafından Kazan üniversitesinde vermiş olduğu

RESİM 30: Rusça-Tatarca Sözlükten bir sayfa

(لغت كتابی)	
روس حروف هجاسی اوزره مرتب لسانیز اوزره مترجم	
A.	
اوشبو a حرفی روس آذربو کاسنده اولکی حرفدر	
A=Ā	Акушерка - آبی - مولده
Ататъ	Алгебра - علم الجبر والمقابلہ
Абрикосъ	Алебастръ - لیبастر
Абсолютный	Алкатъ - آچ بولفی
Авангардъ	Аллегорія - کنایه سوزار - مجاز
Августъ	Аллея - آغاچ آراسндағы يوللار
Августѣйшій	Алмазъ - آلماس
Авторъ	Алфавитъ - الف بی - حروفی هجا
Адвокатъ	Алфавитный порядокъ - حروفی هجا ترتیبی
Администраторъ	Алчность - آچ کوزلیлік - حرص
Администрація города	Алчный - آچ کوزلی حرص
Адресовать	Аляповатый - بد صورت - صن-سز
Адресованный	Амальгама - ماحم کونه صوی بلان فانوش
Адресъ	Амальгамація - ماحملامک
Адресатъ	Амбаръ - انبار - امبار
Адъ	Амбра - عنبر
Ажурный	Амбразуры - تیرکش قلعه یعنی قلعه ننگ
Азартъ	Амбразуры - حصارنگ طوب آطارغه تیشوک
Азартная игра	Аметистъ - قزل یاقوت - آمانیس
Ай! - آی	Амнистія - گناهنی باغшлау - عفو
Ай-ай!	Ампутация - آدم ننگ بیر اعضاسن کيسوب آلو
Айва	Амuletъ - حمولة - بنی - طومار
Айва	Аналогія - قیاس
Аистъ	Анархія - اطاعتسزلک - باش баштанъ - باش سزай - ضابط و باش یوقلیغی
Акробатъ	Анатомировать - تشریح قیلمق
Акростихъ	Анатомія - علم تشریح
Актеръ	Ангелъ - ملک - فرشته
Аккуратность	Ангелъ смерти - ملک الموت - اولوم فرشته سی
Аккуратно	Ангелоподобный - فرشته صفت - ملک سیما
Аккуратный	

(Nasiri, 1904: 5).

etimolojik bilgilerden faydalananak ünlü uyumu, kelime türetimi, iyelik kategorisi, fiil çekimi ve cümlede söz dizimi gibi konulardan oluşmuştur. Üçüncü bölümde sözlükte Rus harflerinin düzeni, sözlük maddeleri ve akrabalık tablosu verilmiştir. Sözlüğün en sonunda erkek ve kadın adları listesi yerleşmiştir.

RESİM 31: Rusça-Tatarca Sözlükten bir sayfa

А

А äммя (противоп.), сунг (вопрос.), әйе (заключ.). Всякій грѣхъ и хула простятся чловѣкамъ; а хула на Духа не простится чловѣкамъ, әр-бер жазык та, курлау да кешеляргя кичерелер, äммя святыи Тыны курлау кешеляргя кичерелмяс. А голова на что? Башын нейгя сунг? А теперь знаю әйе, хазер беллям.

Авва (цсл.) ата.

Авосъ бугай.

Авторъ княгя жазыучы.

Агнецъ (цсл.) бярян, Алла бяряне. Агнецъ непорочный монгсоз бярян, пасха бяряне. Äуяле заманда бу пасха Бярян Исус Христоснын алдан билгертеб торган. Äлеге багытта арыу бярян диб проскомидиядя элеке просфорадан алган дюрт почмаклы қисяк айтеля.

Адресъ адрес (жазыу öстöня кемгя жазганны қюрсятеу).

Адъ тамук, жäгäннäm (употр. у магом.). *Адскія муки* азаб. Находящійся въ аду азабтагы. Адскій змѣй аждагы.

Аистъ челян.

Ай! äбяү! (при удивленіи съ нѣкоторымъ сожалѣніемъ).

Айкаты айгылда*.

Акаѳистъ (цсл.) акаѳист (изгелярне мақтаган сюзляр).

Аккуратный кәстярле, жыйнак (б. част. съ гл. тор*).

Акушерка әбей.

Алебастръ лабастыр ташы, ак таш.

Алкаты (цсл.) ачык*. Алчу апшасым қия. *Алчушій правды* дөрөслөккя ачыгыб тороучы.

Аллилуія (цсл.) алилуія (Аллыны мақтагыз).

Алмазъ алмас (қайбатлы таш).

Алтарь (цсл.) алтар (чиркяүнен тюр бюлмәсе).

Алчный туйымсыз.

А. Воскресенскій. Русско-татар. сл.

I

(Voskresenskiy, 1894: I).

1913 yılında S.Rahmankulov ve A.Karam *Polniy Russko-Tatarskiy Slovar* [Полный русско-татарский словарь; Tam Rusça-Tatarca Sözlük çıkarmışlardır]. 25 bine yakın sözcüğe sahip olan bu sözlük 1920 yılında düzeltip işlenmiş ve madde başı 35 bine kadar arttırılarak tekrar yayınlanmıştır. 1929 senesinde ise A.Karam diğer yazarlarla birlikte *Noviy Russko-Tatarskiy Slovar* [Новый русско-татарский словарь; Yeni Rusça-Tatarca Sözlük] hazırlamışlardır. Selefisine göre bu sözlük Ekim Deviminden sonra dile giren sözcükler sayesinde daha çok madde başı içermiştir, bazı Arapça-Farsça terimler Tatarca karşılıkları ile değiştirilmiştir.

1960 yılına kadar sözlüklerden en popülerleri 1938 yılında yayınlanmış G.Nugaybekov, M.Kurbangaliyev, M.Fazlullin ve F.Amirhan taraflarından hazırlanmış *Russko-Tatarskiy Slovar* [Русско-татарский словарь; Rusça-Tatarca Sözlük] idi. Sözlüğün ikinci baskısı 1940 yılında gerçekleşmiştir. Bu sözlük hem Rusça öğrenmek isteyenler için, hem de uzmanlar için faydalıydı. Sözlüğün kelime listesi ve Tatarca karşılıkları devrimden sonra dilde meydana gelen değişiklikleri yansıtmıştır. Tatarca kısmı Latin alfabesiyle verilmiştir.

1955-1959 yıllarında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisinin Kazan sübesinde (Dil, Edebiyat ve Tarih enstitüsü) yeni sözlük hazırlamaları başlamıştır. Yeni sözlüğün temelini D.Uşakov'un *Rus dilinin açıklamalı sözlüğü* oluşturmuştur. Yeni sözlük 4 cilt olup ve yaklaşık 75 bin madde başı içermiştir. Bundan önceki sözlüklere göre bu sözlükte daha çok örnekler verilmiştir. Geniş bir şekilde sözlükte olan siyasal, bilimsel, felsefe vb terimlerin bazıları açıklamalar ile sağlanmıştır. Sözlükte dilbilgisel ve kullanım alanı ile ilgili notlar yer almıştır. Deyimler, idyomatik ifadeler ilgili Tatarca ifadeler ile veya anlam bakımından aynı ve kullanılmış kelime hazinesi bakımından farklı olan ifadelerle verilmiştir.

4 ciltli sözlük genel olarak başarılı bir sözlük olmasına rağmen genel okuyucu için uygun olan 1 ciltli sözlüğe ihtiyaç duyulmuştur. Böylece 1971 yılında S.Ojegov'un *Rus dili sözlüğü* temel alınarak yaklaşık 50 bin madde başı içeren *Russko-Tatarskiy Slovar* [Русско-татарский словарь; Rusça-Tatarca Sözlük] yayınlanmıştır. Daha sonra ise 1984 yılında F.A.Ganiyev'in 47 000 madde başı

içeren *Russko-Tatarskiy Slovar* [*Русско-татарский словарь*; *Rusça-Tatarca Sözlük*] yayınlanmıştır.

Ganiyev sözlüğü şimdiye kadar Tataristan ve cumhuriyet dışında en çok kullanılan bir sözlüktür. Sözlüğün ikinci baskısı 1985’de, üçüncü baskısı 1991’de, dördüncü baskısı 1997’de gerçekleşmiştir.

Sözlüğün dördüncü baskısını, 1992 yılında “Tataristan Cumhuriyeti halkların dili kanunu” ve “Tataristan Cumhuriyeti halkların dillerini saklama, öğrenme ve geliştirme devlet programı” kabul edildikten sonra hazırlamaya karar verilmiştir. Yeni sözlük yapılması yaklaşık 6-7 sene talep edecekti, ki buna zaman yoktu. Bu yüzden Moskova’da *Russkiy Yazık* yayınevinden çıkmış *Rusça-Tatarca Sözlük*’ü düzeltip çıkartmaya karar alınmıştır. 1997 yılı sözlükte bazı Rusça sözcük, deyim ve ifade, örnek çevirileri daha kesin ve açık olarak belirlenmiştir. Sözlükte bazı kullanımdan düşmüş sözcükler, ifadeler ve idyomatik klişeler çıkartılmıştır.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Dördüncü baskı için önsöz (Rusça)
2. Birinci baskı için önsöz (Rusça)
3. Kaynakça
4. Sözlük kullanma kılavuzu
5. Rusça ve Tatarca şartlı kısaltmalar
6. Rus alfabesi
7. Sözlük maddeleri
8. Rusça-Tatarca yer adları
9. Fonetik ve diğer özellikleri olan fiil çekimleri ve isim halleri

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögesi bolt küçük harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabe sırasına göre düzenlenmiştir.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceliler hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiği zaman gösterilmiştir (há

пол, под нос). Edebi normalra göre iki kabul edilir vurgu varsa madde başı ögesi iki kere yazılıp ikisi de gösterilmiştir (**на́зло, назло́**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

коса I *жс.* толым, ...

косá II *жс. с.-х.* чалгы ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

смутный, -ая, -ое **1.** (*мятежный*) фетнәле...; ~ **время** гаугалы заман **2.** (*тревожный*) шомлы,... **3.** (*неясный*) ачык булмаган, тонык ...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

баклу́ши *мн.:* **бить** ~ *разг.* тырай тибү, сөрән сугу, эт сугару

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmaları genel olarak gösterilmiştir:

горко́м *м.* горком шәһәр комитеты

медсестра́ *жс.* медсестра; шәфкать туташы

Sözlük maddesinde madde başı ögesi veya onun || işaretiyle ayrılmış değişmez kısmı tilda (~) işareti ile gösterilmemişti.

Her Rusça sözcük için Tatarca karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

наточи́ть *сов. что, чего* чарлау, кайрау, үткенләү, чарлап (кайрап, үткенләү) кую; (*косу*) янау, янап, кую

Bazı Tatarca sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Tatarca açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında kalıplar ve örnekler gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ♦ işaretinden sonra gösterilmiştir. Ata sözleri de aynı işareten sonra verilmiştir. Rusça deyim ve ata sözleri Tatarcada tam karşılıklara sahip değilse, yaklaşık eşit işareti konulmuştur ≈:

берыбье с. ... ♦ **на ~ и рак рыба** *погов.* ≈ ит юкта, үпкә тансык

объявить с. ... ♦ **принять (встретить) с распростёртыми ~ ями** *кого*
кочак жәем каршы алу; ≈ биш куллап каршы алу; ≈ ачык чырай белән
каршы алу

Deyim ve idyomatik ifadelerin farklı anlamları parantezli rakamlarla ayrılmıştır:

воробьиный, -ая, -ое ... ♦ ~ **ая ночь** 1) (с непрерывной грозой) ...; 2)
(короткая летняя ночь) ...

Gramer kategoriler

1. İsim

RESİM 32: Rusça-Tatarca isim maddeleri

серебро с 1. *хим.* көмеш 2. *собир. (изделия)* көмеш, көмештән ясалган әйберләр; **столовое** ~ көмеш кашык-савыт 3. (*серебряные монеты*) көмеш акча

ворота *только мн.* капка; **хоккейные** ~ хоккей капкасы; **открыть** ~ капканы ачу

татарин м татар, татар кешесе
татарка ж татар хатыны (кызы)

(Ganiyev, 1997).

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (*только мн.*) madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, terimler için parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Düzensiz olarak türetilen çoğul şekilleri parantez içinde gösterilmiştir.

Meslek adları tekil eril ve dişil olarak ayrı madde başı olarak verilmiştir. Millet adları madde başı çoğul, parantez içinde eril ve tekil şekilleriyle verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 33: Rusça-Tatarca sıfat maddeleri

знако́м||ый, -ая, -ое 1. таныш, белү; ~ **ый по́черк** таныш кул; ~ **ая пе́сня** таныш жыр 2. в знач. суц. ~ **ый м**, ~ **ая ж** таныш, белеш

ме́ньш||ий, -ая, -ее 1. сравн. ст. от **ма́лый I, ма́ленький**; 2. превосх. ст. от **ма́лый I, ма́ленький**; кече, кечерәк; ~ **ий разме́р** кече размер ♦ по ~ **ей ме́ре** или **са́мое** ~ **ее** кимендә, иң кимендә, аз дигәндә, ким дигәндә

бу́лочная ж икмәк кибете
бу́лочник м уст. 1. булка пешерүче
2. булка сатучы; икмәк кибете хужасы
бу́лочи||ый, -ая, -ое булка ...ы, күмәч ...ы; булкалар пешерү ...ы; ~ **ое произ-водство** булкалар пешерү производствосы

(Ganiyev, 1997).

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril, dişil ve nötr ekleriyle ve *нул.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач.сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 34: Rusça-Tatarca fiil maddeleri

извини́т||ь *сов. кого-что* гафу итү, кичерү, гаепкә санамау; **прошу́ ~ь** **меня́ за беспокойство** борчуым өчен мине гафу итүгезне үтенәм; **~е!** гафу итегез!
извини́ться *сов.* гафу үтенү, кичерүне сорау, аклауны сорау
извиня́ть *несов. см. извини́ть*
извиня́ться *несов. 1. см. извини́ться; 2. страд, от извиня́ть*

сде́ржанный, -ая, -ое *1. прич. от сдержáть; 2. тотнаклы, сабыр, басынкы, тайнак; ~ характер* басынкы характер

(Ganiyev, 1997)

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Tatarcaya -y/-ү ekli isim-fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Tatarca karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak fiillin sürekli şekli yanında gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Tatarca karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Tatarca açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Tatarca karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

TABLO 12: Rusça-Tatarca Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Tatarca Sözlük 1785 (yak.22000 madde başı)	S.Halfin	
Tam Rusça-Türkçe Sözlük 1892 (elimizde 1904 yılı nüshası)	K.Nasiri	Kazan - Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta
Rusça-Tatarca Sözlük 1894	A.Voskresenskiy	Kazan - Tipo-litografiya Universiteta
Tam Rusça-Tatarca Sözlük 1913 (yak. 25 000 madde başı) (2.baskı 1920 – yak.35 000 madde başı)	S.Rahmankulov, A.Karam	Kazan
Rusça-Tatarca Sözlük 1955-1959 (yak.75 000 madde başı)	M.Dmitriyev (1.cilt) R.Gazizov (2.-4. ciltler)	Kazan - Tatknigoizdat
Rusça-Tatarca Sözlük 1971 (yak.50 000 madde başı)	V.Gıymadiyev	Kazan - Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo
Rusça-Tatarca Sözlük 1984 (1.baskı), 1997 (4.baskı, yak.47 000 madde başı)	F.Ganiyev	1-3. baskı: Moskova, Russkiy Yazık 4.baskı: Moskova, İnsan

3.3. Uygur grubu Türk dilleri sözlükleri

3.3.1. Rusça-Özbekçe Sözlükler

Özbeklerin büyük çoğunluğu merkezi Taşkent olan Özbekistan Cumhuriyetinde yaşar. Özbekistan dışında Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinde de oldukça kalabalık Özbek toplulukları vardır. Modern Özbekçe eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Çağatay yazı dilinde Özbekçe öğeler daha XVIII. yy.'dan başlayarak görünmeye başlamıştır. Özbek yazı dili 1929-1930 yıllarından 1937'e kadar fonetik ve yazım bakımlarından ünlü uyumu koruduğu Kuzey Özbek diyalektlerine, gramer ve söz hazinesi bakımlarından da Taşkent ağızına dayanıyordu. 1937 yılında Özbek yazı dilinde esaslı değişiklikler yapıldı. Yazı dili fonetik ve yazım bakımlarından İranlaşmış Taşkent ağızına, gramer ve söz hazinesi bakımlarından Fergana vadisi diyalektlerine dayandırıldı (Tekin ve Ölmez, 2003: 131-133).

İlk Rusça-Özbekçe sözlüklerin meydana gelmesi XIX. yy.'ın 80-90 yıllarına aittir. Bunların arasında şu sözlükleri sıralamak mümkündür:

1. A.Starçevskiy'in *Sputnik Russkogo Çeloveka v Sredney Azii* [*Спутник русского человека в Средней Азии; Rus İnsanın Orta Asya'da Yoldaşı*] 1878, Sankt-Petersburg. Kitap, Orta Asya'ya iş ve ticaret amacıyla giden ve oradaki dilleri bilmeyenler için tasarlanmıştır. Yazar kitabında Rus harfleriyle yazılmış Türkçe, Kırgızca, Tatarca, Sartça ve Tacikçe gibi dillerinin sözlüklerini vermiştir.
2. İ.İşayev'in *Kratkiy Russko-Uzbekskiy Slovar* [*Краткий русско-узбекский словарь; Kısa Rusça-Özbekçe Sözlük*], 1880, Taşkent.
3. V.Nalivkin ve M.Nalivkina'nın *Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar Obşçepotrebitelnih Slov* [*Русско-сартовский и сартовско-русский словарь общепотребительных слов; En Çok Kullanılan Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözcüklerin Sözlüğü*], 1884, Semerkand.

Ekim devrimi öncesi döneminde birkaç daha Rusça-Özbekçe sözlük yayınlanmıştır:

1. V.Nalivkin'in *Russko-Sartovskiy Slovar* [*Русско-сартовский словарь; Rusça-Sartça Sözlük*], 1911, Taşkent.
2. V.Nalivkin'in *Russko-Sartovskiy i Sartovsko-Russkiy Slovar* [*Русско-сартовский и сартовско-русский словарь; Rusça-Sartça ve Sartça-Rusça Sözlük*], 1912, Taşkent.
3. S.A.Lapin'in *Karmanñiy Russko-Uzbekskiy Slovar* [*Карманный русско-узбекский словарь; Rusça-Özbekçe Cep Sözlüğü*], 1914, Semerkand.
4. M.Preobrajenskiy'in *Karmanñiy Russko-Sartovskiy Slovar* [*Карманный русско-сартовский словарь; Rusça-Sartça Cep Sözlüğü*], 1917, Taşkent.

Bu sözlükler yerlilerle konuşarak hazırlanmışlardır, bu yüzden bu tür sözlükler daha çok konuşma kılavuzları olarak kullanılabilmektedir. Buna rağmen bu sözlük kitapları gelecek leksikografi ilmi için temel oluşturmuşlardır.

Ekim devriminden sonra Rusça öğrenmek amacıyla Özbekler için Rusça-Özbekçe sözlüklerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönem ilgi uyandıran Rusça-Özbekçe sözlüklerin bazıları şunlardır:

1. E.Polivanov'un *Kratkiy Russko-Uzbekskiy Slovar* [*Краткий русско-узбекский словарь; Kısa Özbekçe-Rusça Sözlük*], 1926, Taşkent.
2. A.Zahiri'nin *Polniy Russko-Uzbekskiy Slovar* [*Полный русско-узбекский словарь; Tam Rusça-Özbekçe Sözlük*], 1927, Taşkent.
3. S.Rahmati'nin *Polniy Russko-Uzbekskiy Slovar* [*Полный русско-узбекский словарь; Tam Rusça-Özbekçe Sözlük*], ilk cildi yayınlanmamış, 2.cilt – 1934, Taşkent-Kazan
4. T.Karı-Niyazov ve A.Borovkov'un *Russko-Uzbekskiy Slovar* [*Русско-узбекский словарь; Rusça-Özbekçe Sözlük*], 1942, Taşkent.

Fakat Rusça-Özbekçe sözlükçülüğünde aşağıdaki iki sözlük önemlidir:

1. M.Aybeki ve A.Borovkov'un 5 ciltli *Russko-Uzbekskiy Slovar [Русско-узбекский словарь; Rusça-Özbekçe Sözlük]*, 1950-1955, Taşkent
2. R.Abdurahmanov'un 50 000 sözcük içeren 1 ciltli *Russko-Uzbekskiy Slovar [Русско-узбекский словарь; Rusça-Özbekçe Sözlük]*, 1954, Moskova.

Sözlüklerin çıkma sebebi Özbekistan'ın Sovyetler Birliğine girdikten sonra Rus dilinin hakimiyeti artması ve Özbekler tarafından Rusça öğrenme ihtiyacıdır. Böylece bu sözlüklerin temel hedef kitlesi – Rusçayı öğrenmek isteyen Özbekler. Sözlüğün ikisi de savaş sonra yıllarında yayınlanmıştır. O zamanda yenilenmiş Özbekçe üzerine herhangi araştırma yapılmamıştır, var olan sözlükler ise nadirattan olmuşlardır. Bu hususlar yeni sözlüklerinin amaçlarını belirtmişler: mümkün olduğu kadar Rus dilinin zenginliğini kapsamak ve terim sözlüklerin olmadığından dolayı en kullanışlı terimlere yer vermektir.

Tek ve beş ciltli sözlüklerinin meydana gelmesi gelecek sözlükçülük için tecrübe kazandırmıştır. Bu iki sözlükte birikilmiş bilgiler daha sonra M.Koşçanov'un *Russko-Uzbekskiy Slovar [Русско-узбекский словарь; Rusça-Özbekçe Sözlük]* sözlüğünde yansımıştır. Rus dili üzerine hazırlanmış yeni sözlükler ve *Tolkoviy Slovar Uzbekskogo Yazıka [Толковый словарь узбекского языка; Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü]* (1981) çıkması yeni Rusça-Özbekçe sözlüğün oluşmasını sağlamıştır. Bunun dışında Özbek okuyucuların Rusça bilgisi de artmıştır. Rusça ve Özbekçe yaklaşık 30 sene içinde yeni sözcükler benimsemiş, var olan söz varlığının semantik yapısı değişmiştir. Sonuç olarak M.Koşçanov 1983 yılında sözlüğünün ilk cildini (A-O), 1984 yılında ise ikinci cildini (П-Я) yayınlamıştır.

Sözlüğün temelini Evgenyeva'nın 4 ciltli *Rus dili sözlüğü* (1957-1961) oluşturmuştur. Ek olarak Ojegov'un *Rus dili sözlüğü*'ne (1973), 17 ciltli akademik *Rus Dili Sözlüğü*'ne, *Orfografiçeskiy Slovar Russkogo Yazıka [Орфографический словарь русского языка; Rus Dilinin Yazım Kılavuzu]* (1980), *Frazeologičeskiy*

Slovar Russkogo Yazıka [Фразеологический словарь русского языка; Rus Dilinin Deyim Sözlüğü] (1967) ve bazı Rusça-milli sözlüklere baş vurulmuştur.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

I cilt (A-O)

1. Önsöz (Rusça, Özbekçe)
2. Sözlük kullanma kılavuzu (Rusça)
3. Şartlı kısaltmalar listesi
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri

II cilt (П-Я)

1. Enstitüden (Rusça, Özbekçe)
2. Şartlı kısaltmalar listesi
3. Sözlük maddeleri
4. Rusça-Özbekçe yer adları
5. Rusça-Özbekçe harf kısaltmaları listesi
6. Sözlük kullanma kılavuzu (Rusça)

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögesi bolt büyük harflerle yazılmıştır.

Madde başı ögeleri alfabe sırasına göre düzenlenmiştir.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceliler hariç) vurgu konulmuştur. Edebi normlara göre iki kabul edilir vurgu varsa madde başı ögesi iki kere yazılıp iki vurgu da gösterilmiştir (**ОБУХ, ОБУ́Х**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

ЛАДЬЯ I ж. уст. поэт. кайык ...

ЛАДЬЯ II ж. шахм. рух.

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

ЗНА́МЯ *с, р. –мени, мн. –мёна* **1.** байроқ; ... **2.** *перен.* бароқ (етакчи ғоя, шиор); ...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

ЗАКАДЫ́ЧНЫЙ: ~ друг (или **приятель**) *разг.* ...

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmaları sözlük sonunda ayrı liste şeklinde verilmiştir:

АИК [эик] (аппарат искусственного кровообращения) ...

АН [а-э́н] (Академия наук)

АПН [а-пэ-э́н] (агенство печати “Новости”)

Sözlük maddesinde madde başı ögesi veya onun / işaretiyle ayrılmış değişmez kısmı tilda (~) işareti ile gösterilmemişti.

Her Rusça sözcük için Özbekçe karşılık bulunmuştur. Karşılık bulunmadığı zaman açıklayıcı çeviri verilmiştir:

БАЛЫ́К *м. р. –а* қизил балиқнинг тузланган ва қоқланган орқа гүшти; ...

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

ТИРА́НСТВ/О *с. разг.* тиранлик, золимлик, мустабидлик; зулм, жабр-зулм; ...

Bazı Özbekçe sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Özbekçe açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim, ata sözleri ve diğer kalıplar gösterilmiştir.

Deyim, idyomatik ifadeler ve birleşik terimler ♦ işaretinden sonra gösterilmiştir:

ТКАНЕВ/ЫЙ ... ♦ ~ая терапия

ТОГ/А ж. ... ♦ рядиться в ~у

Deyim ve idyomatik ifadelerin farklı anlamları parantezli rakamlarla ayrılmıştır:

бóжья корóвка 1) зоол. ...; 2)

Grammer kategoriler

1. İsim

RESİM 35: Rusça-Özbekçe isim maddeleri

СЕРЕБРО с, р. -ра 1 хим. кумуш, нуқра; чистое ~ соф кумуш; блестя́ть (или сия́ть) ~м кумушдек ярқирамоқ; 2 собир. кумуш асбоблар; столо́вое ~ кумуш идиш-оёқ; убра́ть ~ в буфе́т кумуш асбобларини (идиш-оёқни) буфетга йиғиштириб қўймоқ; 3 кумуш зар; кумуш ип; платёж, вы́шлый ~м кумуш ип (зар) билан тикилган рўмол, заррўмол; 4 собир. танга, танга пул; получи́ть сдачу́ ~м қайтимага танга олмоқ; 5 перен. оқариб кўриниш, ярқираш; оқ ранг, оқ; кумуш (нуқра) ранги; ~йнея қировнинг ярқираши; ярқираган қиров; ~седьм соч-соқол оқи; 6 разг. кумуш медаль; завоева́ть ~ кумуш медални қўлга киритмоқ.

ВОРОТА мн. 1 дарвоза, қопқа; 2 спорт. дарвоза; хокке́йные ~ хоккей дарвозаси; 3 мед. тугун; ♦ триумфа́льные ~ см. триумфа́льный; у воро́т го́рода шаҳар остонасида (бўсағасида).

УЗБЕК м ўзбек.

УЗБЕК мн. (ед. узбе́к м, узбе́чка ж) ўзбеклар, ўзбек халқи.

УЗБЕКСК/ИЙ, -ая, -ое ўзбек(лар)га оид: ўзбек...; ~ий язы́к ўзбек тили; ~ая литерату́ра ўзбек адабиёти.

УЗБЕЧКА ж, р. мн. -чек ўзбек аёл.

(Koşçanov, 1983-1984)

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (м., ж., с.). Çekimsiz (нескл.) ve topluluk (собир.) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (только мн.)

madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir.

Meslek adları tekil eril ve dişil olarak ayrı madde başı olarak verilmiştir. Millet adları madde başı çoğul, parantez içinde eril ve tekil şekilleriyle ve ayrı madde başı olarak tekil eril ve dişil şekilleriyle verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 36: Rusça-Özbekçe sıfat maddeleri

РАНЕН/ЫЙ, -ая, -ое 1 ярадор, ярадор бўлган, яраланган, жароҳатланган; ~ый солдát яраланган солдат; 2 *в знач. суц.* ~ый м, ~ая ж ярадор, ярадор киши, яраланган одам; *отправка ~ых в госпиталь* ярадорларни госпиталга юбориш.

БОЛЬШ/ИЙ, -ая, -ее см. большóй и великий; ~ая часть чего-л. кўп қисми, катта қисми; аксарияти; с ещё ~им упóрством янада катта қунт ва матонат билан; ♦ ~ей частью или по ~ей части кўпинча, кўпроқ, аксари; са-мое ~ее кўп деганда, энг кўпи, ортиғи билан.

СТОЛОВ/АЯ ж 1 овқатхона, емакхона (хонадонда); 2 ошхона; заводскáя ~ая завод ошхонаси; *питáться в ~ой* ошхонада овқатланмоқ; 3 ошхонабоп мебель, столовая (емакхона учун мебель комплекти); ~ая орéхового дéрева ёнғоқ ёғочидан қилинган ошхонабоп мебель.

(Koşçanov, 1983-1984)

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak dişil ve nötr ekleriyle ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kurallara göre yapılmayan kısa şekilleri sözlükte yer almıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач.суц.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve *скл. как прил.* (sıfat gibi çekimleniyor) notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 37: Rusça-Özbekçe fiil maddeleri

ИЗВИНИ/ТЬ *сов. (несов. извинять)* 1 *кого-что* кечирмоқ, афв этмоқ, гуноҳидан ўтмоқ; я ему́ этого не извиню́ унинг бу ишини (қилмишини) кечири олмайман; ~те за *беспокойство* безовта қилганим учун кечиринг (кечирасиз); ~те, что заставля́л долго́ ждать кечиринг, сизни кўп куттириб қўйдим; кўп кутдирганим учун кечирасиз; 2 *кого-что чем* прост. маъзур кўрмоқ, назарга олиб кечирмоқ, узрини қабул қилимоқ; ~ть *шалость* *мóлодостью* ёшлигини назарга олиб, шўхлигини кечирмоқ; ♦ ~ (те); нет, ~ (те); нет, уж (это) ~ (те) кечирасиз, йўқ энди, кечирасиз, энди буниси кетмайди; ~ (те) за *выражение* ибора ножўя (ножониз) бўлса, кечирасиз; ножўя гапирган бўлсам, афв этасиз.

ИЗВИНИТЬСЯ *сов. (несов. извиняться)* 1 кечирим (узр, афв) сўрамоқ, узр билдирмоқ; ~ за *долгое молчание* узоқ вақт хат ёзмаганлиги учун кечирим сўрамоқ; 2 *чем уст.* сабаб кўрсатиб (баҳона қилиб) ўзини оқламоқ, узр сўрамоқ, маъзур тутишни илтимос қилмоқ; ~ *своей болезнью* касаллигини айтиб узр сўрамоқ.

ИЗВИНЯТЬ *несов. см. извинять.*

ИЗВИНЯТЬСЯ *несов. 1 см. извиняться; 2 извиняюсь прост.* кечирасиз, афв этасиз, маъзур кўргайсиз, айбга буюрмайсиз; 3 *страд. от извинять.*

ИЗВИНЯЮЩИ/И, -ая, -ее 1 *прич. от извинять; 2 в знач. прил.* узр (баҳона) бўла оладиган, маъзур саналадиган, узрли, сабабли; ~е *причины* узр бўла оладиган (узрли) сабаблар.

ИЗВИНЯЮЩИ/ИСЯ, -аяся, -еся, 1 *прич. от извиняться; 2 в знач. прил.* илтижоли, ёлворган, ялинган, узр оҳангидаги; — Ты не спишь, дружок? — спросил он ~мся *голосом* (Чехов) Ухлаганинг йўқми, дўстим? — сўради у узр оҳангида.

(Koşçanov, 1983-1984)

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiil Özbekçeye –моқ ekli fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Özbekçe karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Özbekçe karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Özbekçe açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Özbekçe karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ♦ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

En son çıkan Rusça-Özbekçe sözlük 2005 yılında yayınlanmış. Google Books sayfasına göre bu *Russko-Uzbekskiy Slovar: Bolee 50000 Slovoform [Русско-узбекский словарь: более 50 000 словоформ; Rusça-Özbekçe Sözlük: 50 000'den fazla sözcük]* sözlüğüdür. Bu sözlük J.Eşonkulov tarafından hazırlanmış ve ABD'de İndiana Üniversitesinin kütüphanesinde bulunmaktadır¹¹.

TABLO 13: Rusça-Özbekçe sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Özbekçe Sözlük 1950-1955 (5 cilt)	A.Usmanov, R.Abdurahmanov	Taşkent - İsdatelstvo Akademii Nauk UzSSR
Rusça-Özbekçe Sözlük 1954 (yak. 50 000 madde başı)	R.Abdurahmanov	Moskva - Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey
Rusça-Özbekçe Sözlük 1972 (2.baskı)	V.Reşetov	Taşkent - Ukutuvçi

¹¹https://books.google.com.tr/books/about/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D1%83%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2.html?id=nK8HAQAAMAJ&hl=ru (E.T.: 13.05.2015)

Rusça-Özbekçe Kavram Sözlüğü 1979 (2.baskı)	A.Tihonov, N.Hatamov, S.Emelyanova, M.Tihonova	Taşkent - Ukutuvçi
Rusça-Özbekçe Sözlük 1983-1984 (2 cilt)	M.Koşçanov,	Taşkent - Glavnaya Redaktsiya Uzbekskoy Sovetskoy Entsiklopedii
Rusça-Özbekçe Sözlük 2005 (yak.50 000 madde başı)	J. Eşonkulov	Karşi Nasaf

3.3.2. Rusça-Uygurca Sözlükler

Türkçede “Uygurca” ve “Uygur Türkçesi” ifadeleri, bugünkü Uygurca dışında tarihi Eski Uygurca Türkçesini kapsayabildiğinden dolayı bu iki terimi ayırmak için çağdaş yayınlarda günümüz Uygurca için Yeni Uygur Türkçesi adı da kullanılmaktadır. Yeni Uygurca, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin bir devamıdır. Uygurların büyük çoğunluğu bugün Çin Halk Cumhuriyetinin Uygur Özerk Bölgesinde yaşar. Çin dışında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinde de Uygur toplulukları vardır (Tekin ve Ölmez, 2003: 136).

Önümüze çıkan ilk *Russko-Uygurskiy Slovar [Русско-уйгурский словарь; Rusça-Uygurca Sözlük]* 1940 yılında yayınlanmıştır. Bu sözlük Moskova Şarkiyet Enstitüsünde N.Baskakov ve T.Rahimov tarafından hazırlanmıştır.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça)
2. Sözlük kullanma kılavuzu
3. Sözlük maddeleri

Sözlüğün önsözüne göre 1940 yılı sözlüğü Uygurca üzerine yapılan ilk sözlüktür. Sözlüğün temelini S.Dmitiriev tarafından hazırlanmış kelime listesi oluşturmuştur. Sözlüğün Uygurca kısmı Latin harfleri ile verilmiştir. Sözcüklerin telaffuzu edebi Uygurcaya dayanmıştır.

Rusça sözcüklerin farklı anlamları rakamlarla gösterilmiştir. Deyimler ◇ işaretinden sonra verilmiştir. Fiillerin Uygurca çevirisinde sadece fiilin kökü verilmiştir (bu 2.kişî tekil emir kipi şekline denk gelmektedir). Rusça süreksiz fiilleri yanında sürekli fiilin şekline atıf gösterilmiştir.

Sözlük 100 tane nüsha olarak çıkartılmıştır. Sözlüğün maddeleri elden yazılmıştır.

RESİM 38: Rusça-Uygurca Sözlükten bir sayfa

а	1.(союз против.) әтте, ләкин, бәзә; 2.(часть вопроса) һә җә кто куда пошел, а? 3.(междометие) һә җә а. туге, что будет! һә, нима болса болсун!
аборт	бала таҗлаш.
абрикос	1.(фрукт) узук; (сушеный) дуҗә; 2.(дерево) узук дәтәхт.
абрикосовый:	1.абрикосовый лист узук јоритмиҗи; 2.абрикосовое варенье узук музавва.
абсолютный	mutlaqi, әslaki.
абсурд	(чепуха) җакар дәр; болмиҗан дәр; қиуқ сөз.
авангард	(воен) avangard.
авангардный:	авангардный отряд avangard otryad; авангардная роль коммуниста в учебе коммунистнин оқуштики алдинқи қатарлиқ везиписи.
аванс	avans җә он получил аванс 3. avans aldı.
авансовый	авансовый отчет avans hesabi.

(Baskakov ve Rahimov, 1940)

İkinci bilinen sözlük 1955 yılında Kazak Sovyet Cumhuriyetinin Bilimler Akademisi tarafından hazırlanmış *Russko-Uygurskiy Slovar* [Русско-уйгурский словарь; Rusça-Uygurca Sözlük], hazırlayanlar Yu.Tsunvazo ve A.Şamieva. Bu sözlük 21 000 madde başı içererek Uygurlar için tasarlanmıştır. Sözlüğün tüm bölümleri tek dilli olarak Uygurca yazılmıştır.

Sözlükte aşağıdaki bölümler yer almaktadır:

1. İçindekiler (Uygurca)
2. Rus alfabesi
3. Önsöz (Uygurca)
4. Sözlük kullanma kılavuzu (Uygurca)
5. Şartlı kısaltmalar
6. Sözlük maddeleri
7. Rusça-Uygurca yer adları
8. Rus dilbilgisi (Uygurca)
9. Bulunmuş hatalar listesi

Sözlüğün madde başı yapılandırması Rusça iki dilli sözlükçülük ilkelerine uygundur. Madde başı öğeleri bolt küçük harflerle verilmiştir. Madde başları alfabetik olarak sıralanmıştır. Rusça sözcükler üzerinde vurgu konulmuştur. Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile ayrılmış ve ayrı madde başı olarak verilmiştir. Rusça sözcüklerin anlamları rakamlarla gösterilmiştir. Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı ögesi madde içinde tam şekliyle yazılmıştır. Sözcüğün yanında kullanma örnekleri ve kalıplar yer almıştır. Sözcüğün anlamlarına uygun olmaya kalıplar eşkenar dörtgen (◊) işaretinden sonra verilmiştir.

İsimler yalın hal tekil şekillerinde cinslik notu ile sunulmuştur. Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak verilmiştir. Rusça fiiller belirsiz şekillerinde gösterilmiştir. Rus fiili Uygurcaya –mak ekli fiillerle çevirilmiştir. Fiilin Uygurca karşılığı genel olarak süreksiz şekli yanında verilmiştir. Sürekli şekli yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

RESİM 39: Rusça-Uygurca sözlükten bir sayfa

Юрисконсулт	— 754 —	Являться
юрисдикционный факультет Юрисконсулт м (ئەشكىيە - لات ياكى ئىدارىلەردە ھوقۇقى ئىشلارنى باشقۇرۇدىغان مۇتەخەسسەس). Юриспруденция ж ھوقۇقى پەنلىرى؛ ئەدلىيە ئىلمى. Юрист м ھوقۇق پەنلىرى مۇتەخەسسەس. Юрский 1. شامىدىغان؛ چاپلان؛ ئىلدام؛ юркое движение 2. ھەرىكەت؛ 2. ھەرىكەت؛ 2. ھەرىكەت؛	Юрнуть сов. разг. ھەرىكەت Юродный 1. ئەلۋە؛ گالاجۇس؛ گالازاڭ؛ 2. دىۋانە؛ قەلەندە. Юрта ж قارا ئۆي؛ كىگىز ئۆي. Юстиция ж 1. سوۋت ئىشلىرىنى ئۆزگۈرتۈش؛ 2. سوۋت ئىدارىلىرى؛ سوۋت ئىدارىلىرىنىڭ سىستېمىسى. Ютиться несог. 1. ئورۇنلاشقان؛ 2. ئورۇنلاشقان؛ ئىشلىتىپ ياشىغان.	
Я	Яблочный: Яблочное семя	ئالەمنىڭ ئۆرۈم - غى؛ Яблочное варенье ئالما ۋارنىيەسى؛ مۇرەببەس. Явиться сов. 1. كەلمەك؛ явиться на учёт ھەسابقا ئىشلىتىش ئۈچۈن كەلمەك؛ он явился во-время ئۆز ۋاقتىدا كەلدى؛ 2. ... بولماق؛ ... بولۇپ چىقماق؛ явиться причиной سۈرۈپ بولماق؛ это явилось неожиданностью для всех بۇ ھەم - مە ئۈچۈن كۈتۈلمىگەن ھادىسە بولۇپ چىقتى. Яна ж 1. كەلىش؛ яна на собрание 2. يىغىنغا كەلىش؛ Ябедник м 3. ھەشەش ئۇچۇرۇش جايى. Ябедничать несог. разг. 1. ھادىسە؛ ябедни прирды 2. ئەيىت ھادىسىلىرى؛ 2. театр. كۆرۈنۈش؛ действие третье, явление пятое ئۈچىنچى ھەم، 5. ئۈچىنچى كۆرۈنۈش. Яблоко ср 1. ئالما؛ о яблоке яблоко внят. 2. ... بولماق؛ ... دۇر؛ Яблоневый 3. سوۋەتسىيەسى яблоневый сад 4. سوۋەتسىيەسى Яблоня ж 5. سوۋەتسىيەسى

(Tsunvazo ve Şamiyeva, 1955: 754)

Elimizde mevcut olan diğer sözlük 1956 yılında Moskova'da yayınlanmıştır. Bu, T.Rahimov'un *Russko-Uygurskiy Slovar [Русско-уйгурский словарь; Rusça-Uygurca Sözlük]*'dir. Sözlük, iki dilli sözlük olsa bile bazı yapılmış açıklamalar dolayından açıklamalı sözlük olarak da kabul edilebilmektedir. Sözlükte Rusçada en çok kullanılan sözcük ve kalıplar yer almıştır.

Sovyetler Birliğinde yaşayan Uygurlar Kiril, Çinde yaşayanlar işe Arap alfabesinden faydalandıklarından dolayı sözlüğün Uygur kısmı iki alfabeli olarak verilmiştir.

Yazarlar sözlüğü hazırlarken Uşakov'un *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* (1935-1940), Ojegov'un *Rus Dili Sözlüğü* (1953), Baskakov ve Nasilov'un *Uygursko-Russkiy Slovar [Уйгурско-русский словарь; Uygurca-Rusça Sözlük]* (1939), Çen Çan-hao ve B.İsayenko'nun *Russko-Kitayskiy Slovar [Русско-китайский словарь; Rusça-Çince Sözlük]* (Moskova, 1953), Yudahin'in *Rusça-Kırgızca sözlük* (1944) ve Abdurahmanov'un *Rusça-Özbekçe sözlük* (1954) gibi sözlüklerden faydalanmışlardır.

Sözlüklerin bölümleri aşağıdaki gibidir:

1. Önsöz (Rusça)
2. Sözlük yapısı (Rusça)
3. Şartlı kısaltmalar
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri
6. Rusça-Uygurca yer adları

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiğinde gösterilmiştir (пóд руку, зá руку). Edebi normlara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (и́на́че).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

вал I м (волна) تولقون چوڭ чоң толқун

вал II м. (насыпь) كۆتھرمە كөтәрмә, توپا دوۋسى топа довисы...

вал III м. тех. ۋال вал

Çok anlamlı Rusça sözcüklerde anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

ВЫВОД м. 1. (действие) چىقىرىپ كېتىش чиқирип кетиш; 2. (заклучение) خۇلا سە
хуласә; делать вывод چد قارماق خۇلا سە хуласә чиқармақ

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra üst üste nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

баклуши мн.: бить баклуши разг. ھورۇنلۇق قىلماق horunluq kilmak,
كار ژۇرھك бикар жүрмәк.

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir.

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü madde içinde tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Uyurca karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

делёц м. ئەپچىل كىشى; تىجارەتچى тижарәтчи (комерсант)

Bazı Uyurca sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Uyurca açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ♦ işaretinden sonra gösterilmiştir:

дѣлать несов. ... ◇ дѣлать честь

рукá жс. ... ◇ не покладáя рук

Gramer kategorileri

1. İsim

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., жс., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul verilmiştir.

2. Sıfat

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak *мрпч.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede ilgili not ile gösterilmiştir (*в знач. сущ.*)

3. Fiil

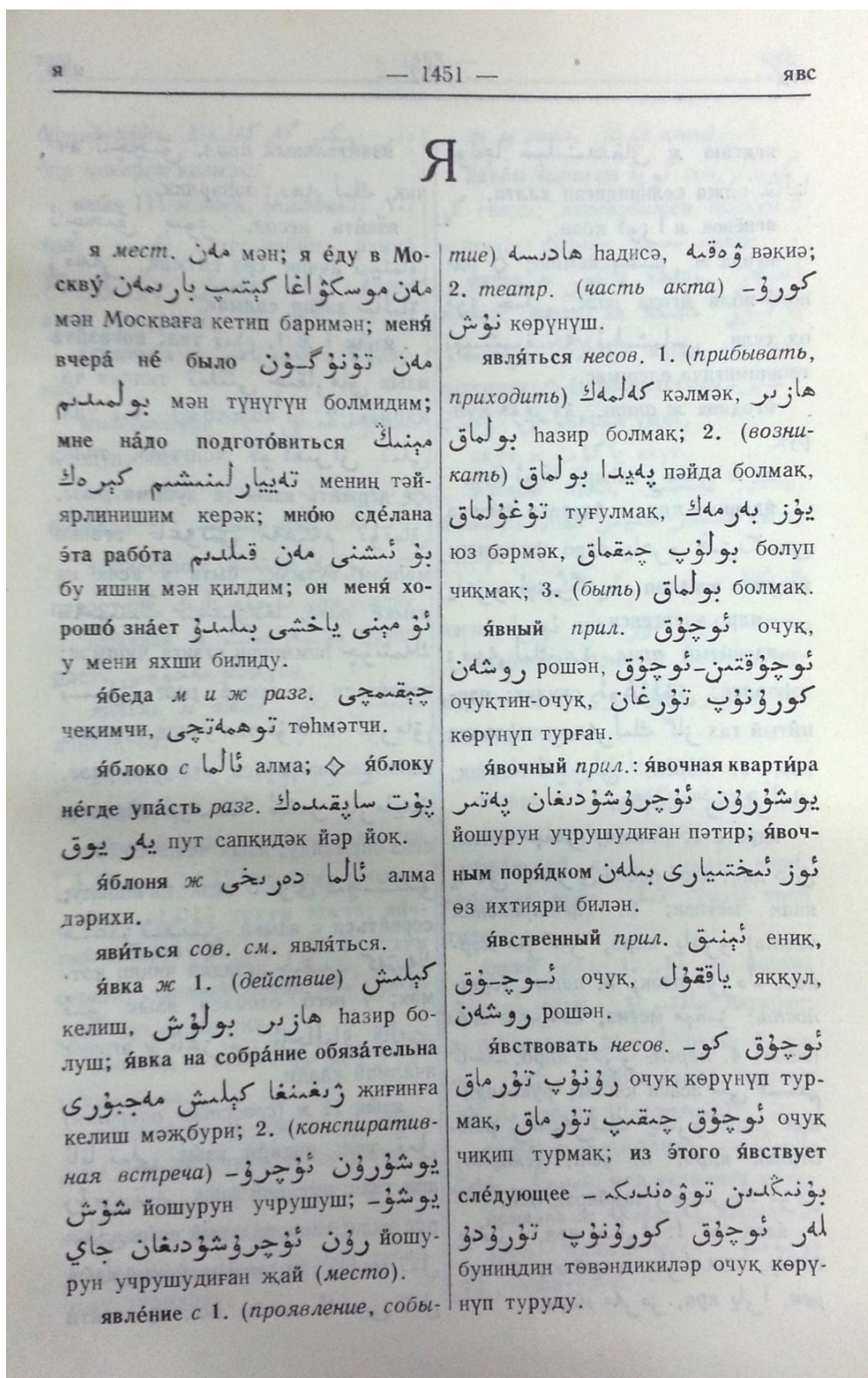
Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Uyгурcaya –mak ekli fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Uyғurca karşılığı fiilin sürekli şekli yanında verilmiştir, süreksiz şekil yanında sürekli olana atıf gösterilmiştir.

Sözlükte fiilin yaygın kullanılan edilgen çatısı gösterilmiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmemiştir.

Sözlükte en çok kullanılan ortaçlar yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Uygurca karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Uygurca açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Uygurca karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler ve deyimler

TABLO 14: Rusça-Uygurca sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Uygurca Sözlük 1940	N.Baskakov, T.Rahimov	Moskva – Moskovskiy Institut Vostokovedeniya
Rusça-Uygurca Sözlük 1955	Yu.Tsunvazo, A.Şamiyeva	Redaktsiya Novaya Jızn Jurnala
Rusça-Uygurca Sözlük 1956	T.Rahimov	Moskva – Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary

3.4. Bulgar grubu Türk dilleri sözlükleri

3.4.1. Rusça-Çuvaşça sözlükler

Eski Volga Bulgarlarının torunları olan Çuvaşlar bugün başlıca Volga ırmağının orta mecrasında bulunan Çuvaş Özerk Cumhuriyetinde yaşarlar. Tatar ve Başkurt Özerk Cumhuriyetleri ile Rusya Federasyonu'nun Kuybışev ve Ulyanovsk bölgelerinde de küçük Çuvaş toplulukları vardır (Tekin ve Ölmez, 2003: 61).

Çuvaşça sözlükçülük tarihinde Çuvaşça üzerine yapılmış çalışma çoktur. Bunun büyük bir kısmı iki dilli sözlükler oluşturmaktadır. İlk Çuvaşça sözlüklerin meydana gelmesi XVIII. yy.'ın ikinci bölümüne aittir. 1769 yılında ilk basım Çuvaşça grameri ve gramer kitabına ek olarak Çuvaşça-Rusça sözlük çıkmıştır. Yarım yüzyıl boyunca bu kitap bilim insanların Çuvaşlar ve Çuvaş diliyle tanışmaları için tek bir kaynak idi. Bazı dilbilimciler bu kitapta gösterilmiş malzemeyi esas alarak Çuvaşçanın Türk diller ailesine ait olduğunu tahmin etmişlerdir. Bu dilbilim kitabında Rus alfabesine dayanan yazı geleneği daha sonraki eserlerde de kendisini korumuştur (Andreev ve Petrov, 1971, 5).

XVIII. yy.'da Çuvaşların dilleri daha birkaç el yazılı ve basım eserlerde yansımıştır. Bunlardan birisi II.Ekaterina'nın yaptırdığı *Pallas Sözlüğü*'dür. Bir diğer eser 1785 yılında hazırlanmış *Damaskin sözlüğü*'dür. Sözlüğün Çuvaşça kısmında 10 binden fazla sözcük bulunmuştur. Basılmamış sözlüklerden bir tanesi de - *Slovar Çuvaşskogo Yazıka* [*Словарь чувашского языка; Çuvaş Dili Sözlüğü*] - büyük mühtemelen *Damaskin sözlüğü* ile aynı zamanda hazırlanmış ve 3 bine yakın madde başı içermiştir.

XIX. yy.'da Çuvaşça üzerine araştırmalar devam etmiştir. 1836 yılında ikinci Çuvaşça gramer kitabı çıkmıştır. Kitap temel gramer kategorileri üzerine bilgi vermektedir. Sözlük kısmında ise yaklaşık 3 bin madde başı bulunmaktadır.

1875 yılında N.Zolotnitskiy tarafından hazırlanmış *Kornevoy Çuvaşsko-Russkiy Slovar* [*Корневой чувашско-русский словарь; Çuvaşça-Rusça Kök Sözlüğü*] yayınlanmıştır. Rusça karşılıkları dışında Çuvaşça sözcüklerin Türkçe ve Fin-Ugor dillerindeki paralelleri verilmiştir.

Çuvaş dili ve bu dilin söz varlığı üzerine araştırmalar Rusya dışında da yürütülmüştür. 1906 yılında Macar bilim adamı Z.Gombots üç dilli *Çuvaşsko-Russko-Madyarskiy Slovar* [*Чувашко-руско-мадыарский словарь; Çuvaşça-Rusça-Macarca sözlük*] yayınlamıştır. Hacim bakımından sözlük pek büyük değildir ve yaklaşık 800 madde başı içermiştir. Sözlükte Çuvaşça sözcüklerin Türkçe ve Moğolca paralelleri ve bazı etimolojik bilgiler de yer almıştır. Bundan iki sene sonra Budapeşte’de H.Paasonena’nın *Çuvaşsko-Madyarsko-Nemetskiy Slovar* [*Чувашко-мадыарско-немецкий словарь; Çuvaşça-Macarca-Almanca Sözlük*] çıkarılmıştır. Bu sözlük vermiş olduğu dil malzemesi bakımından (sözcüklerin fonetik olarak doğru yazılması, diğer dillerde var olan karşılıklara atıflar, çoğu sözcük için etimolojik bilgiler) değerli ve güvenli bir kaynakçadır (Andreev ve Petrov, 1971: 5).

Rusya’da Devrimden önce yayınlanmış iki dilli sözlüklerden en tam olanı 1910 yılında N.Nikolskiy tarafından hazırlanmış *Russko-Çuvaşski Slovar* [*Русско-чувашский словарь; Rusça-Çuvaşça Sözlük*] sözlüğüdür. Sözlüğün kaynağı sadece o zaman konuşulan Çuvaşça değil, o zamana kadar toplanmış Çuvaşça yazılı edebiyat da olmuştur. Buna göre de sözlükte ilk defa bazı bilim dallarından terimler de yer almıştır.

Nikolskiy, sözlüğünde Çuvaşça üzerine kısa bilgi, alfabe ve telaffuz özelliklerini verip gramer kategorilerinin açıklamasına geçmiştir. Böylece, isimlerde yapım çoğul şekil ekleri; sıfatlarda yapım ekleri, dereceleme; sayılarda nisbi ve topluluk şekillerinin yapılmasını; zamirlerde zamir kategorilerini, sonra da zarf ve bağlaç, ünlem gibi edatları göstererek fiil açıklamasına geçmiştir. Fiil kısmında N.Nikolskiy fiil zamanlarını ve kiplerini göstermiş, sonra ise ortaç, ulaç ve fillerin olumsuz şekillerini anlatmıştır. Morfoloji bölümünden sonra sentaks üzerine bilgiler verilmiştir. Sonra sözlüğün maddeleri gelmiştir. Maddeler Rusça sözcük – Çuvaşça karşılığı şeklinde sunulmuştur. Sözlüğün Çuvaşça kısmında dilde bulunan tüm karşılıklar verilmiştir, açıklamaları, kullanım alanları veya üslup özellikleri gösterilmemiştir. Fiiller ikinci tekil emir kipi şeklinde verilmiştir. Sözlüğün sonunda detaylı bir şekilde malzeme kaynaklarının listesi yazılmıştır. Kaynakça listesinden sonra Nikolskiy 1910 yılına kadar yayınlanmış tüm olarak 125 kaynaktan faydalandığını belirtmiştir. Bunun dışında son olarak sözlük hazırlayıcısı, sözlük

kullanma talimatlarını vermiştir ve öğrencilerin sözlük kullanmasını bilmeleri çocukların daha sonraki bağımsız çalışmalarında faydalı olabileceğini vurgulamıştır.

RESİM 41: Rusça-Çuvaşça sözlükten bir sayfa

Русско-чувашскій словарь

А.

Абашево-Администрація

- А б á ш е в о—(село Чебоксарск. у.)—Апаш.
А б с о л ю т н ы й—ёсе хай тёллён тавакан.
А б с у р д ь—килмен, йёркесёр ёс.
А б ы з о в о—(село Ядринск. у.) Хапăс.
А б о н и р о в а т ь—сутан малтан илсе хур.
А в á н с ь—пёр-пёр йапалана тума укça малтан пани.
А в в а—атте.
А в г у с т ь—сурла уйăхё.
А в т о р и т е т н ы й (человѣкъ)—хисеплĕ сын, хайне ит-
леттерекен сын.
А в т о р ь—кёнеке сыракан.
А в т о р ь—издатель—кёнеке сырса каларкан.
А в о с ь—тен, авось вещь найдётся—тен йапала тупанё.
А г е н т ь—пёр-пёр ушканан ёсне сарма, нуммайлантарма
тăрăшакан сын.
А г н е ц ь—путек, Турă Путекки (Исусъ Христосъ).
А г о н и я—вилес умёнхи асапсем.
А г р о н о м ь—сёр ёсне тума кёнеке тăрăх вĕреннĕ сын.
А д в о к а т ь—сутра сын хутне кĕрсе калаçакан сын.
А д м и н и с т р а ц и я—халах ёсне туса тăракан сынсем.

2*

(Nikolskiy, 1909).

Daha sonra çıkan sözlükler Sovyetler dönemine aittir. Bu devirde kitap basımının gelişmesi ve genel eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesi nedeniyle iki dilli sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur. Hemen devrimden sonra basılmış küçük sözlükler tek amacı göz etmişlerdir – Çuvaşlara Rusça öğreniminde yardımcı olmaktır.

Sovyet sözlükçülüğün Çuvaşça alanında en önemli çalışma profesör N.Aşmarin'in 17 ciltli *Slovar Çuvaşskogo Yazıka* [Словарь чувашского языка; Çuvaş Dili Sözlüğü] olmuştur. Sözlüğün ilk iki cildi 1910-1911 yıllarında (1928-1932 yıllarında yeniden basılmış) Kazan'da, daha sonraki ciltler ise Çeboksarı'da yayınlanmıştır. Son 17. cildin yayın senesi – 1950'dir. Aşmarin sözlüğü zengin bir kelime hazine malzemesine sahiptir ve 40 bine yakın madde başı içermektedir. Sözlük alfabe-yuvalı olarak düzenlenmiştir. Madde başı olarak bazı eski Çuvaşça pagan isimler ve yer adları girmiştir. Maddelerde canlı konuşma dilinden alınmış örnekler de yer bulmuştur (Andreev ve Petrov, 1971: 6).

Bu dönemde çıkan ilk nispeten büyük Rusça-Çuvaşça sözlük 1951 yılında Moskova'da yayınlanmış N.Dmitriyev'in *Russko-Çuvaşskiy Slovar* [Русско-чувашский словарь; Rusça-Çuvaşça Sözlük] idi. Dmitriyev sözlüğünden önce çıkan Rusça-Çuvaşça sözlükler küçüktüler. Bu yeni sözlük 45 bine yakın madde başı içermiştir.

Sözlük hazırlamaları 1947 yılında başlamıştır. Hazırlayıcılar Rusça sözcükleri seçerken o zaman çağdaş olan Rus dilinin durumunu yansıtmaya çalışmışlardır. Edebiyat diline ve özellikle süreli yayınlarda sık sık rastlanan toplumsal-siyasal terimlere yer verilmiştir. Sözlükte yaygın olan deyimler, idyomatik ifadeler, farklı kalıplar yer almıştır. Rusça sözcükler ilgili dilbilgisel, üslup notlarıyla sağlanmıştır. Geleneksel olarak Rusça fiilin belirsiz şekli Çuvaşçaya ikinci tekil emir kipi biçimiyle çevirilmiştir.

Büyük ve tam iki dilli sözlükler o dönemde genellikle Moskova'da yayınlanmasına rağmen değenemsi gereken diğer bir *Russko-Çuvaşskiy Slovar* [Русско-чувашский словарь; Rusça-Çuvaşça Sözlük] Çeboksarı'da çıkmıştır. Çuvaş bilim adamı V.Egorov daha 1936 yılında Çuvaş Dil, Edebiyat ve Tarih araştırma

enstitüsüne kendi tarafından hazırlanmış Rusça-Çuvaşça sözlüğünün el yazmasını teklif etmiştir. Yalnız bu çalışma yaklaşık 20 sene kimsenin dikkatini çekmemiştir. Tabii olarak bu süre içinde sözlük hem Çuvaşça imla bakımından hem de sözcük açıklama bakımından iyice eskirmiştir. Bunun dışında 1951 yılında Dmitriyev tarafından *Rusça-Çuvaşça sözlük* hazırlanıp yayınlanmıştır. Sözlüğü yeniden basıma hazırlanması çok zaman alacaktı ve kısmen buna göre Egorov bu işe başlamamıştır. Yalnız yeni Dmitriyev'in *Rusça-Çuvaşça sözlük*'üğün baskı sayısı 5 000 olup çok kısa bir sürede (2-3 ay) satılmıştır. Çuvaşça sözlükler ise çok aranmıştır. Bu sebeple Egorov'a 1936 yılında yazmış sözlüğü tekrar gözden geçirip düzeltmeler yaparak basıma hazırlanması teklif edilmiştir. Teklif bilim adamı tarafından kabul edilmiştir. Sözlük kısaltılmış ve daha çok okul öğrencilere yönelik olarak 1960 yılında yayınlanmıştır.

Dmitriyev ve Egorov sözlüklerinden sonra elimizde var olan diğer bir sözlük 1971 yılında çıkmıştır. 20 sene içinde hem Çuvaş dili, hem de Rus dili değişikliklere uğramışlardır. Sözlükçülük alanında sözcük açıklama prensipleri geliştirilmiş ve genel olarak Rus-milli sözlükçülüğü de tecrübe kazanmıştır. İki dilin de kelime hazinesine yeni sözcükler girmiştir, bazı var olan sözcüklerin ise semantik yapıları genişlemiştir. Buna göre yeni sözlük Dmitriyev sözlüğünden daha çok hacim olarak değil de, kalite olarak değişmektedir. Çoğu madde başı sözcüklerin çevirileri farklı şekilde verilmiştir ve Rus sözcük için en yakın Çuvaşça karşılık bulunmaya çabalanmıştır. Bazı gramer bilgilerinde hatalar düzeltilmiştir. Sözlüğün örnek sistemi genişletilmiş, Rusça ve Çuvaşça deyimler ilave edilmiştir.

İ.Andreev ve N.Petrov tarafından hazırlanmış 1971 yılı sözlüğünde genel olarak en çok kullanılan kelime hazinesi yer almıştır. Bazı yaygın olan terimler de verilmiştir. Aynı zamanda sözlük, edebiyatta yansımış yaygın konuşma, halka ait, bölgesel sözcükler de içermiştir. 20 sene içinde çoğu terimler yaygın olduğundan dolayı sözlükte, 1951 yılı sözlüğüne göre, daha az sözcüğün Çuvaşça açıklamalarına ihtiyaç duyulmuştur.

Andreev ve Petrov sözlüğü aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

1. Önsöz (Rusça)

2. Kaynakça
3. Sözlük kullanma kılavuzu (Rusça)
4. Şartlı kısaltmalar listesi
5. Rus alfabesi
6. Sözlük maddeleri

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Edebi normlara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (**твóрог, творóг; безúдержный, безудéржный**). Kalıplarda vurgu varyantları bir sözcük üzerinde gösterilmiştir (**добы́ча ка́менного у́гля**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

просто́й I *прил. в. разн. знач.* ансат, хутсăр, кăткăс мар...

просто́й II *м.* чарăну, ёçлемесёр тăнн...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

благоприятный *прил.* 1. майлă, аңăçлă; ~ **момéнт** майлă самант; 2. (*одобрительный*) лайăх; **дать** ~ **óтзыв на кнйгу** кёнекене лайăх хак пар

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra üst üste nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

бразды *мн.:* **взять в рúки** ~ **правлénия** тилхепене алла тыт (пуç пулса тăр)

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

АПН (агѣнтство печѣти Нѡвости) АПН (Новости пичет агѣнтстви)

облисполкѡм м. (областной исполнѣтельный комитѣт) облѣштѣвком
(облашри ѣш тѣвакан комитет)

Ayrı madde başı olarak en çok kullanılan örnekler ve bileşik sözcüklerin ilk kısımları verilmiştir. Onlar açıklama ve Çuvaşça kullanma örnekleri ile sağlanmıştır:

анти= приставка; мѣне те пулин хирѣшле пулнине нѣлтерет:

антинау́чный научкăна хирѣшле

Madde başı ögesi veya || işaretiyle ayrılmış onun değişmez kısmı sözlük maddesinde tilda ~ ile gösterilmiştir.

Her Rusça sözcük için Çuvaşça karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

изнѣшиваемость ж. (одежды) пѣтесси, тѣхăнса кивелесси, шѣтѣлесси (тумтирѣн); (машин, приборов) ѣшленипе кивелесси (машинăсем, приборсем)

Bazı Çuvaşça sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Çuvaşça açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir:

дѣтство с. ...; ◇ **впасть в** ~ йўте, ѣсран тайăл

банный прил. ... ◇ **пристѣть как** ~ лист сăпса пек шыпăш

RESİM 42: Rusça-Çuvaşça sözlükten bir sayfa (maddeler örnekleri)

ЮМО	— 890 —
юморист м. юморист (1. юморлă произведенийсем шыракан; 2. юмора килештерекек сын). юмористика ж. юмористика (1. юморлă произведенийсем; 2. юморлă е кулаш япала). юмористический прил. юмор =ё [и], кулаш =ё [и], юморлă, кулашла; ~ журнал юмор журнале. юнга м. юнга (матроса хатёрленекен самра́к). юнец м. разг. самра́к, пёве ситмен ача. юнкер м. юнкер (1. Пруссии сёр улпучё; 2. Российари революционерчи сар училищине вёренекен). юнкерск ий прил. юнкер =ё [и], юнкерсен =ё [и]; ~ое училище юнкерсен училищи. юнкор м. (юный корреспондент) юнкор (самра́к корреспондент). юннат м. (юный натуралист) юннат, (самра́к натуралист). юннатовский, юннатский прил. юннат (-сен) =ё [и], самра́к натуралист(сен) =ё [и]; ~о кружо́к самра́к натуралистсен кружо́кё. юность ж. самра́клăх, яшлăх, самра́к ёмёр, яш ёмёр (ара кёричченки тапхăр). юноша м. самра́к, яш самра́к ача. юношеск ий прил. самра́к, яш, самра́к-сен =ё [и], самра́к (е яш) чухнехи, самра́кла; ~ая пылкость самра́клăх хёрүлехё, самра́кла хёрүлех. юношество с. 1. собир. самра́ксем, хёр-семпе каччăсем, яш-кёрём; 2. см. юность. юны й прил. 1. (молодой) самра́к, яш; ~й музыкант самра́к музыкант; 2. (свойственный юности) самра́к (е яш) чухнехи, самра́кла; ~е мечты самра́кла ёмёр; ◇ ~й пионер самра́к пионер. юпитер м. разг. юпитер (вэйлăн сұтатакан аппарат). юр м.: на юрү 1) тўпере, сартра, сұт синче; 2) (на бойком месте) хёвёш вырăнта, сынлă вырăнта, сұл синче. юридическ ий прил. юридически; ~ий институт юридически институт; ~ий вла-	дeлец закон тăрăх тытса тăракан, законлă хуша; ◇ ~ая консулътация юридически консулътаци (право ыйтăвёсемпе консулътаци паракан учреждени). юрисдикция ж. юрисдикции (правлăа сы-хăннă ыйтусене татса пани). юрисконсульт м. юрисконсульт (право ыйтăвёсене аңлантарса паракан специа-лист). юриспруденция ж. юриспруденции (правлăа сы-хăннă ыйтусене тёпчекен наука). юрист м. юрист. юркий прил. йăрă, сивёч, йăлттам; ~ мальчик йăлттам ача. юркнуть, юрнуть сов. кёрсе кай, кёрсе сұхал, йăлт сёс курăнса юл. юркость ж. йăрăлăх, сивёчлех, йăлт-тамлăх, йăрă (е сивёч, йăлттам) пулли. юродив ый прил. 1. урмăш, ухмах, тăмсай, катăк аслă; ~ый старик йўтенё старик; 2. в знач. суц. ~ый м., ~ая ж. турă сынни, турă чури (пулассине пёлнё пек туса улталакан сапаланчăк). юрódство с. 1. ассарлăх, ухмахланни, ас сұхатни; 2. (бессмысленный поступок) ухмахла хăтланни, ухмахланни. юрódствовать несов. 1. (быть юродивым) ухмахланса сапаланса сўре, сапалан-чăкра сўре (пулассине пёлетёп тесе ултала-са); 2. (совершать юродство) ухмахлан, айванлан, ассар хăтлан. юрóк м. юрок (кайăк). юрта ж. юрта, хўшё, ўпле (кусса сўре-кен халăхсен сурчё); монгольская ~ мон-гол юрти. юстици я ж. 1. юстиции (суд ёсне туса тăни); старший советник ~и юстиции аслă советникё; 2. юстиции (суд учрежде-нийёсем). ютиться несов. хёсёнсе лар (е тăр), хёсён-се (е хёсёнкелесе) вырнас, хёсёнсе (е хёсёнкелесе) пурăн. юфтевы й прил. юфть =ё [и], юфть...; ~е сапоги юфть атă. юфть ж. юфть (ёне, лаша, сына тирён-чен тăвакан хулăн сёмсё сăран).
я мест. личн. эпё, эп; ◇ я дўмаю ман шутпа; не я бұду, ёсли не... пурăнас та мар (савна та пултарас сук пулсан); я тебй (его, вас, их) ак эп сана (ăна, сире, вёсене) (хăратса калани); по мне 1) (по вкусу) мана кăмăллă, мана пырать; 2) (по моему мнению) ман шутпа. ябеда м. и ж. 1. элек, сăхав; 2. элексё, элек паракан. ябедник м. 1. элексё; чухакан; 2. уст. сутлашма юратакан. ябедница ж. р. к ябедник 1. ябедничать несов. разг. элекле, чух, чухса пар. яблок о с. панулми, йывăс улми, улма; ◇ ада́мово ~о карланкă макăлё; гла́знёе ~о ку́с улми; ~о раздо́ра хирёсў (е тавла-	шу) сăлтавё, хирёстерекек япала; ~у не́где упáсть савăл сапса хёстернё пек; в ~ах улма чăпар (лаша тёсё). яблоне́вый прил. улму́сси =ё [и]; ~ сад улму́сси сачё, улма сачё. яблонный прил. см. яблоне́вый. яблоня ж. улму́сси; дйкая ~ вăрман улму́сси. яблочко с. уменьш. см. я́блоко. яблочный прил. панулми =ё [и], улма =ё [и]; ~ сок улма шывё; ~ пиро́г панул-ми кукли. явйть сов. кого-что кăтарт, пултар, па-лăрт, ту; ◇ яви́(те) бóжескую мило́сть тархасхăн, турă пул(ăр). явиться сов. 1. (прийти, прибыть) кил, сит, пыр; ~ сюда́ кунта кил; ~ туда́ унта

(Andreev ve Petrov, 1971: 890).

Gramer kategorileri

1.İsim

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Daha çok çoğul veya sadece çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir.

Millet adları tekil eril ve çoğul ayrı madde başı olarak verilmiştir. Çoğul şekil yanında parantez içinde tekil eril ve dişil biçimleri ve gösterilmiştir. Meslek adları genel olarak tekil eril şekillerinde verilmiştir.

2.Sıfat

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak *npul.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak gösterilmiştir (**супорóс(н)ая**). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede ilgili not ile gösterilmiştir (*е знач.сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak verilmiştir.

3. Fiiller

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Çuvaşçaya ikinci tekil emir kipi biçiminde çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Çuvaşça karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

DönüŖlü fiil ayrı madde baŖı olarak verilmiŖtir. Sürekli fiillerin dönüŖlüğü aynı madde altında parantez içinde dönüŖlük ekiyle belirlenmiŖtir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıŖtır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aŖağıdaki gibidir:

1. Madde baŖı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil Ŗekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün ÇuvaŖça karŖılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin ÇuvaŖça açıklanması
8. Rusça deyimler, bileŖik terimler ve örnekler ve onların ÇuvaŖça karŖılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ iŖaretinden sonra idiyomatik ifadeler ve deyimler

TABLO 15: Rusça-ÇuvaŖça Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Ŗehir ve Yayınevi
Rusça-ÇuvaŖça Sözlük 1909	N.Nikolskiy	Kazan - Tsentralnya Tipografiya
Rusça-ÇuvaŖça Sözlük 1951 (yak.45000 madde baŖı)	N.Dmitriyev	Moskova - Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary
Rusça-ÇuvaŖça Sözlük 1960	V.Egorov	Çeboksarı - ÇuvaŖskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo
Rusça-ÇuvaŖça Sözlük 1971 (yak.40000 madde baŖı)	N.Andreev, N.Petrov	Moskova - Sovetskaya Entsiklopedia
Rusça-ÇuvaŖça Sözlük 2002	M.Skvortsov, A.Skvortsova	Çeboksarı - ÇuvaŖskoye Kniznoye İzdatelstvo

3.5. Güney Sibirya grubu Türk dilleri sözlükleri

3.5.1. Rusça-Altayca sözlükler

Altay Cumhuriyeti'nin resmi dili olan Altayca 1948 yılına kadar Oyrotça olarak adlandırılmıştır. Altayca, Dağlık Altay özerk bölgesinde yaşayan Oyrot, Telengit ve Teleütlerle kuzey Altay diyalektlerinin Tuba, Kumandı ve Çalkanduların yazı dilidir (Tekin ve Ölmez, 2003: 89).

Nispeten ilk büyük Rusça-Altayca sözlük 1964 yılında hazırlanmıştır. Bu zamana kadar sadece küçük Rusça-Altayca ve Altayca-Rusça sözlükler bulunmuştur. Bunların arasında

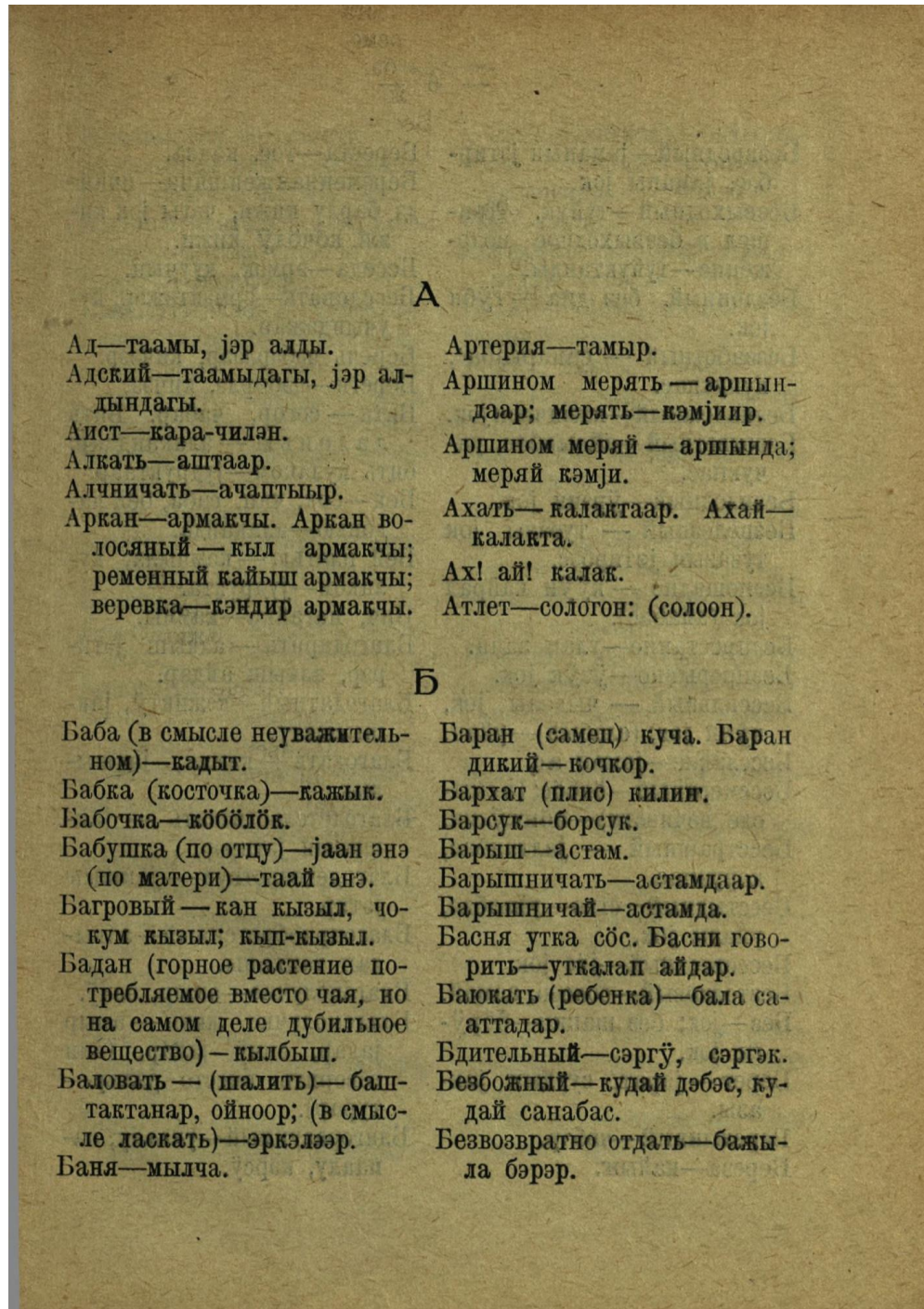
1. V.Verbitskiy'nin *Grammatika Altayskogo Yazıka* [Грамматика алтайского языка; Altay Dilinin Dilbilgisi], 1869, Kazan (dilbilgisine eklenmiş Kısa Altayca-Rusça ve Rusça-Altayca sözlükler)
2. V.Verbitskiy'nin *Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy Türkskogo Yazıka* [Словарь алтайского и аладатского наречия тюркского языка; Türk dilinin Altay ve Aladag Lehçeleri] sözlüğü 1884, Kazan.
3. S.Kumandin'in *Slovar Altaysko-Russkogo Yazıka* [Словарь алтайско-русского языка; Altayca-Rusça Sözlük] 1923, Ulala
4. P.Tıdıkov'un *Altaysko-Russkiy Slovar* [Алтайско-русский словарь; Altayca-Rusça Sözlük], 1926, Ulala ve *Russko-Altayskiy Slovar* [Русско-алтайский словарь; Rusça-Altayca Sözlük], 1926, Moskova (Baskakov, 1964: V).

P.Tıdıkov'un *Rusça-Altayca sözlük*'ün önsözüne göre sözlük Oyrot bölgesinde yaşayan Ruslara yardım etmek için hazırlanmıştır. Sözlüğe az kullanılan sözcükler dahil edilmemiştir, yalnız Tıdıkov'a göre böyle bir sözlüğe ihtiyaç duyulduğundan dolayı sözlüğün var olduğu halde yayınlanmasına karar verilmiştir. Sözlük hazırlanırken yazar kendisinden daha önce yayınlanmış Radlov ve Verbitskiy sözlüklerinden faydalanmıştır.

Sözlüğün madde başı Rusça – Altayca karşılık şeklinde düzenlenmiştir. Bazı durumlarda Rusça ve Altayca sözcüklerden sonra parantez içinde ilgili dilde

açıklama yazılmıştır. Sözlükte gramer, kullanım alanı, üslup ile ilgili notlar verilmemiştir. Her hangi ek konulmamıştır.

RESİM 43: Rusça-Altayca sözlükten bir sayfa

(Tıdıkov, 1926: 5)

Nispeten ilk büyük Altayca-Rusça sözlük 1947 yılında Moskova’da çıkmıştır. Bu N.Baskakov ve T.Toşçakova taraflarından hazırlanmış *Oyrotsko-Russkiy Slovar* [*Ойротско-русский словарь; Oyrotça-Rusça Sözlük*]’dir.

Böylece elimizde bulunan N.Baskakov’un 1964 seneli *Russko-Altayskiy Slovar* [*Русско-алтайский словарь; Rusça-Altayca sözlük*] Altayca üzerine ikinci Rusça-Altayca sözlükçülük üzerine ise ilk yapılmış büyük sözlüktür.

Sözlüğün temel amacı Rusçadan Altaycaya çeviri işinde ve Rusçayı öğrenen Altaylılar için yardımcı olmaktır. Böylece sözlük daha çok Altaylı okuyucu için tasarlanmıştır.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça, Altayca)
2. Sözlük yapısı (Rusça, Altayca)
3. Şartlı kısaltmalar
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri
6. Rusça-Altayca yer adları

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceli hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu, edatlara geçtiğinde gösterilmiştir (**на́ дом, за́ город**). Edebi normlara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (**о́бýх, кле́щí**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

ба́лка I ж. (*брус*) тоормош

ба́лка II ж. *обл.* (*овраз*) жуука

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

глубоко́ 1. *нареч.* терең; ... 2. *нареч.* (сильно) тың, ...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra üst üste nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

медоно́сный *прил.:* **медоно́сное** **расте́ние** мөттү өзүм

En sık kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

торгпреди́ство с. (торговое представительство СССР) **торгпредство** (СССР-динг саду керегининг представительствозы)

АТС (автоматическая телефонная станция) **АТС** (автомат ажыра иштейтен телефонный станция)

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü madde içinde tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Altayca karşılık bulunmuştur. Karşılık bulunmadığı zaman açıklayıcı çeviri verilmiştir:

бездéательность *жс.* ишти ийдези жок иштеери

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

тра́та *жс.* тудар(ы), кородор(ы) (*денег*); өткүрер(и) (*времени*)

Bazı Altayca sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Altayca açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir:

◇ махну́ть руко́й чөкөнөр, чөкөнип барар.

◇ éхатъ зáйцем билет огынан барар.

Grammer kategorileri

1. İsim

RESİM 44: Rusça-Altayca isim maddeleri

серебрó с. 1. (металл) мөнгүн,
күмүш; 2. собир. (изделия)
мөнгүн аяк-казан; чайное се-
ребрó чай ичетен мөнгүн аяк-
казан; 3. собир. (мелкие се-
ребряные монеты) оок мөнгүн
акча; 4. (блеск) мөнгүн чилеп
јалтырар(ы).

ворóта только мн. өткүш, пара-
та; тесóвые ворóта јостон эт-
кен парата.

алта́ец м. алтай (эр кижиги).
алта́йка ж. алтай (јй кижиги).

(Baskakov, 1964)

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (м., ж., с.). Çekimsiz (нескл.) ve topluluk (собир.) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (только мн.) madde başı çoğul gösterilmiştir.

Millet ve meslek adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 45: Rusça-Altayca sıfat maddeleri

ра́ненный прил. и в знач. сущ. м.
шыркалаткан, шыркалу (о че-
ловеке); балулаткан, балула-
ган (о животном).

больше 1. сравнит. ст. к прил.
большой и нареч. много оног
көп (по количеству); оног
жаан (по величине); 2. нареч.
база; больше туда не ходи
анаар база жүрбе.

столовая ж. столовый.
столовый прил. ажанып турар,
столовый; столовый прибор
ажанып турар аяк-казан; сто-
ловая соль курсакка салатан
тус.

(Baskakov, 1964)

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak *прил.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak gösterilmiştir (*беременная*). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede ilgili not ile gösterilmiştir (*в знач.сущ.*).

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 46: Rusça-Altayca fiil maddeleri

извинить сов. кого жаманын таш-
тадар; извините! тарынбаар,
жаманымды таштаар!
извиниться сов. перед кем и без
доп. жаманын таштазын деп
сураар.
извинять(ся) несов. см. изви-
нить(ся).

зашифрованный 1. прич. жажы-
рып бичиген, шифровать эдип
салган; 2. прил. шифралаган,
шифрлу; зашифрованная ра-
диограмма шифровать эдип
салган радиограмма.

(Baskakov, 1964)

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Altaycaya geniş zaman tekil 3. şahıs biçiminde çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*hecoB.*) ve süreksiz (*coB.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Altayca karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*umo*) ve kim (*kmo*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir. Sürekli fiillerin dönüşlüğü aynı madde altında parantez içinde dönüşlük ekiyle belirlenmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Altayca karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Altayca açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Altayca karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler ve deyimler

TABLO 16: Rusça-Altayca sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Altayca Sözlük 1926	P.Tıdıkov	Moskva Tsentrallnoye İzdatelstvo Narodov SSSR
Rusça-Altayca Sözlük 1964 (yak.33 000 madde başı)	N.Baskakov	Moskva Sovetskaya Entsiklopedia

3.5.2. Rusça-Tuvaca sözlükler

Tuvaca, başlıca Rusya Federasyonu'nun Tuva Özerk Cumhuriyetinde konuşulur. Tuvalar kendilerine *Tıva kiji* ya da *Tıvalar* derler. Bilimsel yapıtlarda Utyanhaylar, Soyotlar, Soyonlar ve Tannu-Tuvalar diye de anılırlar (Tekin ve Ölmez, 2003: 72).

Tuvalılar tarafından Sovyetler Birliğinde uluslararası dili olan Rusça öğrenimi Ekim 1944 yılından sonra, Tuva'nın Sovyetler Birliğine girmesi ile başlamıştır. Tuva Halk Cumhuriyeti sırasında (1921-1944) okul sisteminin gelişmemesi ve Rus dili hocalarının ve ders kitaplarının yetmemesi yüzünden Rusça sadece bir kaç ayrı okullarda okutulmuştur. Tuva, Sovyetler Birliğine girdikten sonra 1948 yılından itibaren Rusçanın tüm Tuva okullarında okutulması sağlanmıştır.

Böylece, 1945 yılında kurulmuş Tuva Dil, Edebiyat ve Tarih araştırma enstitüsü tarafından iki dilli sözlüklerin hazırlanması başlamıştır. Tuva okulları öğretmenleri, çevirmen ve Rusçayı öğrenenler için ilk çıkartılmış leksikografik eser A.Palmbah'ın *Russko-Tuvinskiy Slovar* [*Русско-тувинский словарь*; *Rusça-Tuvaca Sözlük*]. Sözlüğün ikinci baskısı 1954 yılında gerçekleştirilmiştir. 1955 yılında Moskova'da Ş.Sat'ın *Tuvinsko-Russkiy Slovar* [*Тувинско-русский словарь*; *Tuvaca-Rusça Sözlük*] yayınlanmıştır. Bu sözlük, 1968 yılında Moskova'da E.Tenişev hazırlanmış ikinci *Tuvaca-Rusça sözlük*'ünün temelini oluşturmuştur.

Bunun dışında Tuva'da (Kızıl) Tuva Kitap yayınevi tarafından hazırlanmış çeşitli terim sözlükleri de vardır.

İkidilli sözlüklerin hazırlanmasını destekleyen ilgiyi Rusçanın Tuvalıların hayatında daha önemli yer almasıyla anlatmak mümkündür. Sovyetler zamanında Rusça Tuvalılar için bilim, kültür ve teknik ilerleme alanlardaki başarılarla ulaşma imkanıydı. Aynı zamanda Tuva'da orta okullarda, meslek okullarında ve yüksek eğitim okullarında eğitim süreci artık Rus dilinde gerçekleştirilmiştir.

İlk ciddi Rusça-Tuvaca sözlük çalışması 1953 yılında yayınlanmış A.Palmbah'ın *Rusça-Tuvaca Sözlük*'tür. Sözlük yaklaşık 22 000 sözcük içermektedir. Sözlüğün önsözüne göre bu sözlük Rusçayı öğrenen Tuvalılar için ve

aynı zamanda Rusçayı bilen ve Tuvacayı öğrenmek isteyenler için yapılmıştır. Bunun dışında bu sözlük Rusça-Tuvaca tercüme işlerinde de yardımcı olacaktır.

Sözlük iki dilli sözlüktür, sözlükte Rusça sözcüklerin Tuvaca karşılıkları verilmiştir. Ama Tuvacaya yeni girmiş bazı siyasal-toplumsal, bilimsel, ve teknik sözcükleri için aynı zamanda Tuvaca kısa açıklamalar da sunulmuştur. Ayrı yerlerde idyomatik ifadelerin açıklamalarına rastlamak mümkündür.

Rusça sözcüklerinin Tuvaca karşılıklarını daha net ve tam vermek için, yazarlar sözlük hazırlama aşamasında Tuvaca ve onun dil hazinesi üzerine tüm var olan malzemeleri incelemişler. Tuvaca edebiyat eserlerinin dil hazinesi ve diğer Rusça-Türkçe sözlük hazırlama tecrübesi de dikkate alınmıştır. Buna rağmen bu sözlük Tuvaca dil hazinesinin o zamanki durumunu tam olarak yansıtamamıştır. Üstelik Rusçanın da bütün zenginliği sözlükte yer alamamıştır – sözlük en sık kullanılan sözcükleri ve kısmen deyimleri içermiştir.

Sözlük bir kaç bölümden ibarettir.

1. Önsöz (Rusça, Tuvaca)
2. Sözlük yapısı (Rusça, Tuvaca)
3. Şartlı kısaltmalar
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri
6. Rusça-Tuvaca yer adları

Palmbah sözlüğü hem madde başı yapılandırması, hem de gramer kategorilerinin verilmesi bakımından Rus sözlükçülük ilkelerine göre yapılmıştır.

Ancak ilk yapılmış A.Palmbah'ın Rusça-Tuvaca sözlüğü içerilmiş dil hazinesi bakımından yeterli olmamıştır. Zaman içerisinde Rusça yeni sözcükler ve terimlerle zenginleşmiştir. Aynı zamanda önemli derecede Tuvacanın söz varlığı da genişlemiştir. Rusçadan Tuvacaya çevirilmiş edebiyat ve bilimsel eserler Tuvacaya yeni sözcükler kazandırmıştır. Böylece 1980 yılında D.Monguş'un *Russko-Tuvinskiy Slovar* [Русско-тувинский словарь; Rusça-Tuvaca Sözlük] yayınlanmıştır. Yeni sözlük 32 000 sözcük içermiştir. Sözlüğün hedef kitlesi Rus dili hocaları, orta okul,

meslek okul ve üniversite öğrencileri. Aynı zamanda sözlük çevirmen, radyo ve televizyon personeli tarafından kullanılabilir. Bunun dışında sözlük Tuvacayı öğrenmek isteyenler, türkologlar ve mongolistler için faydalı olabilmektedir.

Madde başı yapılandırması

Madde başı öğeleri küçük bolt harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (tek heceli ve italik hariç) vurgu konulmuştur. Edebi normalara göre iki vurgu mümkünse, ikisi de gösterilmiştir (**диáлог, клéйть**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamlarıyla işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

лáма I ж. зоол.

лáма II м. (монах) ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamaları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

на́двое нареч. **1.** (на две части) ийи кезекке, ... **2.** разг. (двусмысленно) ийи уткалыг кылдыр

Madde başı ögesi sadece kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulup ilgili kalıp gösterilmiştir:

зя́блевый, -ая, -ое: ~**ая вспашка** с.-х. ...

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notuyla gösterilmiştir:

РТС ж. (ремóнтно-техні́ческая ста́нция) РТС (септелге-техника станциязы)

Sözlük maddesinde madde başı ögesi veya onun || işaretiyle ayrılmış değişmez kısmı tilda (~) işareti ile gösterilmiştir.

Her Rusça sözcük için Tuvaca karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

олéнь м. иви; мынды (*самка*); эдер (*самец*)

Bazı Tuvaca sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Tuvaca açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyimler ve ata sözleri veya diğer kalıplar vardır.

Sözcüğün herhangi bir anlamını karşılamayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir.

абстрактный, -ая, -ое ... ◇ **~ая живопись** ...

красный м. 1. ... ◇ **конца- ~ю нет** ...

Grammer kategoriler

1. İsim

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (м., ж., с.). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (*только мн.*) madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Düzensiz olarak türetilen çoğul şekilleri parantez içinde gösterilmiştir.

Meslek adları tekil eril olarak verilmiştir. Millet adları madde başı tekil eril ve dişil şekilleriyle ayrı olarak verilmiştir.

луч

— 258 —

люд

-ле эки; 2. в знач. сказ., безл. чүгээр; улам эки (апаар); болъ-нóму стáло лúчше аарыг кижиг чүгээр апарган-дыр; жить стáло лúчше чуртталга улам эки апарган; ◇ тем лúчше харын эки-дир.

лúчший *превосх. ст.* (от хорó-ший) дээр; лúчший из всех хамыктың дээреси; это сáмое лúчшее бо эң дээр; ◇ всего лúчшего менди чаагай.

лыжи *мн.* (ед. лыжа *ж.*) лыжа, хаак, шана; катáться на лы-жах лыжалаар, хаактаар, шана-лаар.

лыжник *м.* спорт. лыжник, хаакчы.

лыжный *прил.* лыжа(ның); лыжная стáнция лыжа стан-циязы.

лыко *с.* шылба.

лысёт *несов.* калчаяр.

лысина *ж.* калчаны.

лысый *прил.* калчан.

львиный *прил.* арзылаң(ның); львиная ла́па арзылаң аспаа.

львица *ж.* кыс арзылаң.

льгота *ж.* чиигелде.

льготный *прил.* чиигелделиг; на льго́тных усло́виях чии-гелделиг байдалга.

льди́на *ж.* чең, дош.

льновóдство *с.* только ед., с.-х. лён ажил-агыйы.

льняно́й *прил.* лён(нуң), лён-дан кылган; льняно́е полотно́ лёндан кылган пөс.

лыстец *м.* чашпаа (кижи).

лыстивый *прил.* чашпаачы.

лыстить *несов.* 1. (кому-л.) чаш-паалаар; 2. өөртүр; это лысти́-ло его́ самолю́бию бо чорук ооң бодун менээргедип өөртүп турган.

любéзность *ж.* эвилеңи; ока-зáть любéзность эвилең бо-лур; говорить любéзности эви-лең сөстөр чугаалаар.

любéзный *прил.* эвилең; бўдь-те любéзны эвилең кыннып көрүңер.

любíмец *м.* ынаа (эр кижиг).

любíмый *прил.* и в знач. *сущ.* ынак.

любíтель *м.* туралыг, сонуур-галдыг, күзелдиг (кижиг); любí-тель мýзыка музыкага туралыг кижиг.

любíть *несов.* в разн. знач. ынак-шыыр, ынак болур; туралаар; любить ребёнка төлге ынак-шыыр; он любит читáть ол номчуурунга ынак; цветы лю-бят свет чечектер чырыкка ынак.

любовáться *несов.* чарашсынып көөр.

любóвь *ж.* только ед. ынакшыл; любовь к Рóдине Төрээн чурт-ка ынакшыл; относиться с любóвью (к кому-л.) ынак-шып көөр; из любви ынаан-дан, ынакшаанындан; ынак бол-гаш, ынакшааш.

любознáтельность *ж.* только ед. биликсээчели.

любознáтельный *прил.* билик-сээчел.

любóй 1. *прил.* (какой угодно) кандыг-даа, кайы-даа; в лю-бóй день кайы-даа хүн; 2. ту-ралаан-на; возьми́ любóю кни́гу туралаан-на номуңу ал; 3. в знач. *сущ.* кым-даа; это понáтно любóму ол кымга-даа билдингир.

любопы́тный *прил.* 1. сонуур-гак; любопы́тный взгляд со-нуургак көрүш; 2. (инте-ресный) сонуурганчыг; любо-пы́тный слúчай сонуурганчыг таварылга.

любопы́тство *с.* только ед. со-нуургаа; из любопы́тства со-нуургааш.

любящий *прич.* и *прил.* ынак, ынакшаан; любящий взгляд ынакшаан шырай.

лю́ди *мн.* (ед. человек *м.*) ки-жилер, улус; молодые лю́ди аныяк кижилер; при лю́дях улус аразынга; ◇ выйти в лю́ди *уст.* кижиг болур.

2. Sıfat

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak dişil ve nötr ekleriyle ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak verilmiştir (**беременная**). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач.сущ.*).

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve *скл. как прил.* (sıfat gibi çekimleniyor) notu ile verilmiştir (**булочная** *ж. скл. как прил.*, **столовая** *ж. скл. как прил.*).

3. Fiiller

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Tuvacaya geniş zaman üçüncü tekil şeklinde çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Genel olarak Tuvaca karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerinin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır (**смешанный**, -ая, -ое *прич.*, *прил* ..., **нападающий** *м. скл. как прил. спорт.*)

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü

2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Tuvaca karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Tuvaca açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Tuvaca karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

TABLO 17: Rusça-Tuvaca sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Tuvaca Sözlük 1953 (yak.22 000 madde başı)	A.Palmbah	Moskva Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey
Rusça-Tuvaca Sözlük 1980 (yak.32 000 madde başı)	D.Monguş	Moskva Russkiy Yazık

3.5.3. Rusça-Hakasça sözlükler

Hakasça, Rusya Federasyonu'na bağlı Hakas özerk bölgesinde, Yenisey, Abakan ve Çulım ırmaklarının orta mecrasında yaşayan halklarca konuşulur. Hakasça konuşan Türk halklarının asıl çoğunluğunu Sagay-Beltir ve Kaç-Koybal-Kızıl ve Şor grupları oluşturur (Tekin ve Ölmez, 2003: 76).

Hakasya Sovyetler Birliğine dahil olduktan sonra (1930) Hakasçanın zenginleşme kaynağı Rusça olmuştur. Bunun dışında Rusça Hakaslar için Sovyetler Birliği içerisinde uluslararası iletişim dili statüsüne girmiştir. O zamandan başlayarak Rusçadan Hakasçaya Rus klasik ve Sovyet edebiyatı örnekleri, siyasal-toplumsal ve bilimsel eserler çevirilmiştir. Böylece Hakaslar kültür ve bilim kaynaklarıyla kendi dilinde tanışmak fırsatını bulmuşlardır.

Bu çevirileri gerçekleştirmek amacıyla iki dilli Rusça-Hakasça ve Hakasça-Rusça sözlüklerin hazırlanması başlamıştır. 1961 yılına kadar Hakasya'da birkaç tane kısa Hakasça-Rusça ve Rusça-Hakasça sözlük yapılmıştır. Bu hazırlanmış sözlükler genel olarak ilk ve orta okul öğrencileri için tasarlanmıştır. Örneğin, Ts.Nominhanov tarafından yazılmış *Russko-Hakasskiy Slovar dlya Hakasskih Naçalnih Şkol* [*Русско-хакасский словарь для хакасских начальных школ; Hakas İlk Okulları İçin Rusça-Hakasça Sözlük*] 1948 yılında Abakan'da yayınlanmıştır. Sözlüğün amacı Hakas okullarında Rusçayı öğrenen çocuklar için ve onlara eğitim veren hocalar için yardım sağlamaktır. Sözlük üç bölümden ibarettir: I.bölüm – hazırlık, birinci ve ikinci sınıf öğrencileri için; II.bölüm – üçüncü sınıf öğrencileri için, III.bölüm – dördüncü sınıf öğrencileri için. Dördüncü sınıf sonunda öğrenci sözlükte verilmiş kelime hazinesine sahip olmalıdır. Sözlüğe öğrencinin bilmesi gereken asgari sözcük sayısı dahil edilmiştir.

1953 yılında Moskova'da N.Baskakov ve A.İnkijekova-Grekul tarafından hazırlanmış *Hakassko-Russkiy Slovar* [*Хакасско-русский словарь; Hakasça-Rusça Sözlük*] (yaklaşık 14000 madde başı) yayınlanmıştır.

1954 yılında Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih araştırma enstitüsü *Rusça-Hakasça sözlük* hazırlamaya başlamıştır. Sonuç olarak 1961 yılında redaktörü D.Çankov

olduğu 31000 madde başı içeren *Russko-Hakasskiy Slovar* [*Русско-хакасский словарь*; *Rusça-Hakasça Sözlük*] yayınlanmıştır. Sözlük hazırlayıcıları daha önce yayınlanmış Palmbah'ın *Rusça-Tuvaca Sözlük* (1953), Yudahin'in *Rusça-Kırgızca Sözlük* (1957), Baskakov'un *Rusça-Türkmençe Sözlük* (1956), Ojegov'un *Rus dili sözlüğü* (1953) ve Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin *Rus dili sözlüğü* (I,II,II ciltler, 1957-1959) gibi eserlerden faydalanmışlardır.

Sözlük, çağdaş edebi Rusçada en çok kullanılan sözcükleri, siyasal-toplumsal, ekonomi, bilimsel ve teknik terimleri (dar ihtisas terimler hariç) içermiştir. Sözlükte deyimler, ata sözleri, idyomatik ifadeler ve bazı yerlerde örnekler yer almıştır. Sözlük hazırlanması aşamasında hazırlayan enstitü yeterli seviyede Hakasça deyimler ve ata sözlerine sahip olmadıklarından dolayı, bu tür bazı Rusça ifadeler için Hakasça karşılıkları bulunmamıştır. Bu yüzden bazı Rusça deyim ve ata sözleri Hakasçaya edebi tercüme veya anlamı açıklayan anlatmalar kullanarak çevirilmiştir.

Rusça sözcüklerinin anlamları çevirilirken sözlük hazırlayıcıları Hakasçadaki en uygun karşılığı bulmaya çalışmışlardır. Hakasçanın edebiyat dilini Kaçinskiy ve Sagayskiy diyalekleri oluşturmaktadır, bu yüzden bazı sözcükler için iki Hakasça karşılık bulunmaktadır (Kaçinskiy ve Sagayskiy). Bu karşılıklar eş anlamlı kelimeler olarak verilmiştir ve bununla ilgili her hangi bir not gösterilmemiştir. Diyalekt notunun bulunması, bu sözcüğün henüz edebi dile girmemesini, fakat konuşma dilinde geniş bir şekilde kullanmasını göstermektedir.

Sözlükte bulunan bölümler:

1. Önsöz (Rusça, Hakasça)
2. Sözlük yapısı
3. Şartlı kısaltmalar
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri
6. Rusça-Hakasça yer adları

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögesi bolt küçük harflerle yazılmıştır.

Madde başı öğeleri alfabe sırasına göre düzenlenmiştir.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceliler hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiği zaman gösterilmiştir (**на́ дом, по́д нос**). Edebi normalra göre iki kabul edilir vurgu varsa madde başı ögesi iki kere yazılıp ikisi de gösterilmiştir (**бо́ндáрь, кле́щí**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

вал I м. **1.** (*волна*) вал, улуғ салғах; **2.** (*земляная насыпь*) үүлдіре урған чир ...

вал II м. *тех.* вал

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

снаряжение с. **1.** (*действие*) тирінгені, ... **2.** (*предметы*) тиріглер

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

двуспáльный *прил.:* **двуспáльная кровáть** ікі кiзi узучаң орған

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

горкóм м. (*городскóй комитёт*) ...

РТС (*ремóнтно-техні́ческая ста́нция*) ...

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü maddede tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Hakasça karşılık bulunmuştur.

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

двоу́родный прил.: **двоу́родный брат** пөле (по женской линии); **двоу́родная сестра́** пөле (по женской линии); **пиче** (по мужской линии - старшая); **туңма** (по мужской линии - младшая)

Bazı Hakasça sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Hakasça açıklamaları verilmiştir.

Sözcüğün anlamları yanında deyim, ata sözleri ve diğer kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ◇ işaretinden sonra gösterilmiştir. Ata sözleri de aynı işaretten sonra verilmiştir:

зага́дка ж. ... ◇ **говори́ть зага́дками**

подъём м. ... ◇ **он тяжё́л на подьём**

Deyim ve idyomatik ifadelerin farklı anlamları parantezli rakamlarla ayrılmıştır:

вы́вести из равнове́сия 1) равновесиезин сайбабызарға; 2) *перен.* пір синін сайбабызарға

Gramer kategoriler

1. İsim

RESİM 48: Rusça-Hakasça isim maddeleri

крестья́нство с. *соби́р.* крестья́нство, крестья́нна́р.

да́нные *только мн. 1. (сведения)* **искіріглер**; **по не́полным да́нным** толдыра нимес **искіріглер** хоостыра; **2. (не́обходимые основания; способности)** чаксы сарилары; **хо́рошие голосо́вые да́нные** ырлап полар чаксы сарилары пар.

(Çankov, 1961)

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler ilgili not ile (*только мн.*) madde başı çoğul gösterilmiştir. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul, parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Düzensiz olarak türetilen çoğul şekilleri parantez içinde gösterilmiştir.

Meslek adları tekil eril ve dişil şekillerinde ayrı madde başı olarak verilmiştir. Millet adları madde başı çoğul, parantez içinde eril ve tekil şekilleriyle verilmiştir.

2. Sıfat

RESİM 49: Rusça-Hakasça sıfat maddeleri

ближайший *прил. иң чағынхы, иң чағын; ближайшее* **почтовое отделение** *иң чағынхы почта пöлии; в ближайшие дни* *пу күн-нерде; ближайший, друг* *иң чағын арғыс.*

раненый *прил. и в знач. сущ. м. палыҕлыҕ.*

столовая *ж. столовай.*
столовый *прил. столовай[ның];*
столовый **сервиз** *столовай сервизи;*
столовая лóжка *столовай самнах, улуҕ самнах.*

(Çankov, 1961)

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril ve *прил.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak verilmiştir (**беременная**). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede cinslik notu ile gösterilmiştir (*в знач. сущ.*).

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak cinslik ve *скл. как прил.* (sıfat gibi çekimleniyor) notu ile verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 50: Rusça-Hakasça fiil maddeleri

извинить *сов. кого-что* пырозын тастабызарға; **извините!** пыром тастаңар!

извиниться *сов. перед кем, за что* пырозын тастирға сурыныбызарға, пырозыныбызарға.

извинять *несов. кого-что* пырозын тастирға | *см. извинить.*

извиняться *несов. перед кем и за что* пырозын тастирға сурынарға, пырозынарға.

забитый 1. *прич. (вбитый)* кире сабылған; **забитый** гвоздь кире сабылған позығ; 2. *прил. (запуганный)* туюх, тумай, нима пілбес; **забитый** человек туюх кізі.

(Çankov, 1961)

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Fiiller Hakasçaya –рға, -пре, -арға, -епре ekli fiillerle çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. Süreksiz fiiller Hakasçada –быз, -біз, -ыбыз, -ібіз ekleri veya парарға, саларға, аларға gibi yardımcı fiillerle yapılmaktadır.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerinin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Hakasça karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Hakasça açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Hakasça karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan $\diamond$ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler, deyimler ve ata sözleri.

Çankov sözlüğü son ve tek yapılmış Rusça-Hakasça sözlüktür. Bu sözlüğün birçok avantajlarına rağmen bazı eksiklikleri de vardır. Bazı sözcükler Hakasçaya çevirilmemiştir: жемчуг (s.211), государство (s.163), репа (s.755). Bazı sözcüklerin çevirileri yanlış verilmiştir: долина – «ойым» yerine «олыг», барс – «парыс» yerine «сохыр аң» (vaşak). Bazı sözcüklerin çevirisi elverişsizdir (Butanaev, 2011: 9).

Bu sorunları çözmek için 2011 yılında Astana’da yeni *Russko-Hakasskiy Slovar* [*Русско-хакасский словарь; Rusça-Hakasça Sözlük*] yayınlanmıştır. Sözlüğün yazarı V.Butanaev. Bu sözlük Çankov sözlüğüne göre daha küçüktür ve 15000 madde başı içermektedir. Sözlük hazırlayıcıları geniş bir şekilde Hakas-Minusin bölgesinde yaşayan Sibiryalıların kullandığı sözcükleri sözlüğe dahil etmişlerdir.

V.Butanaev’ın *Rusça-Hakasça sözlük*’ünde yazar tarafından 1971 yılından itibaren Hakasya topraklarında yaşayan ve Hakasça bilen ve konuşanlardan toplanmış diyalekt sözcükler yer almıştır. Sözlüğün amaç kitlesi: türkologlar, filologlar, etnograflar, Sayan-Altay Türklerinin kültürü ve dili ile ilgilenler ve ilk olarak Hakaslar.

Sözlük birkaç bölümden oluşmaktadır:

1. Önsöz (Kazakça, Rusça, İngilizce)
2. Giriş (Rusça)
3. Rus alfabesi
4. Sözlük maddeleri
5. Rusça-Hakasça yer adları
6. Şartlı kısaltmalar
7. Bilgi verenler listesi (adı, doğum yılı, milliyeti, yaşadığı yer)
8. Kaynakça
9. Sözlük içeriği
10. Yazar Viktor Butanaev hakkında makale (Kazakça ve Rusça).

Sözlükte fiiller genel olarak -apra ekli fiillerle çevirilmiştir. Ek nitelemelere ihtiyaç duyulurken, parantez içinde notlar konulmuştur: (хак.); (обл.); (бот); (зоол.) vb. Aynı notlar örneklerde de yer almıştır: (зар.). Hakasçada karşılıkları bulunmamış Rusça terimler sözlüğe girmemiştir. Örnek olarak en çok kullanılan ifadeler, ata sözleri ve deyimler, bilmece, idyomatik ifadeler sunulmuştur.

Butanaev sözlüğü Çankov sözlüğüne göre daha az bilimsel sayılabilir. Sözcük maddesinde daha az not ve sözcük özellikleri gösterilmiştir. Butanaev, sözlüğünü hazırlarken daha çok doğru, uygun ve tam olan sözcük çevirilerini aramıştır. Bu yüzden sözlük maddesi genel olarak Rusça sözcük ve onun Hakasça çevirisi ve sözcük kullanımı açıklayan örnekten ibarettir.

TABLO 17: Rusça-Hakasça Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Rusça-Hakasça Sözlük 1961 (yak.31000 madde başı)	D.Çankov	Moskva Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey
Rusça-Hakasça Sözlük 2011 (yak.15000 madde başı)	V.Butanayev	Astana Sovremennaya Türkologiya

3.6. Kuzey Sibirya grubu Türk dilleri sözlükleri

3.6.1. Rusça-Yakutça sözlükler

Yakutça, Yakutların milli dilidir. Yakutlar kendi dillerine “Saha tıla” demektedirler. Yakutlar Türk dünyasının en kuzey-doğu ucunda, Yakut Özerk Cumhuriyetinde yaşayan bir Türk halkıdır. Kendi cumhuriyetleri dışında Rusya’nın Magadan bölgesi ile Sahalin adasında da küçük Yakut toplulukları vardır (Tekin ve Ölmez, 2003: 67).

Yakutçanın söz varlığı, diğer Türk dillerinin söz varlığından önemli ölçüde farklıdır. Yakutçada, Moğolca ve Rusça gibi dillerden girmiş alıntılar dışında, asılı bilinmeyen kelime hazine katı da bulunmaktadır.

Yakutçanın tarihi gelişim özellikleri Türkologların ilgisini uyandırmıştır. Yakutça üzerine bilimsel araştırmalar XIX.yy.’ın ikinci yarısında başlamıştır ve V.Şott, O.Bötlingk, V.Radlov, V.Yastremskoy, E Pekarskiy adlarına bağlıdır. Bu bilim adamlarının geleneği daha sonra S.Malov, N.Dmitriyev, L.Haritonov, Ye.Ubryatova çalışmalarında devam etmiştir.

Yakutça sözlükçülük üzerine yapılmış ilk önemli eser, O.N.Bötligk’in *Grammatika Yakutskogo Yazıka [Грамматика якутского языка; Yakut Dilinin Dilbilgisi]* kitabına eklenmiş Yakutça-Almanca sözlüktü (1851). Sözlük yaklaşık 5 bin madde başı işermiştir. Sözlükte, sözcüklerin anlamları net şekilde aktarılmış, kullanım örnekleri verilmiştir.

Yakutçanın ilk büyük ve sağlam sözlüğü E.Pekarskiy tarafından hazırlamıştır. Üzerinde 50 sene çalışılmış sözlük 13 sayı olarak 1907-1930 yılları arasında yayınlanmıştır. Daha sonra ise 1959 yılında bu sözlük 3 cilde birleştirilerek tekrar yayınlanmıştır. Pekarskiy’in sözlüğü büyük ve kapsamlı bir çalışma olduğundan dolayı tarihçi, filolog, etnograflar için zengin bir bilgi kaynağıdır.

Rusça-Yakutça sözlükçülük tarihi de yine E.Pekarskiy adı ile başlamıştır. 1905 yılında Yakutsk’ta Pekarskiy’in *Kratkiy Russko-Yakutskiy Slovar [Краткий русско-якутский словарь; Kısa Rusça-Yakutça Sözlük]* yayınlanmıştır. Sözlüğün 2. baskısı

1916 yılında Petersburg’da gerçekleştirilmiştir. Sözlüğün önsözü A.Samoyloviç tarafından yazılmıştır. Önsözde Yakutça dilinin özellikleri, ses değişiklikleri, yazı dilinin tarihi gibi konulardan bahsedilmiştir, iki tane Yakutça dilbilgisi kitaplarının adları gösterilmiştir.

1926 yılında Yakutsk’ta İ.Budişçev’in *Russko-Yakutskiy Slovar [Русско-якутский словарь; Rusça-Yakutça Sözlük]* yayınlanmıştır. Sözlükte 2530 sözcük yer almıştır. Sözlük verilmiş malzemeye göre bir konuşma kılavuzuna benzemektedir. Sözlüğün ilk kısmında madde başları alfabetik olarak sıralanmıştır. İkinci kısımda sözcükler kavram alanlarına göre verilmiş ve sayılar, zamirler, sıfatlar, kıyafet, ev, evcil hayvanlar, yılın ayları, kuşlar, ağaçlar vb. toplam 40 konu başlığı altında toplanmışlardır. Sözlüğün üçüncü kısmı ise değişik durumlarda gerçekleştirilecek konuşma örnekleri ile sağlanmıştır. Toplam 7 farklı konuşa konusu verilmiştir: Pazarda, Dükkanda, Hastanede, Kitap dükkanında, Günlük yaşamda, Yolda, Odun ve kuru ot satın alırken.

Bunun dışında farklı yıllarda aşağıdaki Rusça-Yakutça sözlükler basılmıştır:

1. V.Antonov-Saratovskiy’in *Russko-Yakutskiy Reçevoy Spravočnik [Русско-якутский речевой справочник; Rusça-Yakutça Konuşma Kılavuzu]*, Moskova-Petersburg, 1931
2. S.Donskoy’un *Russko-Yakutskiy Slovar [Русско-якутский словарь; Rusça-Yakutça Sözlük]* Yakutsk, 1931
3. V.Danilov’un *Russko-Yakutskiy Tematičeskiy Slovar [Русско-якутский тематический словарь; Rusça-Yakutça Tematik Sözlük]*, Yakutsk, 1963
4. N.Pavlov ve İ.Popov’un iki ciltli *Russko-Yakutskiy Slovar [Русско-якутский словарь; Rusça-Yakutça Sözlük]* Yakutsk, 1948-1949.
ve değişik ilk ve orta okul için tasarlanmış Rusça-Yakutça sözlükler.

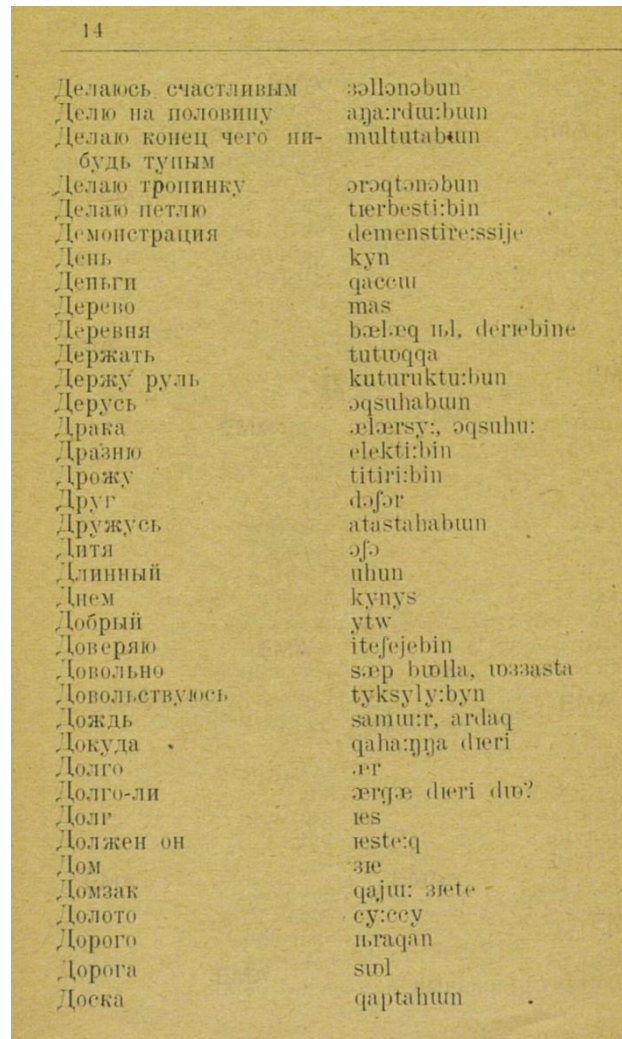
Yakutça üzerine yapılmış son sözlük 1968 yılında yayınlanmıştır. Bu, P.Afanasyev ve L.Haritonov’un *Russko-Yakutskiy Slovar [Русско-якутский словарь; Rusça-Yakutça Sözlük]* idi. Sözlüğe yaygın kullanılan sözcükler dahil

edilmiştir. Bu sözlük değişik alanlarda çalışan ve eğitim gören okuyucular için tasarlanmıştır.

Sözlük aşağıdaki bölümlerden ibarettir:

1. Önsöz (Rusça)
2. Sözlük yapısı (Rusça)
3. Şartlı kısaltmalar
4. Rus alfabesi
5. Sözlük maddeleri

RESİM 51: Rusça-Yakutça sözlükten bir sayfa

14	
Делаюсь счастливым	əllənəbun
Делю на половину	aɣa:rdɯ:bun
Делаю конец чего ни- будь тупым	multutabun
Делаю тропинку	əɾəqtənəbun
Делаю петлю	tierbesti:bin
Демонстрация	demenstire:ssije
День	kyn
Деньги	qaccu
Дерево	mas
Деревня	bəlɛq ɯl, deriebine
Держать	tutuoqqa
Держу руль	kuturuktɯ:bun
Дерусь	əqsuhabun
Драка	əlærsy:, əqsuhu:
Дразню	elekti:bin
Дрожу	titiri:bin
Друг	dəfər
Дружусь	atastahabun
Дтя	əfə
Длинный	uhun
Днем	kynys
Добрый	ytw
Доверяю	itefejebin
Довольно	səp buolla, ɯzzasta
Довольствуюсь	tyksyly:byn
Дождь	samɯ:r, ardaq
Докуда	qaha:ŋɣa dieri
Долго	ər
Долго-ли	ərgæ dieri dɯ?
Долг	ies
Должен он	iesteq
Дом	zie
Домзак	qajɯ: ziete
Долото	cɯ:cɯ
Дорого	ɯraqan
Дорога	sɯl
Доска	qaptahun

(Budişcev, 1926: 14)

Madde başı yapılandırması

Madde başı ögesi bolt küçük harflerle yazılmıştır.

Madde başı ögeleri alfabe sırasına göre düzenlenmiştir.

Tüm Rusça sözcükler üzerinde (italik ve tek heceliler hariç) vurgu konulmuştur. Tek heceli sözcüklerde vurgu edatlara geçtiği zaman gösterilmiştir (**за руку, под вечер**). Edebi normalara göre iki kabul edilir vurgu varsa ikisi de gösterilmiştir (**объх**).

Eş sesli sözcükler Roma rakamları ile işaretlenip ayrı madde başı olarak verilmiştir:

коса I ж. (волосы) ...

коса II ж. с. х. ...

коса III ж. геогр. ...

Çok anlamlı Rusça sözcüklerin anlamları kalın noktalı rakamlarla ayrılmıştır. Bazı durumlarda rakamlardan sonra parantez içinde anlam açıklamaları verilmiştir:

меркнуть несов. 1. (тускнеть) өлбөөдүй ... ; 2. перен. (слабеть) самый ...

Madde başı ögesi daha çok kalıplarda kullanılırsa madde başı ögesinden sonra iki nokta konulmuş ve ilgili kalıp gösterilmiştir:

бертолётов: бертолётова соль ...

En çok kullanılan kısaltmalar ayrı madde başı olarak yanında parantez içinde tam şekliyle ve cinslik notu ile verilmiştir. Harf kısaltmalarında cinslik gösterilmemiştir:

горсовет м. горсовет (куратор совета)

РТС (ремонтно-техническая станция) РТС (ремонтной технической станция)

Sözlük maddesinde madde başı ögesi için herhangi bir kısaltma öngörülmemiştir. Madde başı sözcüğü madde içinde tam şekliyle yazılmıştır.

Her Rusça sözcük için Yakutça karşılık bulunmuştur. Karşılık bulunmadığı zaman açıklayıcı çeviri verilmiştir:

бездéательность *ж.* деэательнайа суох быһыы Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

Anlam bakımından yakın karşılıklar virgül, daha uzak olanları noktalı virgül ile ayrılmıştır:

венчать *несов.* 1. *кого-что* венокта кэтэрт; хоруоната кэтэрт; 2. ...; 3. *что* (заканчивать, успешно завершать) түмүктээ

Bazı Yakutça sözcük ve özellikle terimlerin parantez içinde Yakutça açıklamaları yapılmıştır.

Sözcüğün anlamları yanında deyim ve kalıplar gösterilmiştir.

Sözcüğün verilmiş anlamlarının hiç birisine uygun olmayan deyim ve idyomatik ifadeler ♦ işaretinden sonra gösterilmiştir:

великий *прил.* ... ♦ *от мала до велика*

венéц *м.* ... ♦ *идти под венéц*

Gramer kategorileri

RESİM 52: Rusça-Yakutça isim maddeleri

молодняк *м.* 1. *собир. (о животных)* кыра, кырата, кыра саастаах; **кбнский** **молодняк** сылгы кырата; 2. *(о лесе)* ньыраайык, эдэр ойуур; 3. *собир. прост. (молодёжь)* ыччат. **молодожёны** *мн. (ед. молодожён м.)* эдэр кэргэнниилэр, саҥа кэргэнниилэр.

яку́ты *мн. (ед. яку́т м., яку́тка ж.)* сахалар. **ялик** *м.* ялик (*икки эбэтэр түөрт эрдишлээх дьобус шлюпка*).

(Afanasyev ve Haritonov, 1968)

İsimler yalın hal tekil olarak verilmiştir. Yanında cinslik notu gösterilmiştir (*м., ж., с.*). Çekimsiz (*нескл.*) ve topluluk (*собир.*) isimler yanında ilgili notlar konulmuştur. Daha çok çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul parantez içinde tekil şekilleriyle verilmiştir. Sadece çoğul olarak kullanılan isimler madde başı çoğul olarak verilmiştir.

Millet adları çoğul, parantez içinde tekil eril ve dişil şekilleriyle verilmiştir. Meslek adları tekil eril ve dişil ayrı madde başı olarak gösterilmiştir.

2.Sıfat

RESİM 51: Rusça-Yakutça sıfat maddeleri

знако́мый *прил. 1. (состоящий в знакомстве)* билсэр, билэр; **быть знако́мым с кем-л. кими эмэ** билэр буол; **2. (известный)** билэр; **знако́мый по́черк** билэр буочарым; **3. (осведомлённый, знающий)** билэр; **партиза́н, знако́мый с ка́ждой тропи́нкой** хас биирднн ыллыгы билэр партизан; **4. в знач. сущ. м.** билэр киһи, билсиилээх; **мой хоро́ший знако́мый** мин үчүгэй билсиилээбим.

бо́льше 1. сравн. ст. от большо́й, мно́го; **этот дом бо́льше того́** бу дьиэ оннообор улахан; **это мне бо́льше нра́вится** мань мин ордук сөбүлүүбүн; **2. нареч.** мантан ордук, онтон ордук, ол кэннэ; **бо́льше не могу́** мантан ордук кыйбаппын; **бо́льше ничего́** ол кэннэ туох да суох; **◇ бо́льше того́** итинн таһынан, ону ааһан.

бу́лочная ж. килиэп маҕаһына.
бу́лочник м. буулкаһыт.
бу́лочный прил. буулка; **бу́лочные изделия** буулка онһуктар.

(Afanasyev ve Haritonov, 1968)

Sıfatlar madde başı yalın hal tekil eril olarak *прил.* notu ile verilmiştir. Sadece dişil olarak kullanılan sıfatlar madde başı dişil olarak gösterilmiştir (*яловая*). Sıfatların kısa şekli sözlükte yer almamıştır.

Kurallara göre türetilmeyen sıfat dereceleri ayrı madde başı olarak verilmiştir.

İsim olarak kullanılan sıfatlar aynı maddede ilgili not ile gösterilmiştir (*и в знач.сущ.*)

Adlaşmış sıfatlar ayrı madde başı olarak verilmiştir.

3. Fiiller

RESİM 54: Rusça-Yakutça fiil maddeleri

извинить сов. кого-что бырастыгы гын.
извиниться сов. буруйгун билин, буруйгун
билинэн көрдөс; извиниться за опоздание
хойутаабыт буруйгун билин.
извинять(ся) несов. см. извинить(ся).

зашифрованный 1. прич. от зашифровать;
2. прил. зашифрованной, шифринэн сурул-
лубут; зашифрованная радиограмма шифри-
нэн суруллубут радиограмма.

(Afanasyev ve Haritonov, 1968)

Rusça fiiller belirsiz şekillerinde verilmiştir. Rus fiili Yakutçaya tekil 2.şahıs emir kipi (fiilin kökü) biçiminde çevirilmiştir.

Rus fiilleri yanında sürekli (*несов.*) ve süreksiz (*сов.*) şekli notu konulmuştur. genel olarak Yakutça karşılığı fiilin süreksiz şekli yanında verilmiştir, sürekli şekil yanında süreksiz olana atıf gösterilmiştir.

Fiillerin yanında kendisinden sonra talep eden hal ne (*что*) ve kim (*кто*) zamirlerin çekimiyle belirlenmiştir.

Sözlükte fiilin edilgen çatısı genel olarak gösterilmemiştir.

Dönüşlü fiil ayrı madde başı olarak verilmiştir. Sürekli fiillerin dönüşlüğü aynı madde altında parantez içinde dönüşlük ekiyle belirlenmiştir.

Ortaçlar sıfat veya isim olarak kullandığı zaman sözlükte yer almıştır, hangi fiilden türetilmiş olduğu gösterilmiştir.

Böylece, genel olarak sözlük madde yapısı aşağıdaki gibidir:

1. Madde başı sözcüğü
2. Dilbilgisel notlar (cins, fiil şekli, dilbilgisel kategori...)
3. Sözcük kullanma alanı ile ilgili notlar
4. Üslup notları
5. Rusça sözcüğün ayrı anlamlarının parantez içinde açıklanması
6. Sözcüğün Yakutça karşılığı
7. Bazı siyasal, bilimsel terimlerinin Yakutça açıklanması
8. Rusça deyimler, bileşik terimler ve örnekler ve onların Yakutça karşılıkları
9. Sözcüğün herhangi bir anlamına uymayan ◇ işaretinden sonra idiyomatik ifadeler ve deyimler

TABLO 19: Rusça-Yakutça Sözlükler

Sözlük Adı	Hazırlayanlar	Şehir ve Yayınevi
Kısa Rusça-Yakutça Sözlük 1916	E.Pekarskiy	Petrograd – Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk
Rusça-Yakutça Sözlük 1948-1949 (2 cilt)	N.Pavlov, İ.Popov	Yakutsk – Gosizdat YaASSR
Rusça-Yakutça Kavram Sözlüğü 1963	V.Danilov	Yakutsk – Yakutskoye Kniznoye İzdatelstvo
Rusça-Yakutça Sözlük 1968	P.Afanasyev, L.Haritonov	Moskva – Sovetskaya Entsiklopediya

SONUÇ

Köklü bir geçmişe sahip olan Rus sözlükçülüğü 1282 yılında yapılan *Novgorodskaya Kormçaya* ile başlayarak günümüze kadar önemli sözlükler ortaya koymuştur. Bu sözlük tipolojileri içinde iki dilli sözlükler önemli bir yer kaplamaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Rus sözlükçülük mektebinin gelişim üzerine durulmuştur. İkinci bölümde iki dilli sözlükçülük tipi art zamanlı olarak verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise madde başı Rusça olan Rusça-Türkçe sözlükler değerlendirilmiştir.

Rusça-Türkçe sözlükler değerlendirildiğinde Sovyet döneminin en çok sözlük yapılan dönem olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce yazı diline sahip olmayan bazı Türk halklarının Sovyet Birliğine dahil olmalarıyla yeni yazı dillerine sahip olduğu görülmüştür. Bu yeni yazı dilleri üzerine yeni sözlükler hazırlanmıştır. Değerlendirmeye aldığımız 60 sözlük bize iki dilli Rus sözlükçülüğünün önemli bir gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır. 1740 yılında başlayan Rusça-Türkçe sözlük yazımı en verimli dönemini Sovyetler zamanında yaşamış.

Türk dilleri içinde Rus sözlükçülüğü en fazla Rusça-Tatarca sözlüklerde kendisini göstermiştir. Yaptığımız değerlendirmede Oğuz grubu Türk dillerinden Gagavuzca için herhangi bir Rusça-Türkçe sözlük hazırlanmamıştır. Kıpçak grubundan Karaimce, Sibirya grubundan Şorca için Rusça-Türkçe sözlükçülük küçük okul veya cep sözlükleri halinde kalmıştır.

Öte yandan Türk sözlükçülüğünün gelişmesinde Rus sözlükçülüğünün ve Rusça-Türkçe sözlüklerin önemli role sahip olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABBY Lingvo (Çevrimiçi) <http://www.lingvo-online.ru/ru> 18 Nisan 2015
- ABDURAHMANOV, R.: 1954 **Russko-Uzbekskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannıh i Natsionalnıh Slovarey, Moskva
- AFANASYEV, P., HARİTONOV, L.: 1968 **Russko-Yakutskiy Slovar**, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva
- AHMEROV, K.: 1964 **Russko-Başkirskiy Slovar**, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva
- AKALIN, Ş.H.: 2010 “Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük”, **Türk Dili**, C. XCVIII, S.698
- AKSAN, D.: 1998 **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 3. Cilt, TDK Yay., Ankara
- ANDREEV, İ., PETROV, N.: 1971 **Russko-Çuvaşskiy Slovar**, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva
- APRESYAN, YU.: 1993 “Leksikografıçeskaya Kontseptsiya NBARSa”, **NBARS**, T.1, s. 6-17
- ASTEMİROVA, B., GADJİAHMEDOV, N.: 2008 **Şkolnıy Russko-Kumıskiy Slovar**, Lotos, Mahaçkala
- AYBEK, M., BOROVKOV, A.: 1950-1955 **Russko-Uzbekskiy Slovar**, İzdatelstvo Akademii Nauk UzSSR, Taşkent
- BAMMATOV, Z.: 1960 **Russko-Kumıskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannıh i Natsionalnıh Slovarey, Moskva
- BASKAKOV, N., HAMZAYEV, M.: 1956 **Russko-Turkmenskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannıh i Natsionalnıh Slovarey, Moskva
- BASKAKOV, N., RAHİMOV, T.: 1940 **Russko-Uygurskiy Slovar**, Moskovskiy Institut Vostokovedeniya, Moskva
- BASKAKOV, N.: 1954 **Russko-Altayskiy Slovar**, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva

- BASKAKOV, N.: 1956 **Russko-Nogayskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
- BASKAKOV, N.: 1967 **Russko-Karakalpakskiy Slovar**, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva
- BASKAKOV, N.: 1969 **Vvedeniye v İzuçeniye Türkskih Yazıkov**, Vısşaya Şkola, Moskva
- BERKOV, V.: 2004 **Dvuyaziçnaya Leksikografiya. Uçebnik, 2-e izdaniye**, Astrel, AST Tranzitkniga, Moskva
- BOGOÇANSKAYA, N., TORGAŞOVA, A.: 2009 **Bolşoy Russko-Türetskiy Slovar**, Dom Slavyanskoy Knigi, Moskva
- BUDİŞÇEV, İ.: 1926 **Russko-Yakutskiy Slovar, Soderjaşçiy Samiye Prostıye i Neobhodimiye Slova dlya Razgovornoy Reçi**, Kooperativ Leninet, Yakutsk
- BURAN, A., ALKAYA, E.: 2011 **Çağdaş Türk Yazı Dilleri – I**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
- BURAN, A., ALKAYA, E.: 2013 **Çağdaş Türk Yazı Dilleri – II**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
- BUTANAYEV, V.: 2011 **Russko-Hakasskiy Slovar**, Astana
- CORREARD, M-H.: 2006 “Bilingual Lexicography”, **Encyclopedia of Language and Linguistics**, Vol,I, Ed.-in-Chief K.Brown, Elsevier, pp. 787-796
- CUMAKUNOVA, G.: 2011 “Türk Sözlükbiliminin Etkileşim Alanları”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 4, s. 15-30
- ÇANKOV, D.: 1961 **Russko-Hakasskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
- ÇARIYAROV, B., ALTAYEV, S.: 1986-1987 **Bolşoy Russko-Turkmenskiy Slovar**, Russkiy Yazık, Moskva
- ÇUVAŞSKAYA
ENTSİKLOPEDIYA **Çuvaşça Ansiklopedik Sözlük (Çevrimiçi)**
<http://enc.cap.ru/?lnk=655&t=prsn> , 13 Mart 2015
- DAL, V.: 1880 **Tolkoviy Slovar Jivago Velikorusskogo Yazıka**,

- DEVEL, L.: 2011
- DMİTRİYEV, İ.: 1951
- DMİTRİYEV, M.,GAZİZOV, R.: 1955-1959
- DUBİÇİNSKİY, V.: 2008
- EGOROV, V.: 1960
- ENTSİKLOPEDIÇESKİY
SLOVAR BROKGAUZA İ
EFRONA
- FELİKSOV, S.: 2009
- GALİULLİN, K.,
VALİAHMETOVA D.,
OBNOSOVA N.,
VİNOGRADOVA V., NAUMOVA
S., ÇİŞKOVSKAYA N.: 1995
- GANİYEV, F.: 1997
- GORBAÇEVİÇ, K.: 1991
- GUSEYNOV, G.: 1941
- GÜRLEK, M.: 2014
- Tom Perviy**, İzdaniye Knigoprodavtsa-Tipografa M.O.Volfa
- “Dvuyaziçnaya Leksikografiya: Algoritm Opisanıya”, **Vestnik SPbGU, Ser.9, Vıp. 1**, s. 84-90
- Russko-Çuvaşskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
- Russko-Tatarskiy Slovar**, Tatknigoizdat, Kazan
- Leksikografiya Russkogo Yazıka: ucebnoye posobiye**, Nauka:Flinta, Moskva
- Russko-Çuvaşskiy Slovar**, Çuvaşskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Çeboksarı
- Brokgauz ve Efron’un Ansiklopedik Sözlüğü (Çevrimiçi) <http://www.bibliotekar.ru/be/102.htm>, 3 Nisan 2015
- “Tserkovniy Slovar Protoiyereya P.A.Alekseeva”, **Vestnik PSTGU III Filologiya, Vıp.2 (16)**, s. 7-14
- Kompyuternaya Lingvografiya**, Kazan, (Çevrimiçi) <http://old.kpfu.ru/f10/publications/1995/K1.php>, 3 Ocak 2015
- Russko-Tatarskiy Slovar**, İnsan, Moskva
- Slovar Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Yazıka**, Russkiy Yazık, Moskva
- Russko-Azerbaydjanskiy Slovar, II Tom**, İzdatelstvo Azerbaydjanskogo Filiala Akademii Nauk SSSR, Baku
- “Türk Sözlükçülüğünde Bir Dönüm Noktası: Misalli Büyük Türkçe Sözlük”, **Turkish Studies**, Volume 9/9 Summer 2014, p.1071-1090

- HAMZAYEV, M.: 1968
Kratkiy Russko-Turkmenskiy Slovar, Ilım, Aşhabad
- HANKS, P.: 2006
“Lexicography: Overview”, **Encyclopedia of Language and Linguistics**, Vol,VII, Ed.-in-Chief K.Brown, Elsevier, pp. 113-128
- HARAKOZ, P., OSMONKULOV, A.: 1979
Russko-Kirgizskiy Gnezdovoy Slovar, Mektep, Frunze
- KOCAMAN, A.: 1998
“Dilbilim Sözlük Sözlükçülük”, **Kebikeç**, sy.6, s.111-113
- KONONOV, A.: 1974
Bibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Türkologov (Dooktyabrskiy Period), Nauka, Moskva
- KOŞÇANOV, M.: 1983-1984
Russko-Uzbekskiy Slovar, Glavnaya Redaktsiya Uzbekskoy Sovetskoy Entsiklopedii, Taşkent
- KOVTUN, L.: 1982
“Azbukovniki Sredi Drugih Tekstov Drevney Leksikografii i Problemi ih İzdaniya”, **TODRL**, T.XXXVI, s. 5-12
- KOZIREV, V., ÇERNYAK, V.: 2000
Vselennaya v Alfavitnom Poryadke, İzdatelstvo RGPU im.A.İ.Gertsena, Sankt-Peterburg
- KRAYNÜÇENKO, E.: 2011
Russkaya Leksikografiya Türkskih Yazıkov, (Çevrimiçi)
http://www2.pglu.ru/upload/iblock/188/uch_2011_vii_00003.pdf , 12 Mart 2015
- KURPEŞKO-TANNAGAŞEVA, N., APONKİN, F.: 1993
Şorsko-Russkiy i Russko-Şorskiy Slovar, Kemerovskoye Knijnoye İzdatelstvo, Kemerovo
- LEVİ, B.: 1997
Russko-Karaimskiy Slovar, Krımskiy Dialekt, Odessa
- MAGAZANİK,D., MİHAYLOV,M.: 1946
Russko-Turetskiy Slovar, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
- MAMBETMURATOVA, M.: 2010
“İz İstorii Razvitiya Karakalpakskoy Leksikografii”, **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta, No 5 (259), Filologiya. İskusstvovedeniye, Vıp. 6**, s. 100-103

MONGUŞ, D.: 1980	Russko-Tuvinskiy Slovar , Russkiy Yazık, Moskva
MONGUŞ, D.: 1994	Kratkiy Russko-Tuvinskiy Slovar , Kızıl
Monumenta Altaica	(Çevrimiçi) http://altaica.ru/v-turks.htm 18 Nisan 2015
MUSAMBAYEV, G.: 1978-1981	Russko-Kazahskiy Slovar , Glavnaya Redaktsiya Kazahskoy Sovetskoy Entsiklopedii, Alma-Ata
MUSTAFAYEV, E., ŞÇERBİNİN, V.: 1972	Russko-Turetskiy Slovar , Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva
NASİRİ, K.: 1904	Russko-Tatarskiy Slovar , Tipo-litografiya Imperatorskogo Universiteta, Kazan
NİKOLSKİY, N.: 1909	Russko-Çuvaşskiy Slovar , Tsentralnaya Tipografiya, Kazan
OJEGOV, S.: 2012	Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka: okolo 100 000 Slov, Terminov i Virajeniy, 28 izd., Oniks-Lit
ORUDCEV, E.: 1951	Russko-Azerbaydjanskiy Slovar , Gızıl Şerg, Baku
ORUDCEV, E.: 1955	Russko-Azerbaydjanskiy Slovar , Azerneşr, Baku
ORUDCEV, E.: 1971-1980	Russko-Azerbaydjanskiy Slovar , Elm, Baku
ORUZBAYEVA, B.: 1988	Russko-Kirgizskiy Slovar , Glavnaya Redaktsiya Sovetskoy Entsiklopedii, Frunze
PALMBAH, A.:	Russko-Tuvinskiy Slovar , Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
PAVLOV, N., POPOV, İ.: 1948-1949	Russko-Yakutskiy Slovar , Gosizdat YaASSR, Yakutsk
PEKARSKİY, E.: 1916	Kratkiy Russko-Yakutskiy Slovar , Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, Petrograd
RAHİMOV, T.: 1956	Russko-Uygurskiy Slovar , Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey,

- RASSADİN, V.: 2005
- REŞETOV, V.: 1972
- SAFİYEYEV, T.: 1962
- SAGİDULLİN, M.: 2010
- SAURANBAYEV, N.: 1954
- SEVORTYAN, E.: 1974
- SKVORTSOV, M.,
SKVORTSOVA, A.: 2002
- SOROKOLETOV, F.: 2011
- SUYUNÇEV, H., URUSBİYEYEV, İ.: 1965
- ŞÇEKA, YU.: 2004
- ŞÇERBA, L.: 1974
- ŞÇERBİNİN, V.: 1989
- ŞERSTYANIY, İ.: 2012
- TAHİROĞLU, B.T.: 2010
- Moskva
- Slovar Tofalarsko-Russkiy i Russko-Tofalarskiy**, İzdatelstvo Drofa, Sankt-Peterburg
- Russko-Uzbekskiy Slovar**, Ukituvçi, Taşkent
- Russko-Karakalpakskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
- Russko-Sibirskotatarskiy Slovar**, Mandr i Ko, Tümen
- Russko-Kazahskiy Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
- Etimologičeskiy Slovar Türkских Yazıkov (Obşçetürkskiy i Mejtürkskiy Osnovı na Glasniye)**, Nauka, Moskva
- Russko-Çuvaşskiy Slovar**, Çuvaşskoye Knijnoye İzdatelstvo, Çeboksarı
- İstoriya Russkoy Leksikografii**, Nauka, Sankt-Peterburg
- Russko-Karaçayev-Balkarskiy Slovar**, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva
- Russko-Turetskiy Slovar**, Vostok Zapad, Moskva
- “Opit Obşçey Teorii Leksikografii”, **Yazıkovaya Sistema i Reçevaya Deyatelnost**, s. 265-304 (Çevrimiçi)
<http://www.philology.ru/linguistics1/shcherba-74g.htm> 15 Kasım 2014
- Russko-Turetskiy Slovar**, Russkiy Yazık, Moskva
- Praktičeskaya Leksikografiya**, FGBOU VPO ‘İGLU’, İrkutsk
- Bilgisayar Destekli Sözlük Bilimi Çalışmalarında Derleme Sözlüğü Veri Tabanı**

- TEKİN, T., ÖLMEZ, M.: 2003
- TIDIKOV, P.: 1926
- TOPALOĞLU, A.: 2010
- TSIVİN, A.: 1978
- TSUNVAZO, YU., ŞAMİYEVA, A.: 1955
- TSVETKOV, P.: 1902
- URAKSİN, Z.: 2005
- USMANOV, A., ABDURAHMANOV, R.: 1950-1955
- VOLOŞİNA, O.: 2012
- VOMPERSKİY, V.: 1986
- VOSKRESENSKİY, A.: 1894
- VVEDENSKAYA, L.: 2007
- YILMAZ, E.: 2014
- YUDAHİN, K.: 1957
- YUSUPOVA, A.: t.y.
- Örneği**, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi
- Türk Dilleri Giriş**, Yıldız Dil ve Edebiyat 2, İstanbul
- Russko-Altayskiy Slovar**, Tsentralnoye İzdatelstvo Narodov SSSR, Moskva
- “Türkçede Genel ve Özel Sözlükler ve Sözlük Yazımı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 46-1, s. 223-242
- “K Voprosu o Klassifikatsii Russkih Slovarey”, **Voprosı Yazıkoznaniya**, No 1, s. 100-108
- Russko- Uygurskiy Slovar**, Redaktsiya Jurnala Novaya Jizn
- Russko-Turetskiy Slovar**, Sankt-Peterburg
- Russko-Başkirskiye Slovar**, Ufa
- Russko-Uzbekskiye Slovar**, İzdatelstvo Akademii Nauk UzSSR, Taşkent
- “Sravnitelniy Slovar Vseh Yazıkov Petra Simona Pallasa”, **Vestnik Nijegorodskogo Universiteta im. N.İ.Lobaçevskogo**, No 6 (1), s. 354-361
- Slovari XVIII Veka**, Nauka, Moskva
- Russko-Tatarskiy Slovar**, Tipo-litografiya Universiteta, Kazan
- Russkaya Leksikografiya: Uçebnoye Posobiye**, İzdatelskiy Tsentr MarT, Moskva
- Temel Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Pegem Ak. Yay., Ankara
- Russko-Kırgızskiye Slovar**, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey, Moskva
- İz İstorii Türkskih Dvuyazıchnih Slovarey**, (Çevrimiçi)

http://kpfu.ru/staff_files/F464397004/IZ.ISTORII.TJuRKSKOJ.LEKSIKOGRAFIJ.jusupova.pdf,

12 Mart 2015